

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1984, LET. XXI, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

12

IZ VSEBINE

Ciril Ribličič: Politični sistem in federacija (izhodišča za dograjevanje)

Boris Majer: Ustvarjalnost in razodtujitev

Franjo Štiblar: Oris ekonomsko teoretičnih vidikov delovanja zborov združenega dela

Andrej Marinc: Vloga zveze komunistov v socialistični samoupravni demokraciji

Janko Pleterški: Nekaj izhodišč v zvezi s pojmovanjem odnosa KPJ do narodov

Jugoslovanski federalizem: Prispevke so napisali:

Mitja Damjanovič, Ivan Kristan, Boštjan Markič, Milan Matič, Dimitar Mirčev, Jovan Mirić, Miha Ribarič, Zdravko Tomac, Čazim Sadiković, Esat Stavilec, Svetomir Škarič in Nikola Visković

France Černe: Poskus socioekonomske anatomije (in geneze) federalizma

Giovanni Cesareo: Na poti k elektronski demokraciji?

TEORIJA IN PRAKSA

1984

12

revija za družbena vprašanja, let. XXI, št. 12, str. 1313—1472,
Ljubljana, december 1984, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Marjeta Čepič, France Černe, Alfred Golavšek, Primož Južnič, Stane Južnič, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Ivan Lapajne, Sonja Lokar, Boris Majer, Boštjan Markič, Ciril Ribičič, Vlado Struk, Ivan Svetlik, Franc Šali, Niko Tož, Marijan Tršar, Mirjana Ule, France Vreg

PRESEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Bogomir Kovač, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Slavko Splichal

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 450 din, za druge individualne naročnike 600 din, za delovne organizacije 1000 din, za tujino 1700 din; cena enojne številke v prosti prodaji 100 din in dvojne številke 150 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

vsebina

UVODNIK

- CIRIL RIBIČIČ: Politični sistem in federacija (izhodišča za dograjevanje) 1315

ČLANKI, RAZPRAVE

- BORIS MAJER: Ustvarjalnost in razodtjitev 1323
FRANJO ŠTIBLAR: Oris ekonomsko teoretičnih vidikov delovanja zborov združene-ga dela 1335

ZVEZA KOMUNISTOV DANES

- ANDREJ MARINC: Vloga zveze komunistov v socialistični samoupravni demokraciji 1346
JANKO PLETERSKI: Nekaj izhodišč v zvezi s pojmovanjem odnosa KPJ do narodov 1353
GOJKO STANIČ: Revolucionarna organizacija družbe, znanje in demokratični centralizem 1367
SLAVKO PODMENIK: O metodah za učinkovito (in odgovorno) politično delovanje 1378

V SREDIŠČU POZORNOSTI: FEDERALIZEM

- Uvodna zabeležka uredništva 1388
MIJAT DAMJANOVIČ: Jugoslovanski federalizem – sistem proti antisistemu 1389
IVAN KRISTAN: O poskusih novega definiranja avnojskih načel 1391
BOŠTJAN MARKIČ: Dve strani medalje našega federalizma 1393
MILAN MATIČ: Za razvitejšo in realnejšo samoupravno federacijo 1397
DIMITAR MIRČEV: Nekatera aktualna vprašanja o našem federalizmu 1403
JOVAN MIRIČ: Sprememb sistema se moramo lotiti premišljeno in odgovorno 1405
MIHA RIBARIČ: Primarno vprašanje federalizma je odnos med samoupravljanjem in etatizmom 1407
ZDRAVKO TOMAC: O koncepciji in problemih pri uresničevanju jugoslovanskega federalizma 1408

- ČAZIM SADIKOVIČ: O vlogi zveze komunistov v federaciji 1411
ESAT STAVILECI: Svojevrstnost jugoslovanskega federalizma 1414
SVETOMIR ŠKARIČ: Aktualna vprašanja jugoslovanskega federalizma 1416
NIKOLA VISKOVIČ: Zakaj so odpovedale nekatere institucije federalizma 1420

JAVNA TRIBUNA

- FRANCE ČERNE: Poskus socioekonomske anatomije (in geneze) federalizma (oziroma protifederalizma pri nas) 1423

NAŠ PREVOD

- GIOVANNI CESAREO: Na poti k elektronski demokraciji? 1440

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA

- BOŠTJAN MARKIČ: IV. kongres politologov Jugoslavije 1452

PRIKAZI, RECENZIJE

- SIMO ELAKOVIČ: Filozofija kot kritika družbe (Ratko Nešković) 1456
MIODRAG JOVIČIČ: Veliki ustavni sistemi (Dubravka Stajić) 1460
Aktualna vprašanja socializma, št. 12/1984 (Nadežda Tomić) 1463
Med novimi knjigami 1465
Iz domačih revij 1468
Avtorski sinopsisi 1471

TEORIJA IN PRAKSA

- revija za družbena vprašanja
let. XXI, št. 12, str. 1313–1472,
Ljubljana, december 1984.

CONTENTS

EDITORIAL

- CIRIL RIBIČIĆ: Political System and Federation 1315

ARTICLES, DISCUSSIONS

- BORIS MAJER: Creativity and Disalienation 1323
FRANJO ŠTIBLAR: An Outline of the Economic Theoretical Aspects of the Activity of Chambers of Associated Labour 1335

THE LEAGUE OF COMMUNISTS TODAY:

- ANDREJ MARINC: The Role of the League of Communists in a Socialist Society Based on Self-Management 1346
JANKO PLETERSKI: Some Points of Departure Concerning the Attitude of the Communist Party of Yugoslavia towards Nations 1353
GOJKO STANIĆ: Revolutionary Organization of Society, Knowledge and Democratic Centralism 1367
SLAVKO PODMENIK: Methods Leading to an Efficient (and Responsible) political Action and Activity 1378

THE FOCUS OF ATTENTION: FEDERALISM

- Editorial Introductory Note 1388
MIJAT DAMJANOVIĆ: Yugoslav Federalism – a System against an Anti-system? 1389
IVAN KRISTAN: Attempts of a New Defining of the AVNOJ's Principles 1391
BOŠTJAN MARKIČ: Two Aspects of Our Federalism 1393
MILAN MATIČ: For a Better Developed and more Realistic Federation Based on Self-Management 1397
DIMITAR MIRČEV: Some Current Problems Concerning Our Federalism 1403
JOVAN MIRIČ: Change in the System Should be Approached with Deliberation and Responsibility 1405
MIHA RIBARIČ: Primary Question of Federalism: the Relation Between Self-Management and Etatism 1407
ZDRAVKO TOMAČ: The Conception and Problems in the Implementation of Yugoslav Federalism 1408
CAZIM SADIKOVIĆ: The Role of the League of Communists in Federation 1411
ESAT STAVILECI: The Particularity of Yugoslav Federalism 1414
SVETOMIR ŠKARIČ: Current Problems of the Yugoslav Federation 1416
NIKOLA VISKOVIĆ: Why Did Some Institutions of Federalism disavow? 1420

THE TRIBUNE

- FRANCE ČERNE: An essay on socio-economic anatomy (and genesis) of federalism (and antifederalism) in Yugoslavia 1423

THE TRANSLATION

- GIOVANNI CESAREO: On the Way to Electronic Democracy? 1440

SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL MEETINGS

- BOŠTJAN MARKIČ: The 4th Congress of Yugoslav Political Scientists 1452

SURVEYS, REVIEWS

- SIMO ELAKOVIĆ: Philosophy as a Critique of Society (Ratko Nešković) 1456
MIODRAG JOVIČIĆ: Large Constitutional Systems (Dubravka Stajić) 1460
NEW BOOKS 1465
FROM DOMESTIC REVIEWS 1468
AUTHORS' SYNOPSIS 1471

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ

- ШИРИЛ РИБИЧИЧ: Политическая система и федерация 1315

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ

- БОРИС МАЙЕР: Творчество и разотчуждение 1323
ФРАЙНО ШТИБЛАР: Очерк экономическо-теоретических аспектов деятельности соборов объединенного труда 1335

СОЮЗ КОММУНИСТОВ СЕГОДНЯ:

- АНДРЕЙ МАРИНЦ: Роль Союза коммунистов в социалистическом обществе основаном на самоуправлении 1346
ЯАНКО ПЛЕТЕРСКИ: Некоторые исходные точки связанные с понятием отношения КПЮ к народом 1353
ГОJKO СТАНИЧ: Революционная организация общества, знание и демократический централизм 1367
СЛАВКО ПОДМЕНИК: Методы ведущие к действенной и ответственной политической деятельности 1378

В ЦЕНТРЕ ВНИМАНИЯ: ФЕДЕРАЛИЗМ

- Заметка редакции 1388
МИЯТ ДАМЯНОВИЧ: Югославский федерализм система против антисистемы? 1389
ИВАН КРИСТАН: О попытках нового определения принципов АВНОЙ 1391
БОШТЯН МАРКИЧ: Две стороны медали нашего федерализма 1393
МИЛАН МАТИЧ: За более развитую и реальную федерацию на основа самоуправления 1397
ДИМИТАР МИРЧЕВ: Некоторые актуальные вопросы нашего федерализма 1403
ЙОВАН МИРИЧ: К переменам системы необходимо подойти ответственной целесообразно 1405
МИХА РИБАРИЧ: Первичный вопрос федерализма относится к отношению между самоуправлением и этатизмом 1407
ЗДРАВКО ТОМАЧ: О концепции и проблемах осуществления югославского федерализма 1408
ЧАЗИМ САДИКОВИЧ: Роль союза коммунистов в федерации 1411
ЭСАД СТАВИЛЕЦИ: Особенность югославского федерализма 1414
СВЕТОМИР ШКАРИЧ: Актуальные вопросы югославской федерации 1416
НИКОЛА ВИСКОВИЧ: Почему не обошлись некоторые институты федерализма 1420

ТРИБУНА

- ФРАНЦЕ ЧЕРНЕ: Попытка социо-экономической анатомии (и генезиса) федерализма (или антифедерализма у нас) 1423

НАШ ПЕРОВОД

- ДЖОВАННИ ЧЕЗАРЕО: На пути к электронной демократии? 1440

НАУЧНЫЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВСТРЕЧИ

- БОШТЯН МАРКИЧ: 4. Съезд политологов Югославии 1452

ОБОЗРЫ, РЕЦЕНЗИИ:

- СИМО ЭЛАКОВИЧ: Философия как критика общества (Ратко Неšković) 1456
МИОДРАГ ЙОВИЧИЧ: Большие конституционные системы (Дубравка Стайич) 1460
НОВЫЕ КНИГИ 1465
По отечественным журналам 1468
Авторские синопсисы 1471

CIRIL RIBIČIČ

Politični sistem in federacija

(Izhodišča za dograjevanje)

I

Kritična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, katere začetek sega v čas neposredno po XII. kongresu ZKJ, še vedno nima enotno opredeljenih ciljev, smeri, rokov itd. Še vedno se sile izčrpavajo, v zadnjem obdobju s še večjo silovitostjo, v zvezi z vprašanjem, ali smo za ali proti spremembam političnega sistema, kot da zvezni družbeni svet za vprašanja, družbene ureditve ne bi že zdavnaj opredelil skupno dogovorjenih okvirov kritične analize. V začetnih razpravah o tem je namreč prevladalo stališče, da za izdelavo kritične analize ni potrebno na novo oblikovati idejnopolitičnih izhodišč, ker so ta izhodišča ustrezno opredeljena v Programu ZKJ, resolucijah X., XI. in XII. kongresa ZKJ, ustavi in Kardeljevih »Smereh razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«. Analiza bi morala izhajati iz temeljnih ustavnih načel ter pokazati, katere so pojavne oblike in vzroki praktičnih deformacij, zaradi katerih politični sistem ne deluje ustrezno, ne zagotavlja odločujoče vloge združenih delavcev, deluje premalo učinkovito in racionalno itd. Na temelju takšne kritične analize delovanja bi bilo potrebno opredeliti predloge sprememb, dopolnitev in dograditev sistema, ki bi onemogočale nadaljevanje takšne prakse ter spodbudile doslednejše uresničevanje temeljnih ustavnih načel.

Predolgo zadrževanje razprave na abstraktni ravni in predvsem pri vprašanju za ali proti spremembam političnega sistema, brez upoštevanja navedenih in drugih ciljev in smeri analize in dograjevanja sistema, je povzročilo, da so se stališča razhajala, polarizirala, nasprotni pogledi zaostriili. To je posebej zaskrbljujoče tudi zato, ker razprava ne poteka kot vsejugoslovska razprava, temveč se v veliki meri zapira v posamezne republike in pokrajine ter vodi neodvisno in po svoje v okviru »republiških« sredstev javnega obveščanja. Tako se je lahko zgodilo, da dobivajo seje najvišjih organov zveze komunistov posameznih republik in pokrajin v javnosti povsem različne poudarke in da se jih različno obravnava, na zvezni ravni pa potekajo zaostrene razprave, ki odkrivajo globlje razlike v

pojmovanjih bistva, ciljev in smeri kritične analize delovanja političnega sistema.

Dosedanja razprava poteka bolj v smislu medsebojnih obtoževanj in etiketiranja, kot pa na ustvarjalno-kritični način, na podlagi analize prakse in argumentiranih polemik. Tako se neredko dogaja, da se posamezna stališča povsem različno ocenjuje. Tisti, ki se zavzemajo za takšno kritično analizo političnega sistema, ki naj upraviči globlje posege v politični sistem, skušajo ustvarjati ozračje, v katerem bo javnost takšne spremembe pričakovala in zahtevala. To je mogoče dosegati predvsem s poenostavljenimi formulami o tem, da tisti, ki branijo ustavno ureditev in nasprotujejo spremembam v političnem sistemu, počno to zato, da bi tako ohranili svoje pridobljene monopolne pozicije, privilegije, sedanje razmerje družbenih sil – skratka »status quo«. Enak smisel imajo trditve, da v družbi iste sile, ki nasprotujejo spremembam v političnem sistemu, istočasno nasprotujejo uresničevanju Dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije. Nasproti takšnim poenostavljenim tezam velja postaviti trditev, da je mogoče pridobljene pozicije in oblast braniti tudi s poseganjem v politični sistem, zlasti v tisti del tega sistema, ki daje združenim delavcem celotno ekonomsko in politično oblast. Prav tako je očitno, da namen dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije ni in ne more biti nadomeščanje ustave in zakona o združenem delu, temveč nasprotno – doslednejše uresničevanje vseh njihovih temeljnih načel.

Prav tako ni mogoče brez pomislekov sprejeti trditve, da se ustavo brani z njenim spreminjanjem, ali da je potrebno v političnem sistemu spremeniti vse tisto, kar veljavna praksa ni potrdila. Absurdno je namreč, da bi ustavo spreminjali zaradi trdovratnega vztrajanja pri birokratsko-tehnokratski praksi, zoper katero so neposredno naperjena ustavna načela. Seveda pa vse to ne izključuje nujno potrebnih dopolnitev, dograditev, izboljšav, racionalizacij, krepitve učinkovitosti posameznih institucij političnega sistema itd. Še več. Tudi kadar ugotovimo, da je ustavna in siceršnja normativna ureditev povsem ustrezna, praksa pa v nasprotju z njo, je potrebno proučiti možnosti za takšne normativne spremembe, ki bodo onemogočale enostransko razumevanje, razlago in uresničevanje te ureditve. Poleg tega mora biti vsaka sprememba in dograditev sistema namenjena revolucionarnemu spreminjanju prakse in ne »lepotnemu« popravljanju normativne ureditve.

Takšna izhodišča je vsekakor mogoče uresničevati le na podlagi poglobljene in ustvarjalne analize delovanja posameznih segmentov in institucij političnega sistema in ne na podlagi abstraktnega prepiranja o načelnih razlogih za ali proti posegom v politični sistem. Še več, če pogledi na izhodišča in temeljne cilje ter smeri kritične analize delovanja političnega sistema ne bodo poenoteni dejansko, ampak le v zapisanih izhodiščih, se bo še naprej prikazovanje dosežkov in deformacij prakse spreminjalo v sredstvo za dokazovanje teze o nujnosti oziroma nepotrebnosti spreminjanja političnega sistema. Na to opozarjajo posamezni primeri izredno lahkot-

nega slikanja slabih rezultatov, deformacij in napak in sestavljanja izredno pesimističnega mozaika, katerega namen ni nič drugega kot utemeljevati potrebo po spremembah političnega sistema. Politični sistem naj bi bil kriv za vse, celo za tisto, kar je najbolj očitna kršitev ustavnih načel, posledica neodgovornega delovanja nosilcev poslovodnih in družbenopolitičnih funkcij, izraz premalo intenzivne aktivnosti družbenopolitičnih organizacij, slabega gospodarjenja, delovne nediscipline itd. Kako bi, če bi bilo to res, pojasnili velike razlike znotraj Jugoslavije, pa tudi v okviru posameznih republik, pokrajin in občin ter v okviru posameznih vej in reprodukcijskih celot, glede uspešnosti gospodarjenja, glede delovanja institucij političnega sistema, glede uveljavljanja odgovornosti itd? Takšne in podobne poenostavljene trditve o krivdi sistema za vse neposredno spodbujajo »ustavobraniteljske« odzive in takšne protiteze, ki niso utemeljene v realnih družbenih odnosih. Gre za preveč optimistično slikanje dosežkov prakse in prikrivanje praktičnih težav in deformacij, kar naj bi dokazovalo upravičenost, realnost in uresničljivost vsakega elementa obstoječega političnega sistema.

Kritične analize delovanja in na njej zasnovanih dopolnitev, izboljšav in dograditev političnega sistema ne gre niti precenjevati niti podcenjevati. Po eni strani je očitno, da same po sebi te dograditve ne morejo razrešiti nobene od obstoječih slabosti in deformacij, po drugi strani pa lahko spodbudijo takšno široko družbenopolitično akcijo, kot so jo ustavne in druge normativne spremembe v povojnem razvoju. Kritična analiza, zlasti javna razprava na podlagi izdelanih analiz za posamezna področja ter razprava o smereh in konkretnih spreminjalnih predlogih, lahko namreč prispeva, če je dobro pripravljena in vodena, h kar najširšemu poenotenju glede ocen vzrokov za sedanje težave in uresničevanja smeri njihovega preseganja. Takšne akcije pa seveda ni mogoče izvajati toliko časa, dokler obstoje tudi v okviru najvišjih organov družbenopolitičnih organizacij koncepcijske razlike glede obsega, ciljev in smeri kritične analize delovanja političnega sistema. Pri tem velja posebej opozoriti, da se je izza deklaracij o nujnosti demokratizacije političnega sistema in krepitve položaja in vloge združenih delavcev v njem večkrat predlagalo konkretne rešitve, ki so v nasprotju s takšnimi opredelitvami. Morda je ustrezna ilustracija te trditve predlog za ponovno uvajanje neposrednih volitev delegatov v skupščine na vseh ravneh v imenu demokratizacije volilnega sistema, ki naj volitve še bolj prilagodi zahtevam delegatskega sistema in odpravi ostanke klasičnih volitev iz predstavniškega sistema.

Tudi v preteklosti so se glede temeljnih smeri nadaljnjega razvoja kazale velike razlike in nasprotni pogledi. Toda zveza komunistov, njeno vodstvo, včasih pa tudi neposredna Titova avtoriteta so vselej zmogli na podlagi usklajevanja stališč doseči takšno poenotenje pogledov, da je Jugoslavija izšla iz krize okrepljena in oborožena z novimi spoznanji za nadaljnji razvoj. Sedaj, ko ponovno oživljajo razprave, ki so bile presežene pred dobrimi desetimi leti, velja opozoriti na izkušnje pri delovanju ustavne komisije pod Kardeljevim vodstvom, ki ji je uspelo doseči veliko družbeno

poenotenje glede cele vrste dilem in alternativ. Prav tako ne bi smeli podcenjevati velikih prizadevanj, ki so bila v preteklih letih vgrajeni v oblikovanje programa dolgoročne ekonomske stabilizacije in zavrnuti poskuse vračanja na stanje pred sprejemom tega programa. Skratka, glede kritične analize delovanja političnega sistema smo v fazi, ko so izdelane prve analize dejanskega stanja, ki pa niso nič drugega kot prve podlage za ustvarjalno oblikovanje ocen, opredeljevanje vzrokov in iskanje poti za takšno dograjevanje sistema, ki bo zagotovilo njegovo večjo učinkovitost, racionalnost na samoupravnih delegatskih temeljih in ob enakovrednem spoštovanju razrednega in nacionalnega. Pri tem je mogoče k iskanju rešitev prispevati ne samo z neposrednim vključevanjem v izdelavo kritične analize, temveč s širokim ustvarjalnim delovanjem pri uresničevanju temeljnih ustavnih načel. Medvedjo uslugo bi namreč naredili družbi in sistemu, če bi aktivnost pri uveljavljanju ustave zamrla pod izgovorom, da je potrebno poiskati ustrežnejše sistemske rešitve. Samo zavzeto uresničevanje veljavnega političnega sistema je namreč lahko solidna podlaga za kritično analizo in dograjevanje tega sistema.

Da ne bi ostali le pri načelnem razpravljanju in ciljnih, obsegu in smereh dograjevanja političnega sistema lahko navedemo glavne spreminjevalne predloge za področje volilnega sistema, na katerem je temeljno gradivo za obravnavo v federaciji že pripravljeno. Ti predlogi zaslužijo nadaljnjo vsestransko poglobljeno proučitev, vendar bi zanje lahko dejali, da v glavnem upoštevajo v tem prispevku omenjene kriterije in usmeritve. Gre za normativne in praktične spremembe, ki naj okrepijo vlogo temeljnih delegacij pri predlaganju, selekciji, določanju kandidatov in volitvah oziroma delegiranju delegatov. Gre za spreminjanje sestave kandidacijskih konferenc in takšen način njihovega dela, da bodo manj v funkciji enkratnega volilnega akta in bolj v funkciji stalnega delegatskega razmerja. To praktično pomeni njihovo sestavo in delovanje približati ali celo izenačiti s konferencami delegacij. Gre za normativne in praktične spremembe, ki naj še jasneje kot veljavna normativna ureditev spodbudijo uveljavitev združenega dela, njegovih delegacij in delegatov kot osrednjega stebra pri oblikovanju in delovanju delegatskih skupščin na vseh ravneh. V zvezi s tem je predlog za povečanje deleža delegatov iz združenega dela v zveznem zboru od $\frac{1}{2}$ na $\frac{2}{3}$ ter določitev minimalnega deleža teh delegatov tudi v zboru republik in avtonomnih pokrajin. Naslednji predlog zadeva tiste dograditve, ki naj spodbudijo in omogočijo širšo uporabo t. i. odprtih kandidatnih list. Glede družbenopolitičnih zborov je predlagano poenotenje ureditve glede vprašanja, katera telesa lahko v družbenopolitičnih organizacijah opravljajo funkcijo delegacij, ni pa še dosežena potrebna enotnost glede vprašanja, ali globlje poseči v z ustavo opredeljen način oblikovanja tega zbora. Več zagovornikov imajo spreminjevalni predlogi, ki žele pomembneje spremeniti način volitev za zvezni zbor in zbor združenega dela na republiški in pokrajinski ravni. Pri tem bo nadaljnja razprava pokazala, ali so nujni globlji posegi v veljavno ureditev, ali zadoščajo manjše dograditve,

ki so možne tudi v okviru veljavnih ustavnih določb. In končno gre za globlje posege v način volitev delegacij in delegiranja delegatov v skupščine samoupravnih interesnih skupnosti. Pri tem je nujna večja razmejitev teh volitev od volitev delegacij za skuščine družbenopolitičnih skupnosti, čeprav o obsegu te razmejitve obstoje različni pogledi, ki so pa skoraj vsi v skladu z veljavnimi ustavnimi določbami.

Kadar bodo ustrezne delovne skupine Zveznega družbenega sveta tudi za druga področja pripravile podobne podlage za dograjevanje političnega sistema, bodo abstraktne razprave zamenjale konkretnejše, za katere lahko upamo, da bodo tudi bolj ustvarjalne, argumentirane in učinkovite.

II

Vse navedene značilnosti kritične analize delovanja političnega sistema se posebno izrazito kažejo v zvezi z razpravami o ustavnem konceptu, delovanju in razvoju federacije.

Na tem področju je največ polemičnih razprav, različnih usmeritev, ocen in spreminjevalnih predlogov. Zelo se razlikujejo pogledi glede vrste načelnih in praktičnih, izvedbenih vprašanj. Tako dosedanje, skoraj dveletne razprave niso zmogle prispevati k poenotenju pogledov niti glede vprašanja, ali je veljavni ustavni koncept ob današnji razvitosti Jugoslavije ustrezen temelj in okvir za razreševanje mednacionalnih odnosov na samoupravnih temeljih. Še vedno se dogaja, da se s spretno iztrganimi citati dokazuje, kako veljavni koncept odnosov v federaciji ni v skladu s tradicijo AVNOJ-a, z duhom programa Zveze komunistov Jugoslavije in Titovimi opredelitvami. Dokazuje se, kako je ustavni koncept prispeval k celi vrsti deformacij, zlasti pa h krepitvi t. i. decentraliziranega (republiškega in pokrajinskega) etatizma. Deformacije prakse, zlasti pa zapiranje republik in pokrajin ter občin v lastne meje, naj bi bile posledica z reformo federacije v letih 1967–1974 uvedenih odnosov. Takšno enostransko prikazovanje in razlaga ustave služi kot podlaga za utemeljevanje posegov v ustavno ureditev.

Kot na drugih področjih (glede družbene lastnine, svobodne menjave dela, delegatskega sistema in specifične vodilne vloge zveze komunistov) se tudi v zvezi z odnosi v federaciji kritika usmerja predvsem na originalne in specifične značilnosti veljavne ustavne ureditve. Pri tem se poenostavljeno in nedialektično spodbija upravičenost t. i. mešanih ali vmesnih rešitev, ki skušajo biti specifična rešitev in temelj za razreševanje mednacionalnih odnosov v specifičnih jugoslovanskih razmerah in na samoupravnih delegatskih temeljih. Ost kritike je uperjena zoper enakopravno upoštevanje razrednega in nacionalnega načela, zoper takšno specifično urejanje odnosov v federaciji, ki ga ni mogoče enačiti niti s klasično federacijo niti s klasično konfederacijo, zoper takšen ustavni položaj avtonomnih pokrajin, da sta istočasno sestavini Srbije in neposredni konstitutivni element federa-

cije, in zoper takšno ustavno ureditev, ki obenem razglša načelo, da narod (seveda ob vodilni vlogi delavskega razreda) razpolaga z ustvarjeno vrednostjo in načelom enotnega jugoslovanskega trga itd.

Ustavni koncept odnosov v federaciji nikakor ne pomeni prevlade nacionalnega nad razrednim, teritorialnega nad ekonomskim, etatističnega nad samoupravnim, itd., temveč na podlagi enakopravnega upoštevanja nacionalnega in razrednega poudarja na eni strani enakopravnost narodov in narodnosti ter samostojnost republik in avtonomnih pokrajin, na drugi strani pa pomen samoupravne integracije na enotnem jugoslovanskem tržišču. O bistvu ustavnega koncepta federacije pravi Kardelj: »Samostojnost narodov postaja v takšni skupnosti večja kot v klasičnih federacijah in konfederacijah, vendar so obenem širše odprti procesi integracije na tistih področjih, kjer se izražajo skupni interesi narodov in delovnih ljudi, in kjer so zagotovljeni pogoji za enakopravnost...« Drugače povedano, namen izvedene reforme federacije ni bila takšna krepitev samostojnosti in enakopravnosti narodov in narodnosti ter njihovih republik in avtonomnih pokrajin, ki bi vodila v njihovo osamosvajanje, zapiranje in podobno. Cilj ustavnega koncepta je, da ustvari ustrezne možnosti za hitro, učinkovito in na enakopravnih temeljih zasnovano samoupravno integracijo na temelju odločilne vloge združenih delavcev v organizacijah združenega dela in drugih samoupravnih skupnostih ter v družbenopolitičnih skupnostih na vseh ravneh. Ustavne rešitve torej niso enostranske in jih zaradi tega ne bi smeli enostransko niti razlagati niti uresničevati.

S tega stališča ni nobenega dvoma, da se ustavni koncept federacije po letu 1974 enostransko uresničuje, zaradi česar so povsem na mestu opozorila in odločna akcija proti t. i. decentraliziranemu etatizmu oziroma za odločnejše uveljavljanje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov kot temelja delovanja vseh družbenopolitičnih skupnosti. S tega vidika je iluzorno pričakovati, da je mogoče na zvezni ravni mimo republik in pokrajin uveljavljati nekakšen avtentični samoupravni interes združenega dela, ki v republikah in pokrajinah samih ne more priti ustrezno do izraza. Razrešitve obstoječih deformacij in slabosti torej ne bo omogočila ponovna krepitev odtujene oblasti zveznih organov, temveč odločnejše uresničevanje celovitega ustavnega koncepta federacije. Zato bi veljalo namesto nadaljevanja neproduktivnih razprav o tem, ali je manj nevaren republiški ali zvezni etatizem v političnem življenju odločnejše uveljavljati takšno prakso in izboljšave, ki bodo spodbudile dejansko krepitev ekonomske in politične moči samoupravnega združenega dela. Poudariti namreč velja, da je zvezni etatizem samo na prvi pogled nad- ali zunaj nacionalen, ker tudi za njim, tako kot za separatističnim nacionalizmom, stoji konkreten nacionalistični interes unitaristično-birokratskega tipa. S tega vidika je zanimiva Titova misel, da je samoupravljanje temelj uresničevanja nacionalne enakopravnosti, narodov in narodnosti.

Tudi uresničevanje ustavnega koncepta federacije se pogosto enostransko prikazuje, in sicer zato, da bi se tako lahko upravičilo posege v veljavni

sistem. Tako je mogoče v številnih kritikah širjenja konsenza zaslediti tudi načelno nestrinjanje s takšnim, ustavno opredeljenim načinom sprejemanja odločitev v zboru republik in pokrajin Skupščine SFRJ. Čeprav je neupravičeno širiti takšen način odločanja na področja, ki z ustavo niso opredeljena in bi veljalo deformacije na tem področju odločneje in hitreje odpravljati, pa vendarle velja opozoriti tudi na nesprejemljive poglede in ocene v zvezi s tem. Gre za načelno poudarjanje prednosti in demokratičnosti odločanja s preglasovanjem, gre za neupravičeno enačenje konsenza z vetom (kot deformacijo, ki pomeni, da lahko manjšina onemogoča uresničevanje skupne volje večine). Prav tako se v sedanjih razpravah premalo upošteva ustavne možnosti, ki jih praksa ne tako redko tudi uporablja in ki se hanašajo na sprejemanje začasnih ukrepov s preglasovanjem tudi glede tistih vprašanj, glede katerih ustava sicer zahteva soglasje. Premalo se upošteva tudi dejstvo, da je v našem celotnem delegatskem skupščinskem sistemu še vedno prevladujoča oblika odločanje z večino oziroma preglasovanje in da je usklajevanju stališč namenjeno premalo in ne preveč pozornosti. Na vseh ravneh je premalo časa, sil, strokovnega dela in potrpljenja, zlasti pa aktivnosti subjektivnih sil, namenjenih usklajevanju stališč in iskanju takšnih rešitev, ki bodo obenem načelne in ustvarjalna sinteza ter upoštevanje posebnih in splošnih družbenih interesov, aktualnih in dolgoročnih družbenih potreb itd.

Pri dogovarjanju republik in pokrajin ter usklajevanju njihovih stališč je cela vrsta slabosti, ki pogosto prej polarizirajo, kot pa da bi zbliževale poglede, stališča in predloge. Na tej podlagi sprejeta odločitev pogosto naleti na nezadovoljstvo in jo spremlja občutek, kot da nikomur ni uspelo uveljaviti svojih življenjskih interesov in potreb. Med razlogi za takšno prakso je tudi dejstvo, da je v vsaki republici temelj za usklajevanje z drugimi republikami in avtonomnimi pokrajinami predvsem presojanje lastnih interesov in potreb brez zadostnega poznavanja in upoštevanja interesov potreb in težav drugih. Zato bi veljalo več storiti za objektivno in celovito obveščanje republiških in pokrajinskih skupščin ter njihove celotne samoupravne delegatske baze o celovitem stanju v Jugoslaviji.

To je seveda predvsem naloga delegacij v zboru republik in pokrajin skupščine SFRJ kot temeljnih povezovalnih členov med skupščino SFRJ ter republiškimi in pokrajinskimi skupščinami; več pa bi bilo mogoče doseči tudi pri neposrednem sodelovanju med republiškimi in pokrajinskimi skupščinami ter njihovimi delegacijami, pa tudi z neposrednim vključevanjem predstavnikov ZIS v delo republiških in pokrajinskih skupščin.

Družbenopolitične organizacije, zlasti Zveza komunistov Jugoslavije in socialistična zveza, bi morale storiti več za to, da bi v vsaki republici in pokrajini izhajali iz celovitega jugoslovanskega položaja in razmer, iz splošnih družbenih interesov in dolgoročnih družbenih usmeritev in ne le iz ozko pojmovanih interesov in potreb posamezne republike oziroma pokrajine. Ravno s tega vidika so posebnega pomena tiste razprave, ki v zvezi s predlogom sklepov 13. seje CK ZKJ opozarjajo na t. i. federalizacijo Zveze

komunistov Jugoslavije. V zvezi s to razpravo pa ni odveč opozoriti, da ne bi smela voditi v kritiko tistih značilnosti organiziranja in delovanja Zveze komunistov Jugoslavije, ki so povezane z večnacionalno sestavo in federativno ureditvijo Jugoslavije ter s pozitivno tradicijo upoštevanja takšne sestave vse od ustanovitve KPS in KPH.

Vzporedno z borbo proti unitaristično-centralističnim pritiskom zasluži vso pozornost tudi nacionalistično-separatistično obravnavanje razvojnih in sistemskih vprašanj današnjega časa. V zvezi s tem velja tudi v Sloveniji kritično analizirati teze o ogroženosti slovenskega naroda v Jugoslaviji in takšne ozke in enostranske razlage njegovih interesov, ki upoštevajo le kratkoročne koristi slovenskega gospodarstva, podcenjujejo pa dolgoročne zgodovinske in druge skupne interese narodov in narodnosti Jugoslavije.

Mednacionalni odnosi so v veliki meri posledica in izraz odnosov v družbenoekonomski bazi. Zato je tudi zastoj pri uresničevanju ustavnega koncepta federacije v veliki meri povezan z zastojem samoupravnih družbenoekonomskih odnosov. Zlasti X. kongres Zveze komunistov Jugoslavije je po obračunu z nacionalističnimi in liberalističnimi silami izoblikoval poglobljeno razredno kritiko deformacij na področju mednacionalnih odnosov. S tega vidika je v današnjih razmerah posebej aktualna Titova misel iz uvodnega referata na X. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije, ki zadeva neupravičene napade na politični sistem, opredeljen v takrat sprejeti ustavi, ne glede na to, ali gre za napade v imenu demokratizacije, ali z nacionalističnih pozicij: »Naš politični sistem pa je potreben za ohranjanje in funkcioniranje socialističnih proizvodnih odnosov, ki so zasnovani na družbeni lastnini, na vladavini delavskega razreda, na njegovem samoupravljanju. Vselej smo poudarjali, da je zavoljo tega potreben naši družbi tak politični sistem, ki je po svoji razredni vsebini specifična oblika diktature proletariata, zasnovana na samoupravni obliki socialističnih proizvodnih odnosov... Naš namen je bil predvsem v tem, da z ustavnimi spremembami utrdimo in še naprej razvijamo prav tiste bistvene odnose našega družbenoekonomskega in političnega sistema, o katerih sem govoril malo prej in da delavskemu razredu zagotovimo, da bo resnično odločal o rezultatih svojega dela ter imel odločilno vlogo tudi v vseh družbenih zadevah, ter da še naprej razvijamo mednacionalne odnose na temelju enakopravnosti in solidarnosti. Hoteli smo, da ustavni sistem osvobodimo ostankov birokratsko-centralističnih odnosov, ki so omogočali kršitve nacionalne enakopravnosti oziroma tistih ustavnih določil, ki so se že preživele ali pokazale kot premalo učinkovite. Menili smo, da bomo s tem prizadejali najmočnejši idejni in politični udarec tistim silam, ki so se spravile nad delavsko razredno naravo našega sistema in nad vodilno idejno-politično vlogo Zveze komunistov Jugoslavije«.

Ne glede na to, kakšne bodo dopolnitve in spremembe, ki jih bo prinesla kritična analiza delovanja političnega sistema: prispevati bodo morale k izpolnjevanju tako opredeljenih ciljev veljavnega ustavnega koncepta političnega sistema in odnosov v federaciji!

BORIS MAJER

Ustvarjalnost in razodtujitev

(Vloga umetnosti in ustvarjalnega dela v materialni proizvodnji)

Ko je Marx v svojih znamenitih »Filozofsko ekonomskih rokopisih« opredeljeval ustvarjalno delo kot generično bistvo človeka, je med drugim zapisal, da »proizvaja človek – za razliko od živali – univerzalno, da zna povsod dati predmetu njemu ustrezajočo mero, da proizvaja tudi po zakonih lepote«. Da ima človeško delo tudi estetsko, umetniško razsežnost, seveda ni Marxovo odkritje. Pomembna pa je Marxova misel, da je potreba po estetskem doživljanju in ustvarjanju »po zakonih lepote« bistvena značilnost človekove ustvarjalnosti, »da dela človek tudi iz potrebe po ustvarjanju in doživljanju lepega in ne zgolj iz neposredne življenjske nuje kakor žival, da človek pravzaprav resnično proizvaja šele v svobodi od (neposredne fizične) potrebe« ali drugače povedano: iz želje po samem ustvarjanju. Prav to prometejsko težnjo po ustvarjanju z močno izraženo estetsko, umetniško komponento opisuje Marx kot »človekovo generično bistvo«, ki pa se lahko razcvete in razvije vse svoje bogastvo šele v družbi osvobojenega dela, onstran neposredne materialne nuje, ko bo delo postalo tako produktivno, da človeku ne bo treba več (toliko in tako) delati za zadovoljevanje neposrednih življenjskih potreb, da se ne bi mogel pretežno posvetiti ustvarjanju iz veselja in potrebe po ustvarjalnosti sami kot najglobljem smislu svoje življenjske dejavnosti.

Seveda smo od take družbe še daleč in Marx bi bil samo utopični futurolog ali futurološki utopist, če ne bi odkrival klic osvobojenega, neodtujenega, ustvarjalnega dela že v dosedanem razvoju človeške družbe – v kulturi, umetnosti, v znanstveno-raziskovalnem delu, pa tudi v logiki samega kapitalističnega produkcijskega procesa, v težnji po nenehni ekspanziji, po nenehnem prekoračevanju vseh dosedajih meja in možnosti v razvoju proizvodnih sil. To mesto je za pravilno razumevanje Marxove misli, pa tudi današnje situacije v svetu tako pomembno, da ga je vredno navesti in premisliti v celoti:

»Delo (v prihodnji brezrazredni komunistični družbi) – je pisal Marx – se ne bo več pojavljalo v tolikšni meri vključeno v proces proizvodnje, temveč bo nastopal človek v tem procesu predvsem kot čuvar in regulator (kar velja za mašinerijo, velja prav tako tudi za kombinirano človeško

dejavnost in razvoj odnosov med ljudmi). Delavec ne bo več postavljali med objekte in samega sebe modificirani prirodni predmet kot vmesni člen, temveč bo potiskal kot posrednika med seboj in anorgansko naravo prirodni proces sam, spremenjen v industrijskega. Ne bo več glavna pogonska sila proizvodnega procesa, temveč bo stal ob njem... V tej preobrazbi se kot temeljni kamen proizvodnje in bogastva ne bo pojavljalo niti neposredno delo, ki ga človek sam opravlja, niti sam delovni čas, temveč prisvajanje njegove lastne splošne produktivne moči, njegovo poznavanje in obvladovanje narave v obliki družbenega organizma skratka razvoj družbenega individuuma. Kraja tujega delovnega časa, na čemer sloni današnje bogastvo, je kaj bedna osnova v primerjavi s tisto njegovo na novo razvito podlago, ki jo je ustvarila sama velika industrija. Brž ko bo delo v svoji neposredni obliki prenehalo biti veliki izvor bogastva, bo delovni čas prenehali in mora prenehati biti njegova mera, s tem pa tudi menjalna vrednost mera uporabne vrednosti...

Presežno delo množice ljudi bo prenehalo biti pogoj za razvoj splošnega bogastva tako kot bo ne-delo manjšine prenehalo biti pogoj razvoju splošnih sposobnosti človekovega razuma. Proizvodnja, ki temelji na menjalni vrednosti, bo s tem propadla, sam neposredni proces materialne proizvodnje pa bo izgubil obliko prisile in svoj protislovni značaj. Ne zmanjševanje nujnega delovnega časa, da bi dobili čimveč presežnega dela, temveč splošna omejitev nujno potrebnega družbenega dela na minimum, svoboden razvoj posameznika ter temu ustrezajoče umetniško, znanstveno itd. izobraževanje – v času, ki bo svoboden za vse in s sredstvi, ki bodo dostopna vsem – tako opisuje Marx v »Očrtih« poglobitve značilnosti družbe osvobojenega dela.

Ne more biti dvoma, da tretja znanstveno tehnološka revolucija, ki je zdaj v teku (mikroprocesorska tehnologija, računalništvo, robotika, informacijski sistemi itd.) ustvarja nove tehnološke pogoje za uresničenje navedene Marxove vizije družbe osvobojenega dela. Hkrati pa se temeljno protislovje kapitalističnega produkcijskega načina, ki je bilo v Marxovem času še osredotočeno v industrijsko najvišje razvitih kapitalističnih deželah, pojavlja v svetovnem obsegu kot nasprotje med razvitimi in nerazvitimi deli sveta, med bogatim, industrijsko visoko razvitim severom in siromašnim, industrijsko in civilizatorično nerazvitim jugom. Tudi to dokazuje pronicljivost Marxove politične in ekonomske misli, čeprav se marsikaj uresničuje in poteka drugače, kot je sredi 19. stoletja lahko predvideval Marx. Če pustimo domišljiji prosto pot, lahko rečemo, da nosi tretja znanstveno-tehnološka revolucija v sebi velikanske možnosti za osvoboditev dela, za njegovo razodtujitev v neposrednem produkcijskem procesu v smislu citirane Marxove vizije, pa tudi vse tiste grozljive mižnosti tehnološke dehumanizacije človeka, njegove narave in prirodnega okolja kot človekovega »anorganskega telesa« (če uporabim Marxove bedese), od Hfluxleyeve negativne utopije tehnološko dovršenega, a hkrati do kraja razčlovečenega »krasnega novega sveta«, prek antiutopije

birokratskega totalitarizma do grozljive vizije atomskega samouničenja človeka in življenja na našem planetu sploh. Katere od teh možnosti bo človeštvo uresničilo – Marx je to opredelil kot alternativo »komunizem ali barbarstvo« – ni odvisno zgolj od razvoja znanosti in tehnologije, temveč predvsem od tega, kakšni družbenoekonomski odnosi bodo prevladali v svetu, kakšen bo nadaljnji razplet boja med progresivnimi in konservativnimi silami v svetu in v vsaki posamezni deželi. Tega boja danes ni več mogoče poenostavljati na spopad med dvema svetovnjima blokoma, temveč postaja vse bolj spopad odnosov, teženj in procesov, ki potekajo na različnih ravneh, na različnih družbenoekonomskih osnovah, na različnih stopnjah kulturnega, socialnega, znanstvenega in tehnološkega razvoja povsod po svetu, v oblikah, ki so lastne specifičnim razmeram in zgodovinskim okoliščinam posameznih dežel in posameznih delov sveta. Ta spopad poteka bodisi v smeri ohranjanja preživelih političnih in družbenoekonomskih odnosov, privatne ali državne lastnine produkcijskih sredstev in iz tega izvirajočih monopolov in centrov moči, ali pa – nasprotno – v smeri osvobajanja dela v smislu citirane Marxove vizije bodoče komunistične družbe, v smeri družbe osvobojenega dela.

To spoznanje nas osvobaja tiste poenostavljene blokovske optike, ki vid progresivno, socialistično bodisi zgolj v družbeni stvarnosti t. im. realnega socializma (ki pa je dejansko še silno daleč od Marxove vizije osvobojenega dela, v nekaterih pogledih celo dlje od stanja v visoko razvitih kapitalističnih deželah) ali da – na drugi strani – istoveti pojem naprednega s pojmom razvitega kapitalizma, brez uvida, da je prav temeljni kapitalistični produkcijski odnos poglavitna ovira za nadaljnji razvoj vsestranske osvoboditve človeka in njegovega dela tudi znotraj samega t. im. »svobodnega sveta«. Iz te poenostavljene optike izvira tudi tista antikomunistična zaslepljenost, ki v sodobnem socializmu – ne glede na to, kje in kakšen je – vidi zgolj totalitarizem, oziroma istoveti pojem socializma in komunizma kratkomalo s totalitarizmom. menim, da nas prav naša pozicija neuvrščene socialistične dežele, naša izvirna samoupravna pot v socializem osvobajata te blokovske optike in nam omogoča, da lahko mnogo realneje in objektivneje gledamo na te procese tako znotraj sodobnega kapitalizma kot znotraj t. im. realnega socializma in v sodobnem svetu sploh. Hkrati pa nam to omogoča, da lahko objektivneje in realneje ocenimo tudi naše lastne možnosti, pa tudi meje in pomanjkljivosti.

Ne more biti dvoma, da je sodobna znanstveno-tehnološka revolucija ustvarila celo vrsto novih pomembnih tehnoloških pogojev za prehod od težaškega, rutinskega, telo in duha pohabljalnega enostranskega dela, od tehnologije tekočega traku in tayloristične organizacije dela, k novi, višji tehnologiji in organizaciji produkcijskega procesa. Le-ta delavca vse bolj osvobajata od enoličnega, rutinskega, ubijajočega fizičnega dela prav v smislu navedene Marxove vizije, vključujeta ga v celoto produkcijskega procesa, zahtevata od njega mnogo večje znanje, stimulirata njegovo

iznajdljivost, inovativnost, ustvarjalno domišljijo ter nadomeščata nekdanje hierarhične odnose v organizaciji dela s participacijo in kooperacijo. Delo neposrednega proizvajalca postaja tudi v produkcijskem procesu vse bolj ustvarjalno, s tem pa tudi tehnološko in ekonomsko produktivnejše. Sodobni kapitalizem v industrijsko najrazvitejših deželah se je pokazal dovolj gibčnega, da je začel pospešeno uvajati v produkcijske procese nove metode, opuščati tehnologijo tekočega traku in tayloristično organizacijo dela, spodbujati in ustrezno nagrajevati množično inovativnost delavcev, njihov interes za čimboljšo kvaliteto produkcije kot enega temeljnih pogojev za ekonomsko uspešnost poslovanja, za konkurenčnost na svetovnem trgu. To je brez dvoma velik korak naprej v zgodovinskem procesu razodtujevanja dela znotraj sodobnega produkcijskega procesa, velik korak naprej v osvobajanju dela v Marxovem smislu, čeprav v sodobnem kapitalizmu (in tudi državnem socializmu) pretežno le na ravni tehnologije, ne pa še na ravni delavčevega odločanja o pogojih in rezultatih njegovega dela. Slednje še vedno ostaja – tako v kapitalizmu kot v sodobnem realnem socializmu – v rokah bodisi privatnega bodisi državnega kapitala. To je tista meja, ki je tudi sodobni kapitalizem in državni socializem ne moreta prekoračiti v sproščanju iniciative in ustvarjalnosti sodobnega delavca. Mnogi najbolje zamišljeni poskusi za stimulacijo in motivacijo ustvarjalnih sposobnosti delavcev v industrijsko najvišje razvitih deželah so se prav zaradi tega izjalovili oziroma so dali manjše rezultate od pričakovanih. Očitno je, da zgolj nadomeščanje nekdanjih hierarhičnih odnosov v proizvodnji z novo organizacijo dela, ki sloni na kooperaciji in participaciji delavcev le na tehnološko-organizacijski ravni, ne more povsem zadovoljiti delavca. Tovrstni premiki ne morejo še v celoti vsrkati delavčeve ustvarjalnosti, niti ne morejo delavca dovolj motivirati za večjo ekonomsko uspešnost podjetja, ker se ustvarjena vrednost še vedno odtujeje od njega, ker ne odloča o njej in prek nje o pogojih in rezultatih svojega dela.

Nadaljnji korak, ki so ga doslej tvegale le nekatere kapitalistične dežele in v njih le nekatera področja gospodarstva, so različne oblike soudeležbe in participacije delavcev tudi pri upravljanju podjetij – tako v privatni kot državni lasti – kar je že zametek samoupravljanja v okviru kapitalističnega privatnolastninskega produkcijskega odnosa. Vse bolj postaja očitno, da težnja po delavskem samoupravljanju raste neposredno iz samega razvoja sodobnih produkcijskih sil – zadevajoč pri tem na mejo in odpor v obstoječih lastninsko-produkcijskih odnosih – tako znotraj sodobnega kapitalizma kot državnega socializma. Zato je prav v teh težnjah in procesih – ne glede na to, v kakšnem danes obstoječem družbenem sistemu se pojavljajo – treba videti »klice jutrišnjega v današnjem«, novih socialističnih produkcijskih odnosov, procese razodtujevanja dela znotraj samega sodobnega produkcijskega procesa. Čeprav je kapitalizem primoran početi to tako iz ekonomskih razlogov (da doseže večjo produktivnost dela, višjo kvaliteto produkcije, večjo konkurenčnost na

svetovnem trgu), kot tudi zato, da zagotovi socialni mir in podaljšuje življenje kapitalističnemu produkcijskemu odnosu, to ne spremeni dejstva, da na dosežkih tretje znanstveno-tehnološke revolucije osnovane tehnologije in organizacije dela pomenijo nov velik korak naprej tudi v osvobajanju, razodtujenju dela znotraj samega produkcijskega procesa – celo ne glede na to, kakšna nova protislovja utegnejo sprožiti ti procesi v sodobnem kapitalizmu (večja brezposelnost zaradi izgube delovnih mest, ki jih prevzemata elektronika in robotika, prelaganje bremen na nerazvite dežele in na svetovno periferijo, poglobljanje in zaostrovanje nasprotja med razvitimi in nerazvitimi deli sveta itd.).

Iz tega izhaja, da klasične socialistične revolucije, kakršna je bila na primer oktobrska revolucija, in kakršna je bila deloma tudi naša – niso edina možna zgodovinska paradigma za prehod od kapitalizma k socializmu. Ta prehod lahko poteka tudi bistveno drugače, po tako imenovani mirni poti, kot sta predvidevala že Marx in Engels, po poti znanstveno-tehnološkega napredka, pa tudi same ekonomske logike, ki zahteva vse večjo participacijo, ustvarjalnost in samostojnost delavca v produkcijskem procesu, njegovo vse večjo udeležbo tudi pri upravljanju produkcijskih procesov. To seveda ne poteka in ne more potekati brez socialnih konfliktov in razrednega boja, v odkriti, še večkrat pa prikriti, latentni obliki. To ne velja samo za sodobni kapitalizem, temveč tudi za realni socializem in za naš sistem socialističnega samoupravljanja. Prav dejstvo, da se sodobni znanstveno-tehnološki revoluciji ne more izogniti nobena družba, če noče usodno zaostati v svojem razvoju, morda najmočneje govori za to, da se povečujejo stvarne zgodovinske možnosti za prehod h komunizmu kot družbi osvobojenega dela, ki pa so alternativno obremenjene tudi z nevarnostjo atomske vojne in drugimi grozljivimi možnostmi zlorabe sodobne znanstvene tehnologije. Z vsem tem Marx pa ni mogel prognozično računati, implicitno pa to vsebuje njegova slutnja alternative »ali komunizem ali barbarstvo«.

Iz dneva v dan postaja očitneje, da je današnji čas izrazito prehodno obdobje, ki nosi v sebi velikanske možnosti novega tako v smislu nove stopnje v razvoju človekove svobode kot v smislu človekovega ponovnega zasužnjenja – tehnološkega in socialnega – po močeh, ki jih je sam izzval, ki pa v bistvu niso nič drugega kot tehnološko postotertjena in družbeno podivjana moč odtujenega dela. Zato tudi na razvoj sodobne znanosti in tehnologije, na potekajočo znanstveno-tehnološko revolucijo ne moremo gledati samo optimistično ali samo pesimistično: samo optimistično, kakor da je rešitev vseh družbenih problemov v svetu odvisna zgolj od tega, kako hitro in kako uspešno bomo uvajali njene dosežke v prakso, ali pa zgolj pesimistično, kakor da pomeni razvoj sodobne znanosti in tehnologije sam po sebi grožnja za še globljo in še hujšo dehumanizacijo človeške družbe, grožnja njenega atomskega samouničenja. Katera od teh možnosti se bo dejansko uresničila, postaja vse bolj odvisno od subjektivne odločitve

človeka in človeštva, kar danes samo še globlje potrjuje Marxovo – in marksistično – tezo o alternativnosti zgodovine.

Marxova – in marksistična – analiza in prognoza družbenega razvoja, njegovih možnosti in alternativ je zasnovana na odkritju in proučevanju dejanskih teženj in protislovij življenjskega procesa ljudi v vsej njegovi zapletenosti in protislovnosti. Možnost nastanka družbe osvobojenega dela, možnost prehoda iz »kraljestva nujnosti v kraljestvo svobode« (če uporabim Marxovo dikcijo), Marx (in marksizem) ne izpeljuje iz kakega utopičnega projekta družbe prihodnosti, temveč iz stvarnih, dejansko potekajočih procesov in teženj v obstoječem družbenem produkcijskem procesu, iz dejanskega – in ne izmišljenega – življenjskega procesa ljudi sodobne zgodovinske epohe. Tudi Marxova – in marksistična – vizija družbe osvobojenega dela, ki smo se ji zavezali in za katero se borimo v naši družbi, bi bila nestvarna utopija, če bi ne imela potrdila tudi v razvojnih težnjah in možnostih sodobne znanstveno-tehnološke revolucije, v ekonomski logiki sodobne industrijske produkcije in ne nazadnje v politični volji milijonov ljudi, ki se opredeljujejo za socializem, za mir in enakopravnost, za svobodo in človeško dostojanstvo, in ki vidijo prav v socializmu kot družbi osvobojenega dela edino možno zgodovinsko alternativo tako svetu kapitala kot njegovi blokovski razcepljenosti ne glede na to, kje, v kakšni deželi in v kakšnih zgodovinskih okoliščinah ti procesi potekajo. Če se povzpneemo nad dogmatsko, blokovsko obremenjeno optiko v ocenjevaju sodobnega kapitalizma in socializma, če pojmujeemo socializem v zgoraj omenjenem smislu predvse kot proces razodtujevanja dela, pridemo do zaključka, da potekajo ti procesi tako v sodobnih industrijsko visoko razvitih kapitalističnih deželah kot v deželah realnega socializma, prav tako pa tudi v manj razvitih delih sveta po zelo različnih poteh in na različnih ravneh kulturnega, gospodarskega in političnega razvoja.

Ti procesi imajo mnoge podobne in skupne značilnosti, močno pa se razlikujejo po hitrosti razvoja in po mejah oziroma ovirah, na katere zadevajo. Tako na primer sproža sodobna znanstveno-tehnološka revolucija povsod po svetu zmanjševanje klasičnega razrednega nasprotja med umskim in fizičnim delom, opuščanje starih hierarhičnih odnosov in njihovo nadomeščanje z odnosi participacije in kooperacije itd., o čemer je bilo že govora. Ti procesi potekajo danes v vseh delih sveta, tako v industrijsko visoko razvitih kapitalističnih deželah kot v deželah realnega socializma, v srednje razvitih, pa tudi manj razvitih deželah, z različnim tempom, zadevajoč ob različne meje in ovire, vendar – in to je bistveno – v isti smeri, v smeri postopnega razodtujevanja dela v neposrednem produkcijskem procesu, v smeri osvobajanja delavca od najbolj grobih oblik fizičnega in ubijajočega rutinskega dela, v smeri vse večjega vpliva delavca na organizacijo dela, na njegovo produktivnost in kvaliteto, pa tudi v smeri vse večjega pritiska delavcev, da (so)odločajo o upravljanju proizvodnje in o uporabi novoustvarjene vrednosti. Prav zato, ker se ti procesi

pojavnajo v vseh delih sveta, v vseh deželah, ne glede na razlike v družbenoekonomski ureditvi, čeprav za večjo ali manjšo intenzivnostjo, je treba videti v njih elemente socializma kot svetovnega procesa, klice jutrišnjega v današnjem in jih tako tudi ocenjevati. Seveda zadevajo danes – kot že rečeno – na številne ovire in marsikje tudi na neprekoračljive meje. Njihova moč, nezaustavljivost je v tem, da se porajajo v sodobnem produkcijskem procesu kot neizbežna nujnost, ki jo mora sprejeti in upoštevati vsaka sodobna družba, če noče usodno zaostati v svojem razvoju, pa naj bo kapitalistična, državno-socialistična ali samoupravno-socialistična, s takim ali drugačnim političnim sistemom.

V kapitalističnih deželah je meja, na katero zadevajo ti procesi, predvse privatna lastnina produkcijskih sredstev, velikanska odtujena moč minulega in živega dela, osredotočena v privatnem in državnem kapitalu, s katerim monopolno razpolagajo kapitalistični trusti in koncerni, transnacionalne družbe in svetovne banke. Tudi v razvitih deželah realnega socializma, kjer funkcijo kapitala opravljajo državno-birokratski centri družbene moči, je minulo delo še vedno odtujeno od neposrednega proizvajalca, ki le malo ali nič ne odloča o usodi vrednosti, ki jo ustvarja s svojim delom. Nasprotno pa je zlasti za nerazvite dežele poglavitna ovira – poleg nevarnosti birokratizacije in za njihov nadaljnji razvoj prevelikega preliivanja presežne vrednosti k razvitejšim – nizka razvojna stopnja produkcijskih sil, zaostala tehnologija in organizacija dela, nizka raven splošne kulture, pomanjkanje delovnih navad itd.

Kje je v tem mesto družbe socialističnega samoupravljanja, v čem so njene prednosti in njene pomanjkljivosti? Poglavitna prednost našega političnega sistema je brez dvoma v tem, da ustavno-pravno zagotavlja, štiti in spodbuja smoupravno odločanje delavcev o pogojih in rezultatih njihovega dela (zakon o združenem delu, o razširjeni reprodukciji itd.), česar ne moremo reči o nobenem drugem sodobnem političnem sistemu v svetu. V tem pogledu smo v resnici na čelu samoupravnih procesov v svetu, na kar v trenutnem malodušju zaradi nakopičenih težav in problemov često neupravičeno pozabljamo. Ali drugače povedano: kar je v sodobnih industrijsko visoko razvitih kapitalističnih deželah poglavitna ovira samoupravnim težnjam in procesom, njihova malone neprobodna meja – lastninski odnosi, ki ne dopuščajo delavcem, da bi odločali o pogojih in rezultatih svojega dela, o uporabi in delitvi novoustvarjene vrednosti – to je v našem sistemu poglavitni stimulan za poglobljanje, širjenje in nadaljnje uveljavljanje samoupravljanja kot temeljnega produkcijskega odnosa.

To seveda ne pomeni, da v dejanskih družbenoekonomskih odnosih, v družbenoekonomski praksi samoupravljanje ne zadeva tudi v naši družbi na vrsto ovir in meja. Te ovire izvirajo med drugim zlasti iz protislovnosti družbene lastnine, ki se še vedno ni docela osvobodila karakteristike državne lastnine, hkrati pa se na najrazličnejše načine in po najrazličnejših kanalih pretvarja v skupinsko in privatno lastnino. To je tudi eden

poglavitnih vzrokov mnogih naših današnjih ekonomskih, pa tudi političnih in moralnih težav in konfliktov, hkrati pa tudi poglavito področje razrednega boja v naši družbi, znotraj samega sistema socialističnega saoupravljanja. Tu gre za dvoje odločilnih razredno strateških vprašanj: 1) *kdo bo dejansko odločal o pogojih in rezultatih dela*, neposredni proizvajalci sami ali pa različni od njih odtujeni centri ekonomske in politične moči – tehno in birokracija – in 2) *na kakšni podlagi*: na podlagi dejanskega delovnega prispevka ali na podlagi izkoriščanja monopolnega položaja na tržišču, neupravičenega dviganja cen, izkoriščanja različnih diferencialnih prednosti, ki ne izvirajo iz dela, vse tja do najrazličnejših oblik t. i. sive ekonomije in klasičnega kriminala.

Stagnacija in celo nazadovanje v razvoju družbene lastnine sta v zadnjem obdobju silovito razvrednotila delo, posebej še vrednost ustvarjalnega, inovativnega, raziskovalnega, resnično produktivnega dela sploh. Ob razcvetu decentraliziranega etatizma na ravni republik, pokrajin in občin in skupinskolastninskega egoizma v OZD, je bilo mnogo lažje ne samo posameznikom, temveč celim družbenopolitičnim skupnostim in organizacijam združenega dela priti do dohodka mimo in brez resnično ustvarjalnega dela, brez boja za boljšo organizacijo dela in za sodobnejšo, na lastnem znanju temelječo tehnologijo. K temu je po svoje veliko prispevala tudi nedosledna in često protislovna ekonomska politika države. Zgoščen izraz tega procesa je skokovito naraščajoča inflacija. Posledica tega pa je, da je začela tako v zavest kot v praksi bledeti najpomembnejša družbena vrednota socializma, tisto, po čemer se socializem bistveno razlikuje in mora razlikovati od katerekoli na razrednem izkoriščanju dela sloneče družbe: vrednost ustvarjalnega, produktivnega, inovativnega in celo vrednost, pomen in dostojanstvo dela sploh. V ta prazen prostor so začele vdirati iz malomeščanskega pojmovanja in načina življenja prevzete potrošniške in statusne vrednote in kolikor laže in hitreje je bilo mogoče priti do potrošnih dobrin mimo resnično ustvarjalnega dela in celo mimo vsakega dela sploh, toliko bolj je delo samo, še posebej ustvarjalno, inovativno delo, izgubljalo v zavesti precejšnjega dela ljudi svojo vrednost, s tem pa je izgubljal zagon tudi boj za osvoboditev dela, kot strateški cilj našega družbenega razvoja in socializma sploh.

K temu je v znatni meri pripomoglo tudi to, da smo v dokaj dolgem obdobju osredotočili vso svojo pozornost skoraj izključno na vprašanja pridobivanja in delitve dohodka – tega pa je mogoče, kot vemo, pridobiti tudi mimo resnično ustvarjalnega in produktivnega dela. Pri tem smo zanemarili in potisnili na stranski tir celo vrsto socialno-psiholoških, tehnoloških, organizacijskih in ne nazadnje moralno-političnih faktorjev in motivatorjev, ki so v celoti vzeto enako pomembni – mnogokrat pa še pomembnejši – vzpodbujevalci gospodarskega in kulturnega razvoja, kakor sama kategorija dohodka (čeprav je ta v pogojih blagovnega gospodarstva njegova ekonomsko najobjektivnejša mera).

Preveč izključno smo osredotočili svojo pozornost na vprašanje odločanja o rezultatih dela, premalo pa na vprašanje o pogojih dela. Preveč izključno smo razmišljali o tem, kako bomo delili novoustvarjeno vrednost, premalo pa o tem, kako jo bomo ustvarili. Premalo smo razmišljali, kakšne pogoje dela, kakšno znanstveno, raziskovalno, tehnološko in organizacijsko infrastrukturo je treba zagotoviti, da bi dosegali visoko produktivnost dela, sodobno kvaliteto produkcije, konkurenčnost na svetovnem trgu – ne samo zato, ker so to – skupaj z ustrezno ekonomsko politiko – nujne sestavine vsakega stabilizacijskega gospodarskega programa, temveč tudi zato, ker je danes edino tako mogoče pospešiti procese razodtujevaja dela v neposrednem produkcijskem procesu.

Dafes postaja popolnoma jasno, da brez visoke ravni raziskovalne, tehnološke in organizacijske infrastrukture gospodarstva, pa tudi brez ustreznih delovnih navad, predvsem pa brez ustvarjalnosti in inovativnosti delavca, tako neposrednega proizvajalca kot inženirja in ekonomista, ne samo ni mogoča višja produktivnost in kvaliteta produkcije, brez česar bodo še tako veliki izvozni napor ostali zgolj razprodaja naše substance, temveč tudi – kar se mi zdi še važnejše – ni mogoč nadaljnji uspešen razvoj socialističnega samoupravljanja na nobenem področju družbenega življenja. Tako kakor je v zahodnih visoko razvitih kapitalističnih deželah privatna lastnina produkcijskih sredstev tista meja, ki ne prepušča iniciative delavcev na področje o novoustvarjeni vrednosti, temveč jo zadržuje izključno na ravni tehnologije in organizacije dela (kjer jo zahtevata sama sodobna industrijska tehnologija in ekonomski interes kapitala), tako so v naši družbi nizka raven tehnologije in organizacije dela, nerazvitost ali celo odsotnost raziskovalnega in inovativnega dela, podcenjevanje ustvarjalnosti in inovativnosti delavcev poglavitne ovire, ki otežkočajo nadaljnji razvoj samoupravnih odnosov na vseh področjih družbenega življenja, še prav posebej pa v samem temeljnem produkcijskem odnosu. Čim bolj v tem pogledu zaostajamo za industrijsko razvitimi deželami v svetu, tem manj lahko izkoriščamo in uveljavljamo svojo veliko diferencialno prednost, ki nam jo za osvobajanje dela znotraj produkcijskega procesa zagotavlja naša ustavna ureditev. Ali drugače povedano: kolikor hitreje bomo uvajali v našo ekonomiko sodobno tehnologijo in organizacijo dela, osnovano na dosežkih tretje znanstveno-tehnološke revolucije in z našim znanjem prilagojeno potrebam razvoja delavcev-samoupravljalcev, toliko hitreje in uspešneje bomo rehabilitirali vrednost ustvarjalnega dela, inovativnosti in znanja sploh. Čim hitreje in uspešneje bomo uvajali v produkcijo takšno organizacijo in takšne metode dela, ki bodo delavca, vsaj perspektivno vzeto, osvobajali enoličnega, rutinskega, telo in duha pohabljaljočega težaškega dela, ki bodo stimulirale delavčevo ustvarjalno domišljijo, njegove inovativne sposobnosti, visoko raven strokovnega znanja, razumevanje produkcijskih in ekonomskih procesov, tem večja bosta tudi njegov interes in sposobnost za samoupravljanje, tem hitreje bo delavec začel doživljati svoje delo kot dejavnost, v kateri lahko sprosti in

razvije svoje ustvarjalne sposobnosti, v kateri ne samo ustvarja novo vrednost in odloča o njej – temveč doživlja svoje delo – vsaj postopoma – kot svojo poglavitno življenjsko potrebo in ne samo kot sredstvo za zadovoljevanje drugih svojih potreb.

Z drugimi besedami: ko se borimo za uresničitev ciljev stabilizacijskega programa, za večji izvoz, za višjo produktivnost dela, za boljšo kvaliteto produkcije, za večji dohodek, ne smejo biti to naši edini cilji, delo pa zgolj sredstvo za njihovo uresničitev. Vse to je danes še kako potrebno, vendar ne smemo pri tem pozabiti, da nas to hkrati potiska v jarem svetovnega kapitalističnega trga, v katerem lahko kljub vsem svojim naporom igramo le podrejeno vlogo, če ne bomo hkrati odločno in zavestno vključili v te svoje napore tudi boj za uresničitev poglavitnega dolgoročnega strateškega cilja našega družbenega razvoja, boj za družbo razodtujenega, ustvarjalnega dela. To pa je ne samo združljivo s cilji našega današnjega stabilizacijskega programa, temveč celo – kot nam dokazujejo procesi v industrijsko visoko razvitih sodobnih sistemih – eden temeljnih pogojev tehnološkega in ekonomskega napredka.

To nas znova napotuje k vprašanju, s katerim smo začeli, k vprašanju vloge umetnosti in ustvarjalnosti sploh v sodobnem produkcijskem procesu. Kar je bilo v preteklosti – in je tudi še danes – poglavitna značilnost umetnosti – ustvarjalna domišljija – in kar je v skladu z Marxovo teorijo dela bistvena značilnost osvobojenega, neodtujenega človeškega dela sploh – težnja po ustvarjanju – to postaja danes – v pogojih tretje znanstveno-tehnološke revolucije – vse bolj značilnost neposrednega produkcijskega procesa, njegovih temeljnih zahtev in pogojev. Prav tako je vse očitneje, da postaja tudi samoupravljanje – kot težnja, kot potreba, kot motivacija, v naši družbi pa tudi kot uresničujoča se politična realnost – izraz in pogoj te nove značilnosti sodobnega produkcijskega procesa v svetovnem merilu. Menim, da nas to kljub mnogim težavam, s katerimi se danes srečujemo, lahko ohrabljuje in navdaja s ponosom, pa tudi z voljo, da nadaljujemo boj, ki smo ga začeli z uvedbo samoupravljanja v naši družbi ter tako znova razbistrimo perspektivo, ki se nam je zameglila prav zato, ker smo v spopadu z dnevnimi težavami in problemi začeli zgubljeni izpred oči poglavitni dolgoročni cilj našega družbenega razvoja, osvoboditev dela in ustvarjalno delo samo kot osrednjo družbeno in moralno vrednoto samoupravljanja in socializma sploh.

Seveda ni mogoče pričakovati, da bi bilo mogoče dati že danes vsakemu delu ustvarjalni značaj, karakteristiko umetniškega ustvarjanja, toda važno je, da že danes takšno perspektivo odpremo, da tudi v vsakdanji produkcijski praksi napravimo več za to, da bi delo tudi v današnjih pogojih postajalo lažje, zanimivejše, vznemirljivejše, da bi nudilo delavcu več notranjega zadovoljstva, da bi bolj vsestransko razvijalo njegove ustvarjalne zmožnosti, njegovo ustvarjalno domišljijo in inovativne sposobnosti.

Ustvarjalna domišljija je bila v dosedanji človeški zgodovini predvsem privilegij umetnosti (seveda tudi znanosti in še mnogih drugih področij človekove ustvarjalnosti), vendar je tudi še danes umetnost tista, ki ne samo po racionalni poti kakor znanost, temveč tudi po čustveni in moralni neti človekovo domišljijo, jo plemeniti, bogati in razvija. Če je ustvarjalna domišljija danes vse bolj eden temeljnih pogojev tudi samega ekonomskega, tehnološkega in kulturnega napredka vsake sodobne družbe, če postaja vse bolj prisotna v neposrednem produkcijskem procesu, ko delo samo vse bolj izgublja karakteristike odtujenega dela in dobiva značaj ustvarjalnosti, tedaj je jasno, da postaja razumevanje in doživljanje umetnosti – ustvarjalno in reproduktivno – ena temeljnih stimulativnih sestavin sodobnega družbenega produkcijskega procesa, da dobivata v njem umetniško ustvarjanje in doživljanje vlogo, kakršno sta – na mnogo nižji ravni – imeli že v najstarejši dobi človeške zgodovine, ki pa sta jo v znatni meri izgubili v razredni družbi, najgloblje v klasičnem obdobju kapitalizma, ko je prevladalo enolično, rutinsko razčlovečeno delo na tekočem traku, omejeno na eno samo nenehno ponavljajočo se delovno operacijo.

Seveda ta prehod tudi v sami tehnologiji in ekonomiki ne poteka preko noči. Še dolgo bodo prisotni tekoči trakovi, tayloristična organizacija dela, razcep na fizično in umsko delo, prepad med delom in upravljanjem. Vendar so vse to danes že zaostajajoče tehnologije in metode organizacije dela brez prihodnosti, od katerih se moramo tudi mi čimprej posloviti in jih prepustiti preteklosti. Zavedati se moramo, da postaja danes estetski čar dela, njegova estetska, umetniška, prometejska razsežnost vse bolj ena glavnih vzmeti sodobne produktivnosti dela, hkrati pa tudi eden temeljnih pogojev osvobajanja, razodtujevanja dela kot strateškega cilja socializma. Čimbolj smo še oddaljeni od tega cilja, od estetsko-prometejskega doživljanja dela kot človekovega najglobljega samopotrjevanja, kot najvišje vrednote in smisla človekovega življenja, toliko odločneje si moramo prizadevati, da že danes sprožimo in pospešimo te procese v vsaki organizaciji združenega dela, v neposredni proizvodnji, povsod tam, kjer delo ustvarja novo vrednost.

Umetnost je od najstarejših časov spremljala, lepšala in olajševala človeku delo. Še več: umetnost je bila vseskozi sestavina človekovega dela, ki se ne more omejevat zgolj na zadovoljevanje bioloških potreb in se vse od najstarejših časov povezuje tudi z zadovoljevanjem človekove estetske potrebe, potrebe po lepem. Ko je predzgodovinski lončar izdelal prvi vrč, ga je hkrati okrasil s preprostim ornamentom. Potrebo po pitju je neločljivo povezal tudi s potrebo po estetskem videzu, po lepem, po estetskem doživetju predmeta, ki ga je izdelal.

Potreba po estetskem doživljanju, po lepem, je – tako kot odkrivanje novega – ena najglobljih značilnosti človekove ustvarjalnosti. In čimbolj postaja ustvarjalnost temeljni pogoj in zahteva sodobnega produkcijskega procesa, tem večja postaja vloga umetnosti, umetniške domišljije znotraj tega procesa samega. V tem smislu postaja danes tudi umetnost vse bolj

produktivna sila, njena vloga in pomen naraščata toliko bolj, kolikor pomembnejša postaja v razvoju človeške družbe ustvarjalna domišljija. Mislim, da bi morali imeti to pred očmi tudi, ko razmišljamo o reformi naše šole in našega celotnega vzgojnoizobraževalnega sistema sploh, predvsem pa, ko razmišljamo o mestu, vlogi in pomenu kulture v združenem delu, v materialni proizvodnji, v neposrednem produkcijskem procesu. Razmislimo, kaj storiti, da kultura in umetnost ne bosta samo okrask na pročelju odtujenega dela, temveč da bosta postali vse bolj nepogrešljiva sestavina človekove ustvarjalnosti tudi v materialni proizvodnji, nenehna spodbuda in prometejski izziv ustvarjalnosti človeškega dela.

Oris ekonomsko teoretičnih vidikov delovanja zborov združenega dela

Uvod¹

Splošna ugotovitev strokovnjakov, družbenopolitičnih delavcev in delegatov je, da se tudi v sedanjem tretjem delegatskem mandatu ustavna zasnova delovanja zbora združenega dela ne uresničuje zadovoljivo.² Velja mišljenje, da je prav uspešnost delovanja zbora združenega dela odločilna za uveljavitev delegatskega sistema in celotnega sistema socialističnega samoupravljanja. Analiza tako odločilnega vprašanja se ukvarja pretežno s konkretnimi tehničnimi slabostmi pri postopku in organizaciji delovanja in odločanja v zboru združenega dela. Različni avtorji navajajo različne zunanje, opazne probleme (v ponazoritev bodo nekateri med njimi v nadaljevanju predmet vzročno-posledične analize), katerih premostitev bi sicer lahko prispevala k izboljšanju formalnega delovanja zborov združenega dela, bistvenega vsebinskega premika pa ne bi povzročila. Zanj je potrebna globlja teoretična analiza na bolj splošni, abstraktni ravni, ki naj bi prispevala k boljšemu razumevanju zapletene problematike. Samo globlje vsebinsko razumevanje in njemu ustrezno ukrepanje in ne le zunanje oblikovane olupšave lahko v daljšem obdobju dajo zelene rezultate. Nepoznavanje ali nepriznavanje vsebinskih vzrokov takšnega optimizma ne dopušča, saj ohranja analizo na površini.

Cilj razprave je v obliki tez prispevati z ekonomskega vidika k boljšemu vsebinskemu razumevanju delovanja zborov združenega dela, ne da bi hotela dati dokončne rešitve.

Uveljavitev delovanja zbora združenega dela pomeni uresničenje ustavne zasnove. Neuspehi nastopijo lahko, ker:

a) ustavna določila predstavljajo družbenoekonomski idealizem. Gre za formalno normiranje zasnov, ki si jih je Marx³ zamišljal za družbo izobilja (materialnega in intelektualnega, kjer je delavec razvit individuum in družbena delitev dela ni več potrebna; kjer je tehnika visoko razvita in so materialne potrebe zadovoljene), ne za družbo pomanjkanja. Ugotovitev, da je sedaj formalno-institucionalno idealni družbenoekonomski sistem izpeljan, v praksi pa ne deluje zadovoljivo, opozarja na nevarnost, ki se jo je zavedal že Marx. Preveliko prehitovanje razvoja nadstavbe glede na obstoječe stanje v materialni bazi lahko zavira nadaljnji razvoj materialne baze, s čimer je ogrožen tudi nadaljnji razvoj nadstavbe;

¹ Prispevek je ena od razprav v knjigi: Ciril Ribičič, ur.: »Zbori združenega dela – zamisel in delovanje«, ki izide pri Delavski enotnosti v Ljubljani.

² Ribičič, C.: Zbori združenega dela med zamisljo in delovanjem, Teorija in praksa, 4/1984, str. 386–391.

³ Marx, K.: Osnovi kritike političke ekonomije, Naprijed, Zagreb 1984, str. 55–56.

b) zakonska konkretizacija ustavne vizije našega družbenoekonomskega sistema in politike ni ustrezna. Naloga normativne aktivnosti na družbenoekonomskem področju je namreč ustvariti primerno podlago za najustreznejše odločanje in gospodarjenje. Ob sprejeti skupni viziji družbenoekonomskega sistema iz ustave pa jo lahko sistemski in drugi zakoni iz različnih razlogov (prevlada mikrointeresov, neznanje, ideološke zavore) neustrezno konkretizirajo;

c) ustrezno ustavno in zakonsko opredeljeno delovanje združenega dela in njegovih zborov se v praksi ne uresničuje. Zastavlja se vprašanje, kateri so formalni in predvsem vsebinski razlogi za to.

Idealno gledano je zbor združenega dela delavski svet občine, republike ali avtonomne pokrajine (v federaciji takšne izključne predstavitev združenega dela ni, ker je zastopano v obeh zborih Skupščine SFRJ). V razpravi bodo zaporedoma analizirani naslednji vidiki njihovega delovanja: pogoji za najustreznejše odločitve in postopek pri njihovem sprejemanju, vsebina odločanja zborov združenega dela, odgovornost za odločitve in ustvarjanje institucionalnih okvirov za uspešno delovanje in odločanje v združenem delu in v njegovih zborih.

Skratka, to je vsebinska analiza delovanja zborov združenega dela, s katero bodo ugotovljane ovire in objektivne ter subjektivne omejitve, ki onemogočajo večje uspehe.

1. Pogoji za najustreznejše odločitve v združenem delu⁴

Za najustreznejšo odločitev zahteva teorija izpolnitev naslednjih pogojev.⁵

- obveščenost o možnih variantah,
- sposobnost za odločitev (intelektualna, materialna, fizična),
- volja.

Obveščenost

Obstajati morajo variante, ki jih odločevalec pozna in med katerimi izbira. Za boljšo obveščenost sta potrebni odprtost za informacije in objektivna predstavitev informacij odločevalcem (brez manipulacij strokovnih služb, nazorni prikaz posledic odločitev). Izbora med variantami je pomemben le, če so sredstva za njihovo uresničitev omejena. Načini sprejemanja raznih strateških odločitev o naložbah po zveznih enotah (npr. FENI, DINA, Obrovac) kažejo, da pogoj obveščenost ni bilo zadovoljivo. Tako je verjetno tudi še danes pri nekaterih pomembnih odločitvah o naložbah tudi v SR Sloveniji.

⁴ Zbor združenega dela ima v delegatskem sistemu le vlogo zastopanja celotnega združenega dela, zato bosta v nadaljevanju izraza uporabljena alternativno. Ker sam postopek delovanja delegatskega sistema v združenem delu ni predmet te razprave, bodo ugotovitve pogosto usmerjene tako na celotno združeno delo kot na njegov zbor.

⁵ Bajt, A.: Osnovi ekonomske analize i politike, Informator, Zagreb, 1979, str. 78–80.

Intelektualna sposobnost govori o umski zmožnosti izbrati najboljšo varianto. Povezana je z razvojem znanosti (ekonomske, tehnološke) in s stopnjo njene razširjenosti.

Medtem ko za tehnološko znanost nedvomno velja enotnost v vsem svetu, je pri družboslovnih znanostih (in s tem tudi pri ekonomiji) to manj jasno. Zastavlja se vprašanje, ali velja za naš specifični sistem socialističnega samoupravljanja posebna ekonomska teorija, in če velja, koliko upošteva izsledke že obstoječih ekonomskih teorij. Dejstvo, je, da tudi če bi naš sistem zahteval posebno ekonomsko teorijo (za kar se nekateri ekonomisti zavzemajo), le-ta še na abstraktni ravni ni razvita, kaj šele, da bi imeli konkretne znanstvene rešitve. Kot posebnosti, ki jih je treba upoštevati, poudarjajo predvsem specifičen sistem vrednot, ki naj ga vključimo tudi v ekonomsko odločanje, in hkrati večje upoštevanje produkcijskih odnosov samih v ekonomski teoriji. Do določene mere ima subjektivni dejavnik večjo vlogo, kar se kaže v nasprotovanju trgu in njegovim zakonitostim, ki razkrajajo vsako oblast (tudi tehnokratsko ali birokratsko) razen ekonomske moči. Če je sicer treba upoštevati specifičen pomen družbenih odnosov in drugačen vrednostni sistem (verjetno predvsem pri delitveni fazi procesa reprodukcije), pa to ne sme pomeniti negiranja objektivnih materialnih možnosti gospodarjenja in vdora neznanstvenega subjektivizma in voluntarizma na ekonomsko področje, nedialektičnega zanikanja nekaterih pozitivnih rezultatov dosedanjega razvoja ekonomske teorije v svetu in izolacije v specifičnih povsem nepreverjenih ekonomskih rešitvah, oddaljenih od realnosti današnjega gospodarskega trenutka in sprejetih samo zato, ker so specifično naše (kot na primer specifične teorije dohodkovne cene, emisijskega mehanizma in druge).

Druga naloga pa je razširjanje vsaj osnovnega ekonomskega znanja o delovanju tržnega gospodarstva s planskim usmerjanjem med delavce odločevalce tudi v zborih združenega dela. To ni neka kampanja. Postopno bi bilo treba dvigniti izjemno nizko raven ekonomskega znanja v naši družbi nasploh; poleg temeljev marksistične politične ekonomije uvesti tudi študij osnov ekonomike, potrebnih pri konkretnem vsakdanjem gospodarskem odločanju, pri tem pa ohraniti duha kritične razredne marksistične analize. Dejstvo je, da uporaba institucije zamenljivega delegata lahko prispeva h kakovostnejšim ekonomskim odločitvam v zborih združenega dela, saj omogoča z vidika zahtevnosti ekonomske vede prepotrebno specializacijo delegatov odločevalcev. O drugih vidikih in problemih, ki jih njegova uvedba lahko povzroči, sedaj ne bomo razmišljali.

Tako je mogoče povzeti, da v tem trenutku še nimamo splošno sprejete in do kraja izdelane ekonomsko-znanstvene metode, ki bi omogočala v dinamičnem prilagajanju izbor najustreznejših odločitev, hkrati

pa dejanski odločevalci delegati običajno niso seznanjeni niti z osnovami ekonomske teorije, ki bi jim bile v pomoč pri konkretnih vsakdanjih odločitvah. To je lahko nekaj vzrokov za večjo odsotnost v zborih združenega dela in za občutek odioznosti, ki ga imajo delegati tega zbora pri odločanju o zadevah, ki pa so jim strokovno nerazumljive.

Materialna sposobnost pomeni razpoložljivost sredstev za uresničitev najboljše (umsko) izbrane variante. Da bi bil izbor pomemben, ne zadošča objektivna omejenost sredstev, potrebna je subjektivna omejenost.⁶ Delegati odločevalci se morajo zavedati, da so sredstva, ki dajejo v različnih variantah različne učinke, omejena, sicer izbor ne bo najboljši. Lepo ponazarja to trditev tipična izkušnja sprejemanja odločitev, tudi v zborih združenega dela, o naložbah, ne da bi bila zanje zagotovljena sredstva ali pa so bila le na papirju s finančnim načrtom, rezultat česar je, da načrt ni bil uresničen ali pa je bila zgrajena tovarna »izgubar«. Vsak predlog bi moral predvideti tudi vse konkretne posledice, s katerimi bi morali biti delegati ob odločitvi seznanjeni. Pri pripravi predloga bi morale strokovne službe v skupščini bolj medsebojno sodelovati, kar bi prispevalo k njegovi večji kakovosti.

Fizična sposobnost zahteva najprej dovolj ljudi, da bi današnji že razbohoteni delegatski sistem zaživel in dovolj sposobnih odločevalcev, ki bi sprejemali konkretne ekonomske odločitve. Nasprotno, praksa kaže, da so v delo delegatskih skupščin vključeni delovni ljudje, ki so že preobremenjeni s funkcijami, ali ki še niso dobili kakšne druge samoupravne funkcije.

Nevarnost manipulacije s fizičnim subjektom samoupravnega odločanja v delegatski skupščini se kaže v dveh oblikah. Najprej je treba ugotoviti, kdo so delavci, katerih avtentični interes se zastopa. Populacija klasičnih fizičnih delavcev izumira, zato mora zgolj njihov interes dopolniti splošnejši interes širše populacije vseh zaposlenih (in nezaposlenih, a pripravljenih delati). In drugo, če pogoji suverenosti delegata odločevalca, njegove popolne in objektivne obveščenosti, intelektualne, materialne in fizične sposobnosti za odločitve niso izpolnjeni, tedaj se lahko idealno zamišljeni sistem samoupravljanja (delegatskega odločanja) izrodi v sredstvo dejanskega odvzema samoupravnih pravic in manipulacije.

Volja

pomeni, da ob izpolnjenih preostalih pogojih (obveščenost, sposobnost) delegat odločevalec želi uveljaviti najustreznejšo odločitev. Pogosto neobvladanje procesa (nesodelovanje pri nastajanju predloga akta, nesposobnost dojetanja ali drugi razlogi) sili delegate, da odločajo o neznani stvari. Posledica je ravnodušnost (ki se kaže v neudeležbi ali v primeru odgovornosti za odločitev v občutku odioznosti). Ob večji strokovni

⁶ Na to je opozoril A. Bajt v svojem predavanju o odločanju delavcev ob tednu javnih predavanj na Pravni fakulteti v Ljubljani, november 1982.

zahtevnosti vprašanj, ki jih zbor združenega dela obravnava v primerjavi z drugima dvema zboroma, njihovi večji abstraktnosti (makro naravi) in večji odgovornosti, ki jo neposredni proizvajalci čutijo, postane manjša aktivnost tega zbora razumljiva. Njegovo delo se bo izboljšalo, če bodo odpravljeni ali omiljeni navedeni vzroki. Dejavnik volje pa se nujno kaže tudi v interesu, izraženem v oblikovanju predlogov strokovnih služb.

2. Postopek sprejemanja odločitev (delovanje zbora združenega dela)

Čeprav delegatski sistem in celotni politični sistem temeljita na pluralizmu samoupravnih interesov, njihovem soočanju, povezovanju in usklajevanju, mnogi normativni akti, ki bi morali uresničiti to načelo, večinoma predpostavljajo brezkonfliktno družbo. Če pa že dopuščajo možnost nasprotja interesov (posebno najnovejši akti), način njihovega obvladovanja urejajo na zelo abstraktni ravni. Tudi v teoretičnih delih, ki obravnavajo veljavni družbenoekonomski sistem, ostajajo načini obvladovanja nasprotja interesov (njihovega pluralizma tudi na ekonomskem področju) nedorečeni. Še več, pogosto je mnenja, da bosta ekonomska znanost in praksa našli konkretne rešitve.⁷ Njun dosedanji prispevek v tem smislu ni zadovoljiv.

Idealno zamišljeno predpostavlja samoupravljanje suvereno neposredno in konkretno odločanje vseh delovnih ljudi o vseh zadevah njihovega interesa, rezultat pa bi bile kolektivno soglasne odločitve. Z vzpostavitvijo delegatskega sistema kot najboljšega možnega približka idealu (zaradi fizičnih omejitev odločanja, nizke materialne in intelektualne razvojne stopnje) se ta abstraktni model dejansko približa stvarnosti. Šele spoznavanje in priznavanje pluralizma (na ekonomskem področju morda bolje povedano konfliktnosti) interesov bo omogočilo oblikovanje postopkov za njihovo kompromisno obvladovanje. Zatiskanje oči pred nasprotji ne razrešuje ničesar. V resnici vodi v konkretne rešitve, ki objektivno delujejo proti samemu sistemu in ga slabijo (na primer predpostavka o skupni delitvi dohodka trgovine med potrošniki in trgovino, opredeljena v zakonu o združenem delu). V nadaljevanju so navedena nekatera osnovna nasprotja, ki jih je nujno treba obvladati, kar pa zahteva študijsko obravnavo in posebne postopke (ekonomskega sistema in ekonomske politike).

a) *Zasebni (individualni) in družbeni (splošni) interes*: nista identična, sistemske rešitve bi morale izhajati iz priznanja njihove različnosti, ju zblíževati in razreševati in ne vztrajati pri idealu enakosti. Če delegati odločevalci niso sami po sebi (iz svojega racionalnega stališča) pripravljeni pri odločanju upoštevati širšega splošnega in zato običajno dolgoročnega družbenega interesa, prevlada kratkoročni individualni interes. K temu

⁷ Kardelj, E.: Svobodno združeno delo, Brionske diskusije, DZS Ljubljana 1978; na primer na str. 74 (gospodarjenje z razširjeno reprodukcijo), str. 77 (kriteriji za izražanje delovnega prispevka), str. 89 (oblike koncentracije sredstev), str. 106 (udeležba v skupnem dohodku) in drugi.

med drugim prispeva stalno spreminjanje pogojev gospodarjenja, tudi normativno (s čimer lahko ustrezni upravni organi upravičujejo svoj obstoj), ki prinaša negotovost. Če pa se mikro- in makro optimum ne skladata, sistemske spremembe in ukrepi ekonomske politike presenetijo gospodarske subjekte, ko skušajo uveljaviti želeni makroekonomski optimum. Zasebne gospodarske enote se vnaprej prilagodijo predvidenemu ukrepu, da bi tako uresničile svoj mikroekonomski cilj (tipičen primer: eksplozija rasti cen tik pred njihovo zamrznitvijo v decembru 1983). Presenečenje v ekonomskih ukrepih pa zahteva tajnost, kar je v nasprotju z osnovami delegatskega sistema in samoupravljanja. Tudi akcija subjektivnih sil, ki izsili uveljavitev širšega družbenega interesa nad ožjim individualnim interesom, je lahko le kratkotrajna. Končna rešitev je edino sistemsko ustvarjanje takšnih pogojev gospodarjenja, v katerih se zasebni in družbeni interes skladata. Za takšno ukrepanje pa je treba poleg spoznavanja razlike med obema interesoma celovito empirično in nedoktrinarno ugotoviti resnični zasebni interes in njegove vzgibe. Ustrezni ekonomski institucionalni okviri so torej nujen pogoj za uspešnejše delovanje zborov združenega dela.

Konkretizacija nasprotja med zasebnim in družbenim interesom je nasprotje med zasebno in družbeno lastnino. Dokler so pravice posameznika nad stvarmi v zasebni lasti večje od pravic nad stvarmi v družbeni lasti, materialne potrebe pa nezadovoljene in zato lastninska monopolizacija nujna, je nesmiselno sprejemati konkretne rešitve na predpostavki o enakosti lastninskih interesov. Razliko med zasebno in družbeno lastnino je treba pri izbiri konkretnih sistemskih rešitev upoštevati, hkrati pa jo je mogoče z ustreznimi ukrepi postopno zmanjševati (približevati v smislu povečanja pravic posameznika iz družbene lastnine v ekonomskem smislu – ali verjetno primerneje, zmanjševati pravice posameznika iz zasebne lastnine v ekonomskem smislu – na primer s progresivno obdavčitvijo nedelovnih dohodkov).⁸

b) *Politični in strokovni (ekonomski, tehnološki) optimum*: medtem ko gre v prvem primeru za skupno določanje nalog in njihovo presojo (odločitve o ljudeh, kot pravi Kardelj), pa gre v drugem primeru za opravljanje nalog (odločanje o stvareh). Razmejitev med obema vrstama delovanja niti v normativnih aktih kaj šele pri praktičnem delovanju ni bila jasna. Konkreten primer za to je teza o integriranosti (enotnosti) ekonomskih in socialnih ciljev. Na abstraktni ravni in dolgoročno že morda, toda v konkretnosti vsakdanjega odločanja so cilji najpogosteje v nasprotju. Njihovo konfliktnost je treba spoznati in najti ustrezen način kompromisnega obvladovanja. Politična demokratičnost odločanja še ne zagotavlja njegove strokovne optimalnosti.

⁷ Kardelj, E.: Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, Komunist, Ljubljana 1977; npr. na str. 217 (delovanje strokovnih služb), str. 219 (sistem informacij), str. 221 (sistem javnega komuniciranja) in drugih.

⁸ Štíblar, F.: Stability of Aggregate Savings: An Empirical Study of Denison's Hypothesis, neobjavljena disertacija, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1980, 2. poglavje.

V praktičnem delovanju zborov združenega dela bi bilo koristno izvedenskemu mnenju (pripravljenih gradiv) strokovne službe izvajalca – SIS ali upravnega organa predlagatelja – IS dodati objektivno nevtralno izvedensko mnenje raziskovalne institucije ali posameznika, posebno ker lastna strokovna služba množice obravnavanih problemov ne more nikoli tako poglobljeno doumeti kot specializirane institucije. Odkrita razprava tudi na ta način nekoliko bolj enakovrednih partnerjev (predlagatelja in zbora) je lahko boljša podlaga za sprejem končnih odločitev, čeprav je res, da izvedenske alternativne rešitve že vključujejo odgovor o najboljši. V resnici tudi razprava in odločanje v zboru združenega dela ne bi smela razbremeniti odgovornosti strokovnjakov ali subjektivnih sil, če so s svojim delovanjem bistveno prispevali h končnemu izboru rešitev. Pomeni, da bi morale delegatskim skupščinam (njihovim zborom združenega dela v našem primeru) ostati v pristojnosti le globalne bistvene odločitve v procesu družbene reprodukcije (npr. akumulacijski deleži, načrtovanje globalnega razvoja, ustvarjanje osnovnih enakih pogojev gospodarjenja, osnovni elementi delitve dohodka), njihova konkretna realizacija in s tem tudi odgovornost za rezultate pa bi morala ostati v pristojnosti drugih družbenih subjektov.

c) *Nacionalno ali razredno načelo oziroma teritorialno (OZD – občina – republika – federacija) ali proizvodno (funkcionalno) načelo* v gospodarstvu. Uspešno gospodarjenje zahteva integriranje v smislu enotnega trga, enotnih pogojev. Teritorialna delitev je v gospodarstvo prenešena iz političnega (nacionalnega) področja, daje slabše ekonomske učinke in je kot preventivno sredstvo upravičena, če v razmerah neenakih pogojev gospodarjenja obstaja nevarnost, da bodo eni subjekti gospodarjenja izkoriščali druge. Naloga gospodarskega sistema pa je, da ustvari enotne pogoje gospodarjenja za vse subjekte (po teritorialnem, vsebinskem ali kateremkoli drugem načelu), pri čemer bi ex ante morala prevladati ekonomska merila, socialnopolitična problematika pa bi se obvladovala s posegi ex post. Na ekonomskem področju ne bi smelo biti izjem in neformalnih poti, sistem naj bi bil čimbolj transparenten.

V takšnih razmerah bo nujno večina makroekonomskih odločitev še naprej sprejetih na najvišji (federativni) ravni, pri čemer se mora ekonomska enakopravnost narodov uveljaviti na temelju z ustavo določenih načinov odločanja Skupščine SFRJ (konsenz, usklajevanje stališč). Nižje ravni (na primer zbori združenega dela v občinah, republikah in avtonomnih pokrajinah) bodo lahko sodelovale pri njihovem snovanju, seveda le v primeru, če bo institucionalno zagotovljena visoka stopnja skladnosti ožjih in širših interesov.

3. Vsebina odločanja v zborih združenega dela

Marksistična ekonomska teorija, ki je osnova našega družbenoekonomskega sistema, daje pretežen poudarek analizi delitvenih razmerij v

celotnem procesu družbene reprodukcije. To je razumljivo, saj je bil Marxov osnovni cilj prikazati izkoriščevalsko naravo kapitalističnega družbenoekonomskega sistema. Za konkretno obvladovanje problemov proizvodnje in menjave v novi socialistični družbenoekonomski ureditvi pa pogosto neposrednih napotil v tej literaturi ni najti, uporabljati je mogoče le duha marksizma. Zato ne preseneča ob relativno togem apliciranju marksističnih idej, da je tudi v naši normativni aktivnosti pa tudi v vsakdanji praksi največ pozornosti namenjene delitvi (enakopravni, ki dokaj često kaže težnje vulgariziranja v uravnalovko) in morda še z njo povezani porabi, preostali dve ustvarjalni fazi reprodukcijskega procesa (proizvodnja in menjava) pa sta zanemarjeni. Tudi v vsakdanjem razmišljanju naših delovnih ljudi je manj pomembno vprašanje, kako bi vsi skupaj imeli več, kot pa vprašanje, zakaj naj bi šlo sosedu bolje kot meni. Od tod potem, večje zanimanje za delo v zboru krajevnih skupnosti ali zboru občin (ki odloča predvsem o porabi) in manjše za delo v zboru združenega dela.

Po Marxu delitev novo ustvarjene vrednosti opredeljuje konkretni družbenoekonomski sistem in mesto posameznega subjekta v sistemu družbene reprodukcije. V kapitalizmu o relevantnem presežnem delu vrednosti odloča razred lastnikov kapitala, v sodobnem državnem kapitalizmu je tovrstno odločanje že dokaj omejeno s posegi države, v državnem centralnoplanskem socializmu odloča država (v imenu delavcev, kar je v teh sistemih najvišja oblika socializma), pri nas pa naj bi po normativni ureditvi odločal delavec samoupravljalec neposredno ali delno – iz praktičnih razlogov – preko delegatov v delegatskih skupščinah. Zboru združenega dela tako normativno pripada pravica odločati o delitvi presežne vrednosti («o izločanju iz dohodka»). V praksi stvari niso tako jasne. Boj za nadzor nad sredstvi razširjene reprodukcije za delavca delegata ni dokončno dobljen. V preteklosti je nastala nevarnost, da bi jo nadzirale poslovodne-strokovne strukture. Normativne spremembe, še bolj pa vsakdanja praksa, pa te osnovne samoupravljalne pravice niso vrnilo delavcu, ampak si jo vse bolj prisvajajo odtujene birokratske – politične sile. Morda je sedanja gospodarska krizna (delno je tudi posledica prav omenjene deformacije) pravi trenutek, da bistvene materialne odločitve pri delitvi prevzame delavec oziroma konkretneje zbori združenega dela. Kolikor ne gre za birokratsko željo po vladanju, zoper katero bo za uresničitev navedenega cilja treba bistveno omejevati pristojnosti birokracije, je pri subjektivnih družbenih silah potrebno zgolj večje zaupanje v sposobnost samoupravljalcev, da se bodo znali sami pravilno odločati v svojo in hkrati v družbeno korist.⁹

Konkretne vsebinske naloge zborov združenega dela vključujejo že omenjene osnovne odločitve o razširjeni reprodukciji in njenem financira-

⁹ V zvezi s tem poudarja del Dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije, da je ekonomska kriza predvsem »posledica neuresničevanja družbenoekonomskega položaja delavcev v združenem delu, ki je določen z ustavo«.

nju, o izločanju dohodka za splošno in skupno porabo, o načrtovanju gospodarskega razvoja in o ustreznih osnovnih institucionalnih pogojih gospodarjenja. Uspešno delovanje zborov združenega dela bi se moralo kazati tudi v ustreznem normativnem urejanju navedenih področij. Za takšno normativno aktivnost pa je nujno globlje (znanstveno teoretično) poznavanje področja, ki ga je treba normirati. Če pa potrebnih teoretičnih rešitev še ni, kot to velja za večino navedenih najpomembnejših področij delovanja zborov združenega dela, potem normativna aktivnost ne more biti ustrezna, njene rešitve se nujno neprestano spreminjajo, delo samih zborov pa je manj uspešno.¹⁰

Tako je, zgolj v ponazoritev, moč navesti, da se pri financiranju razširjene reprodukcije v sistemu družbene lastnine v sedanjem času pojavljajo polemike o večji primernosti eksternega financiranja ali samofinanciranja, o stopnji družbenosti s posojili pridobljenih sredstev v primerjavi s tistimi družbenimi sredstvi, ki so rezultat lastne akumulacije – še vedno pa niso pri vseh sprejeti razlogi za potrebo po realno negativni obrestni meri za uporabo sredstev v družbeni lastnini. Prav tako sistem delitve, predvsem pa njegova realizacija v praksi, nadalje zmanjšuje dohodek, s katerim dejansko razpolaga delovni kolektiv, in tudi predvidene normativne spremembe na tem področju bistvenih izboljšav ne obetajo. Pri planiranju so na abstraktni, sistemski in normativni ravni stvari idealno predvidene, postopki predpisani, čeprav morda z vidika racionalnosti ne vedno pretehtani. Zelo malo pa je storjeno pri vsebini planiranja, za katero bi moral biti osnova ekonomsko teoretičen kvantitativni pristop bilančnega ukslajevanja potreb z možnostmi – subjektivno voluntaristično odločanje.

4. Odgovornost za odločitve

Za izzid lahko odgovarja le tisti, ki obvlada ves proces. To pomeni za subjekte v združenem delu, kot je bilo že omenjeno:

a) da so suvereno sprejeli odločitev (ob popolni obveščenosti brez vsiljevanja političnih odločitev),

b) da so sposobni sprejeti najustreznejšo odločitev (intelektualno, materialno in fizično).

Delavci odločevalci postajajo ravnodušni, če navedeni pogoji niso izpolnjeni, ob morebitni odgovornosti za odločitev pa imajo celo občutek odioznosti.

Način za resnično uveljavitev samoupravljanja je prav povečanje ekonomske odgovornosti za odločitve. Tedaj delavci odločevalci ne bodo pripravljeni več odločati o stvareh, ki jih ne razumejo (ampak bodo takšne specifične strokovne odločitve in odgovornost zanje prepustili ustreznim

¹⁰ Štiblar, F.: Ekonomsko teoretične predpostavke učinkovite pravne ureditve našega gospodarskega sistema, Zakonodajna in samoupravna normativna aktivnost, Komunist, Ljubljana 1984, str. 152–155.

strokovnim organom, sami pa odločali le o pomembnih globalnih delitvenih razmerjih) ali jih ne nadzirajo in ne bodo dovoljevali odločitev od zunaj. Ekonomska odgovornost vključuje najprej oblikovanje višine osebnega dohodka (njegovega gibljivega dela kot plačila za upravljanje), lahko pa tudi varnost zagotovljenega delovnega mesta. Slednje sicer prizadene socialno varnost kot eno od osnov našega sistema, toda v razmerah, ko je v državi okrog milijon ljudi nezaposlenih, je tudi socialno varnost sistema treba obravnavati drugače kot pri polni zaposlenosti: nezaposlene je pri zagotavljanju pravice do dela treba bolj izenačiti z zaposlenimi (posebno nesposobnimi).

Če pa želimo, da strokovnjaki odgovarjajo za izpolnitev nalog, ki jim jih samoupravni sistem zaupa, morajo biti ustvarjeni stabilni pogoji gospodarjenja, v katerih sprejemajo svoje strokovne odločitve. To je naloga ekonomske politike, ki je doslej s čestimi posegi spreminjala pogoje gospodarjenja in s tem oprostila krivde poslovodno-strokovne organe za napačne gospodarske odločitve. In ne le to, nosilci ekonomske politike so bili prisiljeni administrativno obvladovati težave, ki so jih imeli gospodarski subjekti zaradi njihovih ukrepov. Ni mogoče reči, da tudi takšno administriranje v gospodarstvu nekomu ne ustreza: tem administrativnim silam daje moč odločanja. Sistem kot celota pa je ekonomsko manj učinkovit, kar ustrezno ponazarjajo gospodarski rezultati realnega socializma.

Odgovornost za odločitve zborov združenega dela ne more biti povsem neposredna, individualna in materialna. Vendar se bo povečanje odgovornosti v delegatski bazi postopoma preneslo tudi v delegatsko skupščino.

5. Ustvarjanje institucionalnih pogojev (za uspešno delovanje zborov združenega dela)

Poleg določenih organizacijskih izboljšav se kot eden najpomembnejših pogojev, ki bodo bistveno prispevali k uspešnejšemu samoupravljanju v združenem delu in tako k bolj zadovoljivemu delovanju zborov združenega dela, često pojavlja ustvarjanje ustreznih institucionalnih okvirov. Cilj je:

- stabiliziranje ekonomskega sistema in politike in s tem stabiliziranje pogojev gospodarjenja,
- zmanjšanje normativne evforije in če so že kakšne spremembe potrebne, naj gredo v smeri denormiranja,
- ekonomsko objektiviziranje in s tem poenotenje pogojev gospodarjenja z uveljavitvijo trga kot osnovnega ekonomskega mehanizma na sedanji stopnji razvoja proizvajalnih sil,
- načrtno usmerjanje tržnih zakonitosti, vendar javno preko delegatskega sistema in ex post.

Neformalni načini ekonomskega odločanja morajo biti izločeni, tako da nihče že vnaprej ne bo računal nanje kot možni način obvladovanja gospodarskih težav zaradi lastnih neustreznih odločitev. Ex post solidar- nostno-socialno premagovanje gospodarskih problemov mora biti zavestno omejeno zgolj na deprivilegirane, kakor to zahtevajo načela pravične družbe.

Dejstvo je, da nekateri v zadnjem času sprejeti sistemski in ekonom- skopolitični ukrepi (s katerimi se uresničuje program gospodarske stabili- zacije) prispevajo k večji objektivizaciji in poenotenju pogojev gospodarje- nja, torej k ustvarjanju ustreznih institucionalnih okvirov za uspešnejše gospodarjenje in s tem tudi za uresničevanje ustavne zasnove delovanja zborov združenega dela. Med njimi so približevanje ravnotežnemu tečaju dinarja in nenegativnim realnim obrestim, postopno denormiranje pod- ročja cen. Čeprav smo šele na začetku, se pojavljajo veliki odpori vseh, ki na ta način kaj dejansko ali namišljeno izgubljajo. Takšni odpori in trenja so v danih razmerah običajni in ne bi smeli zavreti nosilcev ekonomske politike in vseh delovnih ljudi pri nadaljnji graditvi ustreznega ekonom- skega sistema. V tem smislu bodo nadaljnje spremembe potrebne pri denarno-kreditnem in deviznem sistemu, pri financiranju razširjene repro- dukcije, pri združevanju dela in sredstev v državi in v odnosih s tujino, na fiskalnem področju in še kje; nekatere normativne akte ali administrativne odloke pa bi bilo treba na podlagi analize o njihovi upravičenosti eno- stavno ukiniti.

ANDREJ MARINC

Vloga zveze komunistov v socialistični samoupravni demokraciji

Splošna partijska razprava na podlagi predloga sklepov 13. plenuma centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije je izjemno razgibala delovanje članstva in vodstev Zveze komunistov Jugoslavije. Po javni razpravi o Pismu tovariša Tita in izvršnega biroja iz leta 1972 je to najbolj celovit poskus Zveze komunistov Jugoslavije, oceniti domet in rezultate lastne družbene akcije. Vsebina razprave ni omejena samo na razmere v zvezi komunistov. Dotika se vseh družbenih področij in aktualnih protislovij družbenega razvoja. Izzvale so jo predvsem gospodarska kriza in slabosti pri uresničevanju ustavne vloge organiziranih subjektivnih sil v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja. Čeprav je splošno razpravo sprožila zveza komunistov sama – s kritično analizo svoje dejavnosti in »pometa« pred lastnim pragom –, je splošno družbeno pomembna prav zaradi družbene vloge zveze komunistov.

Demokratska javna razprava je s svojo vsebino in dejavnostjo v smislu spreminjanja razmer v družbi že do sedaj upravičila odločitev centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije. Uporabili smo Titov stil, ki bo moral postati stalna oblika dela, s katero bomo sprejemali in preverjali najpomembnejše družbene odločitve Zveze komunistov Jugoslavije. Ustrezno vsebinsko idejnopolitično vodilno vlogo zveze komunistov v zgodovinskih in sedanjih konkretnih razmerah je mogoče oblikovati in uveljavljati samo tako, da združimo ustvarjalne sile in resnično demokratiziramo tako odnose v zvezi komunistov kot odnose v celotni družbi.

Osrednje vprašanje, ki se nam ob tem zastavlja, je: Ali smo komunisti dojeli vso globino družbenih sprememb, ki jih prinašata samoupravljanje in na njem temelječ politični sistem? Odgovor na tako zastavljeno vprašanje nam je potreben predvsem zato, da bi lahko učinkovito uresničevali s programom zveze komunistov in z ustavo opredeljeno vlogo delavskega razreda in njegovih organiziranih subjektivnih sil. Po mojem mnenju torej ne gre za opredeljevanje nekakšne nove vloge zveze komunistov, čeprav so nenehna prizadevanja znanstveno delujočih posameznikov in kolek-

tivni teoretični naporji nujno potrebni zlasti danes, ko čas postavlja pred nas bistveno nove naloge in ko med nami ni več takšnih osebnosti, ki so v izjemnih zgodovinskih razmerah odpirale – seveda v opori na izkušnje množic in na marksistično misel – vedno nove zgodovinske perspektive.

Že omenjeno Pismo tovariša Tita in izvršnega biroja ob koncu ugotavlja: »Sedanja etapa revolucije je odločilnega pomena za smeri razvoja in za usodo socializma v Jugoslaviji . . . , ali bo delavski razred zagospodaril celoti družbene reprodukcije in zagotovil odločilno vlogo v političnem in družbenem odločanju, ali pa se bodo okrepile . . . sile, ki so nasprotne interesom delavskega razreda, socializma in samoupravljanja . . .«. To Pismo je – kot je znano – silno razgibalo članstvo zveze komunistov in ga mobiliziralo za nove akcije.

Podobno dilemo vsebujejo tudi sklepi 13. seje centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije: »V razvoju socialističnega samoupravljanja smo prišli do razpotja, na katerem se odločajo nadaljnja usoda, vsebina in možnosti socialističnega samoupravljanja. Neizbežno moramo napraviti nove kakovostne prodore, da bodo delovni ljudje neposredno obvladovali svoje presežno delo in družbena reprodukcijska sredstva, in preprečili njihovo odtujevanje«.

V javni razpravi o sklepih 13. seje centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije so zlasti delavci v združenem delu zavrnilo kakršnokoli razmišljanje, ki bi postavilo pod vprašaj osnovni koncept socialističnega samoupravljanja. Vsebinska izhodišča našega sistema socialističnega samoupravljanja so torej nesporna. Temeljni problem je njihovo uresničevanje. Zato želim v prispevku obravnavati nekatera vprašanja uresničevanja vodilne idejne vloge zveze komunistov v sedanjih razmerah predvsem ker je to bistveni pogoj za uresničevanje temeljev sistema socialističnega samoupravljanja.

Za razumevanje sedanje idejnopolitične vloge zveze komunistov je potrebno nenehno vračanje k njeni izvorni zgodovinski vlogi. Komunistična partija in zveza komunistov sta, kljub občasnemu odstopanju od temeljne vloge, nenehno delovali v korist delavskega razreda, ga organizirali za uresničevanje njegove zgodovinske vloge v boju za lastno osvoboditev. Mejniki takšne dejavnosti in vloge segajo v obdobje po IV. državni konferenci Komunistične partije Jugoslavije leta 1934, ko je bila sprejeta ideja o ljudsko-frontnem gibanju in zavrnjeno ozko, zaprto in sektaško delovanje komunistične partije.

Za Zvezo komunistov Slovenije je naslednji mejnik čebinski kongres. Njegov manifest je celovita platforma za delovanje komunistov. Posebej natanko je opredelil strategijo delovanja komunistov v okoliščinah, ki jih je zaznamovala vse večja svetovna fašistična nevarnost. Ustanovitev osvobodilne fronte in združitve komunistične partije s progresivnimi silami v boju za obstanek slovenskega naroda in za revolucionarne spremembe, je oblika konkretizacije že izoblikovane idejne platforme delovanja komunistov v konkretnih zgodovinskih razmerah. To je bil naslednji usoden

korak praktične uporabe strategije delovanja komunistov v ljudsko-frontnih razmerah. Teoretični koncept komunistične partije je dobil v osvobodilni fronti praktično veljavo: to je bila tudi edina možna alternativa v boju za ohranitev slovenskega naroda. Dolomitska izjava in uveljavitev vodilne vloge komunistične partije v osvobodilni fronti, revoluciji, narodnoosvobodilni borbi in v povojni graditvi pomenita novo obdobje. To je dejanje, ki pomeni priznanje dejanskih odnosov v osvobodilni fronti in bistveno prvino razvoja nove izvirne demokracije in napoved političnega sistema, ki ni niti večstrankarski niti enopartijski. V povojnem razvoju smo, kljub zastoju, nadaljevali uveljavljanje takšnega koncepta neposredne socialistične demokracije. Najpomembnejši sta bili odločitev za sistem samoupravljanja in po 6. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije zavestno opredeljena sprememba vloge komunistične partije oziroma zveze komunistov. Logično nadaljevanje tega razvoja sta uveljavljanje sistema združenega dela in sprememba federativne ustavne ureditve, ki izhaja iz suverene vloge delavca in občana ter narodov in narodnosti oziroma republik in pokrajin, in ki omogoča njihovo enako – pravno sožitje v okviru neodvisne in neuvrščene Jugoslavije. Sestavni del teh sprememb sta uveljavljanje delegatskega sistema in razvoj socialistične zveze delovnega ljudstva kot fronte organiziranih subjektivnih sil.

Vseh zamišljenih, globalnih družbenih sprememb, ki so terjale tudi spreminjanje Komunistične partije Jugoslavije – Zveze komunistov Jugoslavije, nismo vedno dosledno uresničevali, nemalokrat tudi zato, ker nismo vedno takoj in v celoti došli, v čem se izraža njihovo razredno bistvo.

Gospodarska kriza razkriva številne razvojne slabosti. Z vso ostrino opozarja tudi na neskladja med sistemskimi in političnimi opredelitvami in družbeno prakso. Vzroke za takšno stanje moramo najprej *kritično razgledati*. Kar zadeva smeri nujne preobrazbe Zveze komunistov Jugoslavije, imamo odgovor že v »Smereh razvoja«, kjer tovariš Kardelj ugotavlja: »Zveza komunistov se prepočasi spreminja v vodilno notranjo kohezijsko silo samoupravne in politične aktivnosti množic, prepočasi vzpostavlja sistem demokratičnih zvez s samoupravnimi skupnostmi in vsemi socialističnimi silami, premalo dosledno deluje v demokratični povezanosti in odgovornosti z njimi«. (»Smeri razvoja«, str. 182).

Danes se odkrito sprašujemo: Kako je mogoče, da zveza komunistov kljub poznavanju bistva zastoja pri uveljavljanju svoje avantgardne vloge v razvoju socialističnih samoupravnih družbenih odnosov, ni zmogla, in še ne zmore nujno potrebnih sprememb v načinu in smereh svojega delovanja in svoje vloge uveljavljati s tempom, ki ga resne in protislovne družbene razmere zahtevajo?

Prvi vzrok je gotovo politika, ki ni upoštevala ekonomskih zakonitosti in blagostanja, ki je trajalo več let. To ni sililo komunistov k marksistični analizi globokih sprememb, ki jih je naš celotni družbeni razvoj, še zlasti po letu 1965, prinesel v družbeno strukturo, v družbenoekonomski polo-

žaj, in s tem v razredno, moralno, politično in nacionalno zavest delavskega razreda in vseh drugih družbenih slojev.

Ko je nastopila ekonomska kriza – svetovna, in z njo povezana naša – in sprožila nagel proces razlaščenja ustvarjalcev družbenega dohodka (tako s strani tujega kapitala, kot v različnih oblikah odtujevanja odločanja o ustvarjenem dohodku od tistih, ki so ga ustvarili), in so se zganili celi družbeni sloji, predvsem v obrambo svojih dosedanjih pozicij v globalni družbeni delitvi, se je zveza komunistov znašla v neproučenem razrednem in slojnem razmerju moči družbenih sil, in se zdaj v potu svojega obraza, na podlagi poskusov in napak – namesto rezultatov marksistične analize – uči, kdo je kdo v tem interesnem vrvežu in kako se organizirati ter usposobiti za to, da bi mogla postati znotraj socialistične zveze delovnega ljudstva in delegatskega sistema združevalna os vseh za razvoj proizvodnih sil in poglobljanje socialističnih samoupravnih odnosov zainteresiranih družbenih sil.

Zveza komunistov ima protisloven položaj v naši družbi. Nenehno vodi boj na dveh frontah: za opredelitev in uresničevanje temeljnih dolgoročnih ciljev delavskega razreda in ljudskih množic, in boj zoper pojave lastne birokratizacije in odtujevanja od delavskega razreda, ki je še zlasti trd po letu 1945, ker gre za boj s skušnjavo, vladati v imenu in namesto delavskega razreda, delovnih ljudi in občanov.

Objektivni položaj precejšnjega dela članstva zveze komunistov v družbeni delitvi dela namreč povzroča izjemno ranljivost tega dela za vdore etatistične, birokratske, tehokratske, elitistične, radikalistične, pa tudi privatno-lastniške in podobne vrste nerevolucionarne zavesti.

To nevarnost sta še okrepila premalo uspešno prizadevanje za marksistično znanstveno zasnovanost naših političnih odločitev in premalo razvita notranja idejna komunikacija, razjasnjevanje in diferenciacija.

Oboje je bistveno prispevalo k temu, da smo v vodstvih in v osnovnih organizacijah zveze komunistov, pa tudi posamezni člani, pogosto praktično ravnali tako, kot da je za zagotavljanje stabilnega družbenega razvoja in za razvoj odnosov socialističnega samoupravljanja dovolj opredeliti in perfekcionirati normativne pogoje družbenega razvoja, potem pa bodo stvarna družbena protislovja sama vodila k njihovem uresničevanju.

Takšne prakse se moramo odločno otresti. Nobena, in tudi naša politika ni ustvarjalna, če ni sposobna spreminjati družbenih razmer. Socialistične subjektivne sile imajo vizijo in program kako to uresničiti. Skratka, imamo vse možnosti, da odločno spremenimo svojo dejavnost. Članstvo zveze komunistov je v javni diskusiji izrazilo odločno voljo in zahtevo po akcijsko učinkovitem in idejno enotnem delovanju. Program zveze komunistov in ustava sta, skupaj z dolgoročnim programom gospodarske stabilizacije, idejna podlaga in praktični kažipot za delovanje članstva in vodstev zveze komunistov.

Tisti, ki jim njihovi osebni interesi, ali utopljenost v parcialnih interesih ožjega okolja, narekujejo boj za status quo, in tisti, ki se ne čutijo – iz različnih, tudi objektivnih vzrokov – kos nalogam, ki jih razvojna transformacija terja od njih, zavestno ali nevedè, in ne da bi se zavedali posledic svoje idejne drže, terjajo nekakšno centralistično discipliniranje organizacij, vodstev in članstva od zgoraj navzdol in nastopajo s predlogi, da naj zveza komunistov vendar vzame vse pomembne stvari v svoje roke.

Ta del članstva objektivno potiska zvezo komunistov (gledano z vidika razvoja socialističnega samoupravljanja) v jalovo vlogo partije na oblasti. S tem jo žene v socialno izolacijo, v izgubljanje ugleda v delavskem razredu in v množicah, s tem jo vedè ali navedè spreminja iz praktične revolucionarne v zaviralno družbeno silo.

Drugi spet, ki se spričo pomanjkljive notranje komunikacije, idejnega razjasnjevanja in diferenciacije v zvezi komunistov, in spričo premajhne usposobljenosti za samostojno marksistično analizo družbenih stanj in procesov, marsikdaj pa tudi spričo oportunitizma in svojega objektivno sredinskega, srednjeslojevskega položaja ne morejo prav znajti, nihajo v idejni zmedi iz skrajnosti v skrajnost – iz panikarstva in kritizerstva v romantični revolucionarni srd in zaletavanje.

Ti vnašajo v zvezo komunistov idejno zmedo in jo v svojih okoljih objektivno potiskajo na obrobje osrednjih družbenih tokov.

Predvsem s tem, da zares avantgardno deluje v neposrednem okolju – v TOZD, v KS, v institucijah političnega in delegatskega sistema, kjer poteka praktična bitka za razvoj proizvodjalnih sil, za enakopravnejše vključevanje v mednarodno delitev dela, za razvijanje socialistične samoupravne demokracije, in s tem za samoupravne produkcijske odnose, pa se v ospredje zveze komunistov prebija tisti, z vsakim dnem vse številnejši del članstva, ki je sposoben uveljaviti nujno preobrazbo načina in vsebin delovanja zveze komunistov.

Naraščanje te zavesti v članstvu je največje jamstvo za to, da je zveza komunistov sposobna premostiti danes vse preveliko neskladje med svojimi sklepi in spoznanji in svojim ravnanjem v družbeni praksi.

Pogoj za takšno dejavnost in vlogo zveze komunistov pa je njena lastna notranja demokratizacija. Izpeljati in zaostri moramo lastno in družbeno odgovornost ter uveljaviti takšno kadrovsko politiko, ki bo upoštevala znanje, strokovnost, moralne vrednote posameznika in vodstev, ki jih zahtevata od nas statut in naš socialistični samoupravni sistem.

V zvezi komunistov raste zavest, da si za realno oceno prehojene poti in dometa lastne teoretične usmeritve in praktične akcije vase zaprta zveza komunistov ne zadošča, ne glede na stopnjo notranje demokratizacije, idejne in akcijske enotnosti, ki bi jo utegnila doseči. Da bi zveza komunistov in vsak njen član posebej mogli avantgardno delovati kot idejna sila znotraj in skupaj z vsemi subjektivnimi silami te družbe, resnično potrebujemo dejavno, živo, socialistično zvezo delovnega ljudstva, zvezo socialistične mladine, zvezo sindikatov, družbene organizacije in društva, potre-

bujemo resnično delujoč delegatski in skupščinski sistem, potrebujemo prebujeno, za novo, v socialistično prakso odprto in za demokratične svoboščine občutljivo in odzivno javnost in javno družbeno kritiko, ki zna zaznati tudi zlorabo svoboščin in pravic.

Neposredni življenjski problemi so zvezo komunistov v preteklosti preveč potiskali v to, da je bila pozorna predvsem do ekonomskih vprašanj. Ta bodo seveda po naravi stvari tudi v prihodnosti eno temeljnih področij našega delovanja, vendar pa bomo morali odmeriti več pozornosti vprašanjem družbene zavesti, kulture, etični problematiki, oblikovanju kriterijev nove socialistične civilizacije. Svoboda kulturnega ustvarjanja je temeljno načelo, ki ga vedno znova poudarjamo in tudi skušamo uveljavljati v življenju. Nihče, ki objektivno presoja stvari, ne more zanikati, da smo tu dosegli vidne rezultate. Toda v naši javnosti še nismo uspeli, da bi sadove ustvarjalnosti vedno merili po njihovi kvaliteti in humanističnem sporočilu.

V idejnem življenju bo treba še odločneje zavračati ideje, ki vnašajo v našo družbeno zavest nazadnjaške nazore, ki skušajo razveljaviti pridobitve revolucije in prispevek naše socialisitične misli k emancipaciji dela, narodov, človeka, ki skušajo popačiti resnično vlogo komunistov v revoluciji in v povojnem razvoju. Komunisti nasploh, posebej pa v znanstvenih, kulturnih institucijah, v sredstvih javnega obveščanja itn. morajo razvijati, menim, večjo občutljivost za to, da sproti in javno, v dialogih, kritikah in polemikah krčijo nove poti družbenemu razvoju, da razčiščujejo sporna idejna vprašanja in tako širijo prostor svobodi – hkrati pa tudi povečujejo odgovornosti za družbeni napredek. To je, menim, edini način, da uveljavimo duha pluralizma samoupravnih interesov, ki poudarja svobodo različnih teženj, in idej, hkrati pa tudi temelji na jasnih razrednih, socialističnih in samoupravnih kriterijih.

Posebno vlogo v razvoju marksistične misli, v kolektivnem teoretičnem delu in v bogatenju teoretične kulture in družbene zavesti komunistov in družbe, v prenosu rezultatov znanosti v delovanje zveze komunistov in sploh v družbeno prakso imajo marksistični centri. Treba bi jih bilo usposobiti, da bodo v razvejanih oblikah svojega dela še učinkoviteje uresničevali svoje programe in vse funkcije, po drugi strani pa bi njihovo delo moralo dobiti več odmeva v naši javnosti.

Vsi skupaj se moramo mnogo bolj določno zavedati, kaj pomeni biti komunist danes! To predvsem pomeni: hoteti se bojevati za družbeno napredno, za tisto novo v razvoju proizvajalnih sil in družbenih odnosov, kar vodi korak naprej v samoosvobajanje delavskega razreda, ljudskih množic, narodov in narodnosti; pomeni: znati se bojevati za to, znati si pridobiti znanje, potrebno za tak boj; pomeni: poiskati dejanske soborce in somišljenike za tak boj v zvezi komunistov in v družbi; pomeni: vzeti zavestno nase tveganja, žrtve in samopremagovanje, ki jih tak boj terja od človeka.

Mnogi člani zveze komunistov so se že ovedli, da zveza komunistov ni nekakšna zgodovinsko privilegirana institucija, ki samoumevno proizvaja revolucionarno zavest in akcijo svojih pripadnikov, ampak nastaja in deluje kot enotnost misli in akcije borbenih in revolucionarno opredeljenih osebnosti samo do tiste mere, kolikor jo zmorejo za tako narediti prav ti ljudje, te osebnosti same, z močjo svojega znanja, s svojim pogumom, požrtvovalnostjo in čutom odgovornosti za takšno njeno delovanje.

Nekaj okoliščin v zvezi s pojmovanjem odnosa KPJ do narodov

Po začetnem stališču, prevladujočem v naših socialdemokratskih strankah še pred prvo svetovno vojno, namreč, da so jugoslovanski narodi elementi bodoče enotne jugoslovanske nacije (naroda), je KPJ po težkih političnih preizkušnjah in poglobljeni javni razpravi prišla do bistveno stvarnejšega pogleda na nacionalne probleme v Jugoslaviji. Prelomni pomen imajo sklepi III. državne konference v začetku 1924. Izhodišče je ugotovitev, da se države Srbov, Hrvatov in Slovencev ne more obravnavati kot homogene nacionalne države, ki ima nekaj narodnostnih manjšin, pač pa jo je treba obravnavati kot mnogonacionalno državo z nerešenim nacionalnim vprašanjem države, v kateri vladajoči razred enega med temi narodi zatira druge narode, tem pa je treba priznati pravico do samoodločbe.

Iz resolucije je bilo razločno vidno, da namerava KPJ doseči, da bi se ti narodi, na temelju pravice do samoodločbe, federativno nanovo zedinili, kajti obstoj njihove skupnosti se ujema s smerjo zgodovinskega progressa in z interesi razrednega boja proletariata. Takšni sklepi so izražali tudi nova pojmovanja o občem odnosu med delavskim razredom in narodom kot družbenim pojavom. Najpomembnejša je bila misel, da je v tem odnosu treba iskati stvarno pot k revolucionarnemu razvoju v Jugoslaviji. KPJ se je usmerila k delovanju med narodi in znotraj njih samih. Nadaljnji razvoj te koncepcije ni potekal brez prelomov in brez tavanj. Nekaj okoliščin v tem razvoju moremo razbrati iz štirih odlomkov rokopisa za knjigo, ki je sicer namenjena celoti te problematike, od začetkov nacionalnih gibanj jugoslovanskih narodov do ustanovitve jugoslovanske države, njenih problemov, pa tja do uspešnosti revolucionarne nacionalne koncepcije KPJ v drugi svetovni vojni. Odlomki se nanašajo predvsem na vprašanje sprememb v notrjni strukturi sicer enotne KPJ v odnosu do posamezni narodov.

Prvi odlomek se nanaša na sklep VI. državne konference KPJ konec 1934. leta v Ljubljani, da je treba znotraj KPJ ustanoviti Komunistično partijo Hrvatske, Komunistično stranko Slovenije in pozneje tudi Komunistično partijo Makedonije. Drugi odlomek prikazuje, kakšna je bila stopnja pojmovanja odnosa med revolucijo in nacijo v času dejanske ustanovitve KP Hrvatske in KS Slovenije v 1937. letu. Tretji ob ustanovitvi KP Makedonije v 1943. letu opozarja na Titovo razlago razmerja med nujnostjo, da makedonski komunisti avtonomno delujejo pri vodenju narodnoosvobodilnega gibanja makedonskega naroda, in pa med nuj-

nostjo boja za revolucionarno skupnost jugoslovanskih narodov. Četrti odlomek se nanaša na teoretično opredelitev revolucionarnega pomena ustanovitve KP Srbije v maju 1945. Iz vseh štirih je mogoče zaznati, kako se je razvijala koncepcija jugoslovanske revolucije v odnosu do narodov in kako se je to izražalo vnotranji strukturi revolucionarne stranke.¹

1

Tito je prišel iz zapora marca 1934. V svojem delu se je kmalu tudi sam neposredno srečal s problemom odnosa do nacionalnega gibanja na Hrvaškem. V svojem »Poročilu predstavnika zagrebške organizacije« z dne 2. avgusta 1934 je poročal o pogovorih konec marca v Bjelovaru in okolici z levo usmerjenimi politikami iz HSS, ki so hoteli posebno organizacijo revolucionarne levice v HSS in zavezništvo v KPJ v skupnem boju proti režimu diktature in nacionalnega hegemonizma. Tito je obljubil, da si bo prizadeval doseči, da KPJ sprejme njihovo stališče. V svojem poročilu omeni glede tega, da je to počel takrat, »ko še nisem vedel, da je Partija že začela delati v tej smeri«. Toda najpomembnejše je to, da je Tito, ko se je podrobno seznanil z aktualnimi vprašanji partijske politike do narodov, v zelo zaostrenem trenutku splošne politične krize v Jugoslaviji koncizno formuliral bistvo nove koncepcije, ki se je v tistem času porajala, in jo spremenil v jasn politični sklep in nalogo. To je storil neposredno po uboju kralja Aleksandra v Marseillu v svojem direktivnem pismu z dne 11. oktobra 1934, naslovljenemu na Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo. Med drugim je napisal: »Nacionalni boj in zatiranje bosta zdaj nedvomno dobila veliko ostrejšje oblike... Toda tu ne smemo odstopiti, moramo organizirati (ta boj) in stopiti na (njeno) čelo. Eno naših pglavitnih gesel mora biti osvoboditev vseh jugoslovanskih narodov od velikosrbskega zatiranja. *Postaviti se moramo na čelo nacionalnoosvobodilnega gibanja.*« (Podčrtal J. P.)

Glavna naloga ni več niti »pomoč« niti »most«, prek katerega bi vplivali na nacionalna gibanja, niti poudarjanje sporazumaštva nacionalne buržoazije. Zdaj gre za novo in jasno nalogo: stopiti na čelo tega gibanja! Neposredno in borbena! Glavni cilj: osvoboditev! Vse drugo se bo rešilo med bojem.

Položaj je bil takrat zelo zaostren, in sicer tako v sami deželi kakor tudi v mednarodnih razmerah. Zdelo se je, da je vojna na obzoru. Preiti je bilo treba na dela. Še pred 19. oktobrom 1934 je Tito v imenu CK napisal okrožnico vsem pokrajinskim komitejem KPJ in SKOJ-a z direktivo za formiranje čet proletarke obrambe »za boj proti terorju v(ojaške)

¹ Vsi navedki Josipa Broza-Tita so v celoti dokumentov objavljeni v »Zbranih delih«. Urejene so po kronološkem in po časovnem zaporedju jih je mogoče najti.

Dokumenti kongresov in konferenc KPJ do 1937 (tudi razglašani ustanovnih kongresov KPS in KPH) so objavljeni v seriji »Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, tom II, Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919–1937, Beograd 1949.

f(ašistične) diktature velikosrbske buržoazije in se zoperstaviti slehernemu terorju in poskusu zlomiti in razbiti revolucionarni boj delavskega razreda in osvobodilnega boja zatiranih narodov v Jugoslaviji«. Okrožnica opozarja na izkušnje KPJ in SKOJ iz boja proletarske obrambe (proletarskih akcijskih čet – PAČ) proti ORJUNI iz obdobja 1921–26. Toda zdaj obrambne čete niso bile postavljene izključno na razredno osnovo kakor v dvajsetih letih, pač pa bi jih bilo treba »rekrutirati iz vrst vseh proletarskih in nac(ionalnih)-revolucionarnih elementov iz mesta in vasi«, formirajo pa naj se »za obrambo in organizacijo ter akcijo rev(olucionarnega) proletariata, delovnega kmečkega prebivalstva in zatiranih narodov«.

Ta direktiva je bila dana v času, ko so po marseillskem atentatu pričakovali, da bo izbruhnila vojna. Vojna sicer ni izbruhnila, toda njena nevarnost je bila še naprej aktualna. Januarja 1935, takoj po kritičnem obdobju, je Tito takole označil ta položaj: »Potrebna je samo majhna iskra, pa se bo zanetil svetovni požar . . . Spopad, ki bi ga lahko sprožil marseillski atentat, ni odstranjen, pač pa samo preložen, ker je iskra, ki jo je zanetil marseillski atentat, sicer ugasnila, toda v pepelu, v katerem je tlela, je še veliko takšnih isker . . .«

Direktiva o formiranju obrambnih čet in odločenost, da je treba »stopiti na čelo« nacionalnoosvobodilnega gibanja nista bili zgolj reakcija na določeno kritično situacijo, pač pa sta bili izraz določene koncepcije revolucije, ki se bo potrdila v prihodnosti. Ta koncepcija je bila v skladu s sklepom IV. državne konference KPJ z dne 25. decembra 1934 o ustanovitvi komunističnih partij Hrvatske in Slovenije in nato še Makedonije. »Ta zgodovinski sklep«, je napisal Tito po konferenci, »bo nedvomno izredno pomemben za nadaljnji razvoj, krepitev in boljše vizacijo ne le hrvatske in slovenske partije, pač pa *celotne jugoslovanske partije*« (podčrtal J. P.).

Dosedanje raziskovanje še ni rešilo velikih vprašanj, ki se postavljajo ob tem sklepu. Gre za vprašanja o tem, čigava je bila pobuda, iz kakšnega koncepta taktike izvira, zakaj upošteva samo Hrvaško, Slovenijo in Makedonijo, ali ni v nasprotju z načelom enotne partije na ozemlju ene države. Ne da bi se spuščali v podrobno analzo, bi lahko na podlagi doslej že znanega rekli: Pobuda za ustanovitev nacionalnih partij v okviru KPJ je v tistem trenutku prišla očitno iz Kominterne, vendar pa je tudi tam bila le posledica razprav med jugoslovanskimi komunisti in njihovih razprav v okviru Kominterne z drugimi partijami, zlasti z italijansko, o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji, zlasti o hrvaškem in slovenskem nacionalnem vprašanju, pa tudi, kot kaže, o makedonskem. Te razprave so potekale v času, ko je prevladoval koncept o podpiranju nacionalno revolucionarnih organizacij in gibanj in koncepcija o rušenju režima diktature z zlomom države kot političnega sistema. V sklepu o ustanovitvi nacionalnih partij jugoslovanskih narodov z nerešenim nacionalnim vprašanjem se v resnici kaže že misel o neposrednem postavljanju komunistov na čelo narodnoosvobodilnega gibanja.

Po 1972 je bilo to tudi dokumentirano, odkar je znan članek iz aprilske številke »Komunistične internacionale« (glasila Izvršnega komiteja KI) 1983, ki ga je napisal G. Alihanov. Ta je ravno v tistem času analiziral položaj komunističnih partij v Romuniji, Bolgariji, Grčiji in Jugoslaviji (Ivan Jelić, Komunistička partija Hrvatske I. Zagreb, 1981). Članek je med drugim kritično ocenil taktiko KPJ, ki si je prizadevala organizirati hrvaško in slovensko nacionalno revolucionarno gibanje, da bi z njegovo pomočjo vodila »boj širokih množic zatiranih nacionalnosti«. To pa se ji ni posrečilo, saj so ta boj v resnici vodile meščanske nacionalistične stranke. Gibanji, kakršni sta bili HNR in SNR na Hrvaškem in Slovenskem, je članek ocenil kot nekakšne »vzporedne komunistične organizacije, ki niso povezane s širokimi množicami«. V nasprotju s to vzporednostjo je opozarjal na globalno izkušnjo VKPb (v njeni organizacijski strukturi so bile posebne partije v posameznih nacionalnih zveznih republikah z izjemo same Rusije, ki je bila neposredno del VKPb in ni imela posebne partije) in še zlasti na izkustvo KP Poljske, v okviru katere sta delovali KP Belorusija in KP Zahodne Ukrajine. Za takšna nacionalna področja, kakršna so Slovenija in Hrvaška v Jugoslaviji in Besarabija v Romuniji, bi bilo treba v okviru KPJ oz. Romunije ustanoviti komunistične partije Slovenije, Hrvatske itn. To se pravi, da se mora KPJ na posameznih nacionalnih področjih neposredno konstituirati brez vzporednih nacionalnorevolucionarnih organizacij kot partija delavskega razreda, ki se bori za vodilno vlogo v nacionalnem gibanju.

Če se zdaj vrnemo k sklepom IV. državne konference, moramo še enkrat opozoriti, da poudarjajo, da »s tem sklepom ne bo oslabljena internacionalna narava, partijsko-politična in organizacijska enotnost KPJ, ki deluje na ozemlju države Jugoslavije«. Takšno poudarjanje pomeni, da pod takšnim vodstvom nacionalna gibanja niso mišljena separatistično, pač pa morajo izražati samoopredelitev narodov v prid internacionalističnega revolucionarnega gibanja proletariata jugoslovan-skih dežel. Za razliko od prejšnjih gesel o ustanovitvi samostojnih nacionalnih delavsko-kmečkih republik in o njihovi združitvi v balkansko delavsko-kmečko federacijo IV. državna konferenca poziva k boju »za delavsko-kmečko sovjetsko oblast v vseh jugoslovan-skih deželah« in za ustanovitev delavsko-kmečke vlade na Hrvaškem in Dalmaciji, Sloveniji, Srbiji, Črni gori, Bosni in v Vojvodini. Da bi ocenili naravo sklepa o ustanovitvi nacionalnih komunističnih partij, je pomembno to, da je samo pol leta pozneje splitski plenum CK KPJ junija 1935 postavil sklep o ustanovitvi nacionalnih partij tako rekoč v središče politike Ljudske fronte.

V zvezi z omenjenim člankom iz »Komunistične internacionale« je treba posebej omeniti, da v njem orisana koncepcija ostaja še zmeraj v okviru idej o izkoriščanju sile nacionalnih gibaj za revolucionarno gibanje delavskega razreda. To še ni misel iz Komunističnega manifesta o konstituiranju delavskega razreda kot naroda, tj. o neposrednem prevzemu

vodilnega položaja v narodu kot takem. Omejitve interesa na nacionalna gibanja je pomenila omejitev te ideje na t. i. »zatirane narode«, tj. ne na vse narode, ne tudi na srbski narod. To omejenost te koncepcije so jugoslovanski komunisti tedaj že začutili in se spraševali, zakaj ne tudi KP Srbije?!

Začutili so, da je aktualni zgodovinski problem v Jugoslaviji v tem, da se proletariat konstituira kot narod v vseh jugoslovanskih narodih. Zakaj? Ne samo zato, ker je to splošna naloga proletariata v vseh deželah sveta. To so čutili tudi kot specifični problem jugoslovanske skupnosti, problem njenega obstoja! Z drugimi besedami, iskreno so bili prepričani, da mora ta skupnost tudi kot celota postati domovina proletariata, in je zato nujno, da se proletariat konstituira kot narod v vseh njenih nacionalnih delih posebej in v vseh skupaj. Zato se postavlja vprašanja, zakaj ne ustanoviti tudi KP Srbije. Tu ni šlo samo za nekakšen čut za red in enakopravnost. To je razlog, zakaj se je Veljko Vlahović še po 1945, ko je obravnavala razmerje revolucije do nacionalnega vprašanja, vprašal: »Od kod zamude pri formiranju nacionalnih partij v Makedoniji, Črni gori in Srbiji?«²

Vprašanja jugoslovanskih komunistov, postavljena že 1935, zakaj ne ustanoviti tudi KP Srbije, niso izražala (kot mislijo nekateri zgodovinarji) »procesa usklajevanja organizacijskih osnov KPJ z dravno strukturo prihodnje socialistične federacije«. Niti 1935. niti 1945. v bistvu ni šlo zgolj za usklajevanje z državno strukturo, pač pa je šlo za korak k uresničevanju vodilne vloge delavskega razreda v narodu, in sicer na vseh nacionalnih področjih Jugoslavije (nastanek KP Bosne in Hercegovine samo potrjuje to pravilo). Takšno bistveno dojetje nekega na prvi pogled organizacijskega vprašanja je končno načel tudi sam ustanovni kongres KP Srbije maja 1945. Rodoljub Čolaković ga je 1950 teoretsko opredelil za vse narode v socialističnih deželah. Pri teh narodih, je pisal Čolaković, je proletariat postal voditelj naroda, konstituiral se je, v skladu z Marxovimi besedami, kot narod.³

Še nekaj let je moralo preteči preden je KPJ prišla do zavestnega sklepa o kvalitetno novem dojetju odnosa med revolucijo (delavskim razredom) in narodom v vseh primerih (torej tudi tam, kjer nacionalnega vprašanja ni več, ali pa sploh ne obstaja). Treba je bilo premisliti izkušnje revolucionarnega narodnoosvobodilnega boja 1941–45. Pomembno pa je, da so jugoslovanski komunisti to vprašanje dejansko postavil že 1935. Pomembno je, da so to tudi storili, kot bomo kmalu videli, ne le Srbi, pač pa tudi Hrvati in Slovenci (ki so v tem času že ustanovili »svojo« nacionalno KP). To priča, v kolikšni meri je bila misel o večnacionalni revolucionarni enotnosti Jugoslavije ustvarjalna že v tistih predvojnih letih in kako daleč je že prišla KP v razumevanju odnosa med delavskim razredom in narodom.⁴

² Veljko Vlahović, *Socialistička revolucija i nacionalno pitanje u Jugoslaviji*. Sabrani radovi, knj. 3, Beograd 1981.

³ Rodoljub Čolaković, *Rešitev nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji*. V: »Komunist«, 1950, št. 4–5, str. 48–87.

⁴ Pozneje je bila ustanovljena posebna KP Katalonije v okviru KP Španije. Vendar vse to ni veljalo kot pravilo za vse

V letih 1935–1939 je KPJ delovala za uresničitev Ljudske fronte. Oživila je pobuda za ustanovitev Stranke delovnega ljudstva, uspešno se je razvijal boj za enotnost sindikalnega gibanja, razvile so se ljudsko-frontne organizacije različnih oblik in pod različnimi imeni na posameznih nacionalnih ozemljih (Blok delovnega ljudstva, Zveza delavcev in kmetov, Makedonsko narodno gibanje, Slovenska ljudska fronta itn.), vanje se je preneslo vse več revolucionarne aktivnosti, prišlo je do reorganizacije mladinskega dela, vprašanja zunanje politike so bila vključena v neposredni boj za Ljudsko fronto, KPJ se je vsestransko angažirala pri podpiranju republikanske Španije. KPJ je v tistem času dosegla pomembne uspehe, ki so bili dejanska podlaga in argument za prebroditev krize odnosa Komunistične internacionale do KPJ, ki je bila v tistem času najresnejša nevarnost za razvoj jugoslovanskih narodov v prihodnosti. Znan je tudi osebni delež Josipa Broza Tita in vodstva, ki ga je formiral. Velik uspeh je pomenila ustanovitev komunističnih partij Slovenije in Hrvaške aprila oz. avgusta 1937. To je bilo tudi sad osebnega prizadevanja Josipa Broza Tita, ki je prav zaradi tega pospešil vrnitev Edvarda Kardelja iz Sovjetske zveze v domovino.⁵

Ustanovitev komunističnih partij Slovenije in Hrvaške 1937 je bila formalna izvršitev sklepa IV. državne konference. Toda ta izvršitev je imela zdaj veliko zrelejšo vsebino. Ustanovitev nacionalnih partij ni bila le način za uspešnejše oblikovanje partijskih kadrov, ni bila zgolj manifestacija interesov Komunistične partije Jugoslavije glede nacionalnega vprašanja oz. obrambe pred klevetami HSS in drugih meščanskih strank o anacionalnosti ali velikodržavnosti komunistov. V tej ustanovitvi in v njeni vsebini se zrcalita tudi nova stopnja dognanj KPJ o pravi vlogi revolucionarne delavske partije v politiki narodov in o pomenu nacionalnih družb za celotno napredno družbeno gibanje.

Direktivno pismo junija 1936 o »Slovenski fronti« (avtor je bil najbrž Edvard Kardelj) slovenskim komunistom posebej poudari: »Slovenske fronte si ne moremo zamisliti brez delavskega razreda.« Pismo ne opozarja zgolj na posredne nacionalne zahteve delavcev, pač pa tudi na samostojne zahteve: »Temeljno vprašanje je, ali se bo delavstvo stvarno bojevalo za *svoje* zahteve narodnega karakterja in za zahteve, ki so mu skupne z drugimi slovenskimi ljudskimi akcijami.«⁶

Ta misel je preseгла tezo o zgolj posrednem zanimanju delavskega razreda za nacionalno vprašanje. V tem smislu je pisal takrat tudi »Proleter«: »Delavci se bojujejo za svoj narod ne le kot sestavina tega naroda,

večnacionalne dežele. KP ČSR je bila ves čas enotna, posebna KP Slovaške je bila ustanovljena šele po razpadu češkoslovaške države. Tu bi se morali vprašati, ali ne izvira ta praksa iz nacionalistično unitarističnega pojmovanja češkoslovaškega naroda. Na seji sekretariata IKKI 29. 9. 1936 o češkoslovaškem vprašanju je Manuški govoril o enem, češkoslovaškem narodu, brez nacionalnih razlik.

⁵ Prim. Pero Damjanović, Tito pred nalogami zgodovine. Ljubljana, 1977.

⁶ Arhiv CK ZKS, fond KI LXXXIII/3240–3244.

pač pa tudi zato, ker jim to veleva njihov razredni interes. Proletariat se ne more osvoboditi, ne da bi se osvobodil njegov narod.«⁷ Že takrat je bilo izraženo spoznanje, da je nacionalno vprašanje »po svojem bistvu... nedvomno vprašanje celotne družbe« (E. Kardelj-Sperans 1959).

Takšno pojmovanje vloge in mesta revolucionarnega delavskega gibanja v gibanjih jugoslovanskih narodov takrat seveda še ni bilo v nikakršnem nasprotju z vladajočo Stalinovo tezo, formulirano prav v zvezi z narodnostnim vprašanjem v Jugoslaviji, da je namreč »narodnostno vprašanje v bistvu kmečko vprašanje«. V praksi pa se je vse bolj zavestno kazala nova pripravljenost revolucionarne partije delavskega razreda, da prevzame zgodovinsko pobudo za vodenje in daljnoročno usmerjanje narodov. Partija je vse bolj utrjevala svoje mesto v politiki narodov in celotne države, zato je čisto naravno, da se svojemu položaju in svoj vlogi ni nameravala več odpovedati. To je bilo odločilno ne le za ves nadaljnji zgodovinski razvoj na jugoslovanskih tleh, pač pa je imelo poseben pomen tudi v specifičnem prehodnem obdobju po septembru 1939. Novo, polnejše dojetje vloge delavske partije v nacionalni družbi se je izrazilo v poročilu »Zakaj ustanovljamo KP Slovenije«, ki ga je na ustanovnem kongresu prebral Edvard Kardelj.⁸ V tem poročilu sta najprej naštetá dva elementa: Prvič, nevarnost, ki grozi slovenskemu narodu od Hitlerjevega, Mussolinijevega in jugoslovanskega fašizma; ta nevarnost postavlja pred slovenski delavski razred zgodovinsko nalogo, da stopi na čelo obrambe svojega naroda. Drugič: »Nujnost, da se slovenski komunisti obrnejo k problemom vsega slovenskega naroda, medtem ko so se doslej ukvarjal v glavnem s problemi razredne politike delavstva v ožjem smislu in v zvezi s tem tudi omejeno (t. j. nezadostno) s problemi zaveznikov delavskega razreda.« Argumenta o lažjem zatiranju nacionalističnega vpliva in o pospeševanju razvoja lastnega kadra sta edina sklepa IV. državne konference, ki ju poročilo posebej poudarja in sta uvrščena šele kot tretja oz. četrta točka.

Razloge za ustanovitev KP Hrvatske je na ustanovitvenem kongresu pojasnil Josip Broz Tito. Teksta manifesta z obeh ustanovitveni kongresov sta pokazala zrelost razumevanja narodnostnega vprašanja, predvsem pa sta slovenskemu in hrvaškemu narodu, ki sta bila takrat na zgodovinskem križišču, pokazala, da je možna resnična rešitev njunega vprašanja samo v povezavi z naprednimi družbenimi silami, z naprednimi gibanji bratskih jugoslovanskih narodov v boju proti reakciji in fašizmu, v opiranju na napredne sile na mednarodni ravni. Oba manifesta postavita v središče boja za nacionalno osvoboditev delavski razred. Zlasti pomemben je poudarek v manifestu KPH proti nacionalni zagrizenosti (šovinizmu) in poudarjanje, da sta »pravi napredek in svoboda hrvaškega naroda možna samo z bratsko slogo in sodelovanjem z drugimi jugoslovanskimi narodi«. Pomembno je opozarjanje na nevarnost frankovsko-fašistične demagogije

⁷ Proleter, julij 1937, št. 8 (Marko, Delavski razred in slovenski narod).

⁸ Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS (Razprave in dokumenti) Ljubljana 1977, 271.

o neodvisni »državi Hrvatski«, ki »širi šovinistično sovraštvo med jugoslovanskimi narodi, zlasti sovraštvo do srbskega naroda, in ki si prizadeva ovirati bratski sporazum med njimi.« Čeprav manifest ne govori izrecno o vprašanju Srbov na Hrvaškem, pa je njegova teza, ki jo večkrat ponovi, da nacionalna neenakopravnost ogroža svobodo in neodvisnost ne le hrvatskega naroda, pač pa tudi vseh drugih jugoslovanskih narodov in da morajo ti narodi svobodno urejati svoje medsebojne odnose in svojo državno skupnost. V tem je bila perspektiva tudi za Srbe na Hrvaškem.

Namesto, da bi ponavljali analize in ocene teh dejanj in dokumentov, bomo opozorili na pomemben element iz Titovega odnosa do takratnih konceptov KI in KPJ v zvezi z Ljudsko fronto in z nacionalnim vprašanjem. Že takrat so nekateri menili, da gre pri stališčih VII. kongresa KI za začasno taktiko, ne pa za bistveno novo, epohalno usmeritev. To vprašanje se je v razpravah zgodovinarjev usodno vsililo mednarodnemu komunističnemu gibanju avgusta 1939, pa tudi po drugi svetovni vojni, vsiljujejo pa se še danes na čisto pragmatično-politični ravni.

Komunistom v sremskomitroviškem zaporu je Tito v imenu CK KPJ v začetku avgusta 1939 v zvezi z njihovimi razpravami o vprašanju »glavnega udarca« med drugim sporočil tole:

»Kdo je sovražnik številka ena? Fašizem. Kako se bomo uspešno borili proti njemu? Z Ljudsko fronto ali kakor jo bomo pač poimenovali. Kdo vstopa v Ljudsko fronto? V prvi vrsti delavski razred, komunisti, socialisti itn., potem različne demokratične stranke in skupine, ki se hočejo boriti proti fašizmu in reakciji za svobodo in demokracijo, za kruh in mir... Torej je čisto preprosto jasno, da glavni udarec ni naperjen proti soc(ialni) demokraciji, pač pa proti največjemu sovražniku svobode, kulture in napredka, proti fašizmu. Vedeti je treba, in sicer od vrha navzdol, da to, kar pišemo in govorimo, *ni noben maneuver, pač pa (so to) najbolj iskrena prizadevanja*« (podčrtal J. P.).

Fašistično okupacijo Makedonije je propaganda bolgarskih in italijanskih okupatorjev razglasila za nacionalno osvoboditev. Prvi so ščuvali Makedonce, drugi pa so v »svojem« kosu zahodne Makedonije ščuvali Albance. To je bil izgovor še za eno, tretjo delitev Makedonije, za dejansko aneksijo k carski Bolgariji in okupatorski Albaniji. Carska Bolgarija je svojo okupacijsko politiko raznarodovanja opirala na trditev, da so Makedonci Bolgari. S tem se je začela bolgarizacija celotnega družbenega življenja. Z vojaško mobilizacijo celih letnikov je bil narod postavljen v položaj bolgarskih podložnikov, v šolah so vsilili pouk v bolgarščini, makedonski jezik, ki so si ga tako želeli, pa je bil spet zanikan, makedonske intelektualce so preselili daleč v Bolgarijo. Splošna surovost okupatorskega ravnanja je naredila denacionalizatorsko prakso še bolj

bolečo in je še bolj poglobila odpor. Makedonci, vzgojeni v duhu Goce Delčeva in kruševske republike v bojni, osvobodilni solidarnosti vseh nacionalnosti v Makedoniji, so z odporom gledali grobo ravnanje bolgarskih okupatorjev s srbskimi kolonisti, mučenje turške manjšine, zlasti pa pobijanje Židov. To pa se je dogajalo na ozadju splošnega brezobzirnega gospodarskega izkoriščanja makedonske dežele in nasilne razredne protidelavske politike. Vse to je bilo na vsakem koraku v nasprotju z »osvoboditvijo« v kateremkoli pomenu. Predpostavka o iluziji makedonskega prebivalstva glede bolgarske okupacije – na tej so zelo vztrajali takrat, ko se je začel oborožen odpor – je v resnici imela manj vsebine, kakor so trdili. V Makedoniji je namreč prišlo do položaja, ko je bilo narodno gibanje proti denacionalizaciji nekaj časa pred zmožnostjo pokrajinske organizacije KPJ, da organizira in vodi ta odpor.

Dejansko se je pokazalo, da so Makedonci v nasprotju s propagando bolgarskih fašističnih okupatorjev in njihovi domačih sodelavcev, v nasprotju s propagando mihailovistov, ki so zahtevali ustanovitev Makedonije v okviru Hitlerjevega »novega reda«, vedeli iz lastnih izkušenj, da je imel makedonski narod trdne zaveznike ravno v Jugoslaviji. Makedonci so vedeli, da so imeli zaveznike v široki fronti vseh tistih, ki so se dve desetletji borili proti protinarodnim, hegemonističnim režimom, ki so izrecno podpirali tudi makedonska nacionalna osvobodilna prizadevanja. To je še posebej veljalo za makedonske komuniste, za široko partijsko bazo. Dobro so vedeli, koliko je ravno KPJ naredila za uveljavitev napredne makedonske stvari. Pokazalo se je, da je skupost demokratičnih sil jugoslovanskih narodov, zlasti politika revolucionarne delavske partije, že 1941 močno vplivala na razvoj makedonske narodnostne zavesti in kulture v vardarski Makedoniji. To je bila politična izkušnja, ki je denacionalizacijsko ravnanje fašističnih bolgarskih okupatorjev še bolj očrnila.

Specifičnost položaja v Makedoniji je bila drugje, na ravni pripravljenosti pokrajinskega vodstva komunistične partije, da res vodi narod in makedonski delavski razred v boju proti fašizmu in fašističnih okupatorjev. Glavna ovira je na začetku bila, kot je znano, prizadevanje vodilnih članov pokrajinskega komiteja, da makedonsko organizacijo ločijo od KPJ in da jo priključijo Bolgarski delavski partiji komunistov. Po načelu: ena država, ena partija. To ni pomenilo le zanikanja makedonskega nacionalnega vprašanja in podpiranja velikobolgarske koncepcije, pač pa tudi zavrnitev stališča KPJ o oboroženem odporu in vstaji. Geslo o sovjetski Makedoniji, ki jo bo vzpostavila zmaga rdeče armade, s katerim je nosilec separatistične usmeritve Šatorov olepševal svojo nepripravljenost za oborožen boj, je bilo izrazito sektaško, nikakor ni moglo biti podlaga za enotnost naprednih sil makedonskega naroda.

V glavnih obrisih je znano, kako je Šatorov dosegel, da se je makedonski pokrajinski komite ločil od jugoslovanske partije in da je bolgarska partija to sprejela z odobravanjem. Znana je rzsodba Kominterne konec avgusta 1941: »Makedonija naj bo v Jugoslaviji zaradi praktičnih razlogov

in celotnosti. «Torej ne zaradi načelnih in trajnih razlogov. Znano je, da je novoustanovljeni pokrajinski komite 11. oktobra 1941 potrdil narodnoosvobodilno borbena linijo Komunistične partije Jugoslavije. Ta pokrajinski komite je takrat čisto dobro vedel in čutil iz lastne revolucionarne prakse, kako realna in organsko utemeljena je linija KPJ. Vseeno pa je bilo nujno, da CK KPJ (Tito) v začetku 1943 naslednikom tega vodstva še enkrat zgoščeno opredeli to linijo: »Je nadaljevanje in nadaljnji razvoj predvojne partijske linije boja proti fašizmu od zunaj in od znotraj, linije, ki se je zdaj uveljavila v obliki oboroženega boja proti fašističnim osvajalcem in okupatorjem, njihovim zaveznikom, pomagačem in hlapcem« (16. januar 1943). Ta linija se je namreč do konca zime 1943 še krhala. Na to je med drugim vplivala tudi izoliranost Makedonije od vodstva jugoslovanskega NOB, zlasti po upadanju vstaje v sosednji Srbiji.

Pomembno je, da v tem razvoju protislovij pri vodenju narodnoosvobodilnega boja v Makedoniji ugotovimo, da je vsakič, ko je prevladalo odmikanje od usmeritve k boju, prišlo do nasprotja med partijsko bazo, povezano z ljudstvom, in vodstvom, ki je sledilo nasvetom tistih, ki ta narod niso priznali. Revolucionarna partija delavskega razreda, ki iskreno ne priznava individualnosti lastnega naroda in ki se ne čuti odgovorno temu narodu za njegovo svobodo, ne more biti uspešen vodja revolucionarnega gibanja.

Na začetku nepreklicno rastoče faze narodnoosvobodilnega boja v Makedoniji je prišlo pismo Josipa Broza Tita pokrajinskemu komiteju KPJ za Makedonijo z dne 16. januarja 1943. Že 1951 je bilo objavljeno v »Zgodovinskem arhivu Komunistične partije Jugoslavije« z redakcijsko opombo: »To pismo tovariša Tita je najpomembnejši dokument iz zgodovine narodnoosvobodilnega boja v Makedoniji . . .« Težji upravičeni opombi bi morali dodati, da je to pismo izredno pomemben dokument tudi za celotni jugoslovanski narodnoosvobodilni boj, dokument, ki po svojem pomenu sledi takoj Titovemu članku o narodnostnem vprašanju s srede decembra 1942. Iz Titovega pisma Makedoncem je razvidna revolucionarna koncepcija in vloga jugoslovanske skupnosti narodov.

V tem pismu Tito med drugim govori o avtonomističnih težnjah. Loči dve vrsti takšnih teženj: a) avtonomistične težnje, ki so »organizacijsko partijske« in b) avtonomistične »nacionalne« težnje.

Avtonomističnih *organizacijsko* partijskih teženj Tito ni kritiziral s pozicije avtoritete centralnega komiteja KPJ, pač pa s stališča revolucionarne »politične koristnosti«. Takšna težnja je bila »oportunistični umik pred sovražniki ali prihodnjimi zatiralci makedonskega naroda«. Kajti »dosledno stališče glede makedonskega vprašanja« je zgolj: »popolna uresničitev enotnosti vseh plasti (delavcev, kmetov, poštene inteligence) celotnega makedonskega ljudstva v *oboroženem boju* proti fašizmu, nemškim in italijanskim osvajalcem in okupatorjem in njihovim zaveznikom in hlapcem«. Enotnost naroda za boj! V tem je merilo vseh diferenciacij!

Še enkrat: Enotnost naroda za boj! Kajti edino v »tem boju se uveljavi vodilna vloga naše partije« in edino takšna vloga partije »nas bo (makedonske komuniste) še bolj zblížala in povezala z delavskimi množicami in z makedonskim narodom«. Edino s takšno obliko partijske organizacije se bo lahko KPJ v Makedoniji okrepila, utrdila in dosegla takšen množični vpliv, da bo »zmožna voditi nacionalna gibanja v Makedoniji«. To je bilo treba nujno uresničiti, preden bi se lahko postavilo vprašanje o »nacionalni osamosvojitvi partijske organizacije v Makedoniji«. Se pravi, ustanovitev KP Makedonije v okviru KP Jugoslavije, nikakor pa ne »partijske avtonomije« brez KPJ!

Avtonomistična *nacionalistična* težnja je težnja po ločitvi Makedonije od skupnosti jugoslovanskih narodov. Takšne težnje Tito ni kritiziral z državnopravnimi argumenti, pač pa s stališča nujnega »skupnega boja za osvoboditev vseh narodov in po končanem boju bratske skupne ureditve življenja«.

Vsi jugoslovanski narodi so v narodnoosvobodilni vojni, ki se je razvila na pobudo KPJ in z njenim delovanjem, »dokazali pripravljenost za skupni boj, za zmago in uresničitev skupnosti vseh jugoslovanskih narodov«, je pisal Tito. KPJ pa je »jamstvo, da bo bratska skupnost enakopravnih narodov s pravico do samopredelitve (ki je ne bodo smeli zlorabiti) v bistvu povsem nasprotna in drugačna od nekdanje Jugoslavije in njenih reakcionarnih, zatiralskih in hegemonističnih režimov, ki jih je ljudstvo sovražilo«. Pridružitvev skupnemu boju jugoslovanskih narodov je »dolžnost in obveznost makedonskega naroda...« »Jugoslovansko vprašanje« se postavlja kot »vprašanje skupnega boja... za svoboditev vseh (tudi makedonskega) narodov...« Nacionalna svoboda, kot jo pojmuje KPJ, »zajema vse težnje delovnih množic in ljudstva« in reševanje »prihodnjih težav v prid (delovnega) ljudstva«.

Tako je Tito v imenu CK KPJ pojasnil jugoslovansko vprašanje. To pojasnilo, napisano Makedoncem, je bilo in je enako pomembno za vse naše narode in za vsakogar, ki hoče razumeti bistvo jugoslovanske skupnosti.

4

Po osvoboditvi Srbije je pokrajinska organizacija KPJ ob podpori CK KPJ okrepila akcijo za svojo reorganizacijo v posebno partijo v okviru KPJ po zgledu KP Hrvatske, KP Slovenije in KP Makedonije.⁹ Gre za usmeritev h končni izpolnitvi revolucionarne zamenjave nacionalnega vodstva iz rok buržoazije v roke proletariata, k odpravi podvajanja, o katerem je svojčas pisal Dimitrije Tucović, na buržoazno in proletarsko Srbijo. Značilen vpogled v notranjo logiko uresničevanja tega nacionalnega in revolucionarnega stremljenja najdemo v odlomku iz sklepa

⁹ Navedki v tem odlomku so iz knjige »Osnivački kongres KP Srbije 8.–12. maj 1945. Beograd 1972«.

Mestne partijske konference Beograda z dne 4. februarja 1945: »Prva in glavna naloga je popolna mobilizacija in aktivacija vseh sil za pomoč fronti. Geslo: Vse za fronto, vse za zmago! mora biti naše najmočnejše orožje, s katerim se bomo borili proti vsem tistim, ki sabotirajo naš boj in ki na kakršenkoli način ovirajo aktivizacijo množice. Ocenjevati ljudi po tem, koliko dajo in koliko so pripravljeni dati za boj. Z vsemi silami si prizadevati utrditi in zgraditi našo ljudsko oblast. Politično premagati velikosrbski šovinizem in pokazati množicam, da je bila pravilna rešitev nacionalnega vprašanja temelj uspeha NOB. Naš največji sovražnik pri krepitvi NOF je naše sektaštvo. Treba je veliko drznejše zjeti vse širše ljudske množice v fronti.«

V tej logiki je tičala razredna opredelitev in izražala je nacionalno in politično posebnost Srbije in srbskega naroda. Ni naš namen pisati zgodovino tega političnega in družbenega procesa, pač pa bi radi samo pokazali, da je bil samostojen pojav in bistven element celotnega jugoslovanskega revolucionarnega dogajanja. Ob tej priložnosti bomo izrabili gradivo z ustanovitvenega kongresa komunistične partije Srbije 8.–12. maja 1945 v Beogradu. Je izjemen dokument prizadevanj in stremeljenj komunistov v osvobodjeni Srbiji (s katerim se je javnost seznanila šele 1972).

Začetna osnova dejavnosti komunistov so tudi v Srbiji narodnoosvobodilni interesi, ki se logično in organsko širijo na vsa področja družbenega življenja. »Naša zveza delavskega razreda in kmečkih množic je (v Srbiji) še zmeraj na politični nacionalni osnovi«, je bilo povedano v diskusiji na kongresu (Dobrivoje Vidić). Kongresna resolucija podčrtuje koncepcijo organskega širjenja: »Ustanovitev KP Srbije še bolj poudarja dolžnosti in naloge srbskih komunistov do najširših množic, ne le do njihovih nacionalnih teženj, pač pa tudi do njihovih ekonomskih in socialnih teženj...«

V času po osvoboditvi Srbije tja do kongresa je bil dosežen očiten uspeh. »Ni dvoma o tem, da je danes položaj čisto drugačen od tistega, ko so naše sile prišle v Srbijo. V celi vrsti akcij, ki jih je naša Partija vodila v Srbiji, smo lahko videli, da se razpoloženje širokih ljudskih množic do našega (narodnoosvobodilnega) gibanja stopnjuje« (D. Vidić).

»Naša glavna gesla v Srbiji so bila: 1. mobilizacija množic za dokončanje boja proti fašistični Nemčiji (t. j. boja proti defetizmu, mrtvilu, za večanje vojaških prizadevanj itn.); 2. širjenje ideje bratstva in enotnosti (t. j. boja proti vplivu velikosrbskih šovinstov, akcije za pomoč krajem, ki so največ trpeli med osvobodilno vojno) in 3. zaostritev odnosa do izdajalcev – Draže Mihailovića v prvi vrsti in drugih. Takoj smo bili – ker je bila Srbija kmalu osvobodjena – pred nalogo sistematične graditve ljudske oblasti in gospodarske obnove dežele« (Mitro Mitrović).

Na kongresu je bilo z zadovoljstvom ugotovljeno, da se je uveljavil politični vpliv komunistov v Beogradu, kar so dokazale uspešne manifestacije ob obletnici 27. marca in prvomajske manifestacije. (Kako potreben je bil ta dokaz, je razvidno iz tega, da je Boris Kidrič že 29. marca,

neposredno po beograjskih manifestacijah, o tem govoril na seji CK KP Slovenije. V Jugoslaviji, je povedal, poteka revolucija z vso silo. V Srbiji vključno z Beogradom, so se šele sedaj začeli procesi, toda opazno je silno naraščanje simpatij, zlasti krepitev pozicij v delavskem razredu; to se je pokazalo med manifestacijami 27. marca! – Arhiv CK ZKS).

Toda na kongresu je bilo rečeno, da »še nismo uresničili partijskega vodstva v naši fronti... Osnovne organizacije Narodnoosvobodilne fronte, v katerih se je odvijalo politično življenje množic, niso trdno v naših rokah. Bolj gre za splošen vpliv, manj pa za naš vpliv.« (D. Vidić). Kongres je zaznal tudi probleme razmerja komunistov do NOF: »Ni dvoma, da bi bilo veliko težje obvladati položaj v Srbiji, če ne bi bili zelo širokogrudni do meščanskih strank. V naši partiji so se zelo upirali povezavi z meščanskimi strankami...« (E. Kardelj).

Kongres sta prežemali dve preokupaciji: boj za socialno uveljavitev delavskega razreda in boj proti vsakršnemu šovinizmu, zlasti srbskemu. Vsi so čutili, da je to način uresničevanja vodilne vloge partije in delavskega razreda v srbski družbi. »Šovinizem smo (v razpravi na kongresu) videli predvsem v Vojvodini, na Kosovu in Metohiji. Toda ne smemo pozabiti, da ta šovinizem izvira od sovražnikov in reakcije v Srbiji... Ta šovinizem je najmočnejši prav v Srbiji, v Beogradu. Slišite ga lahko na slehernem koraku: Hrvati so naredili to, Madžari ono. To boste slišali iz ust samih partijcev: prečani, šokci. Nenehno in povsod se moramo boriti proti takšnim manifestacijam.« (Blagoje Nešković).

Glavni politični boj je potekal na področju nacionalnega vprašanja, zlasti vprašanja Srbije in Srbov. Tu je boj še trajal. Komunisti v Srbiji so si prizadevali razložiti sklepe AVNOJ-a iz Jajca, pojasniti, da sklep o federativni ureditvi Jugoslavije jamči enakopravnost Srbije. Predvsem so si prizadevali približati ljudstvu sklepe ASNOS. Toda to še ni bilo dovolj. »Partija ni dovolj pojasnila našemu ljudstvu vprašanja federacije... Toda reakcija se zbira prav ob tem vprašanju...« (D. Vidić). »Šlo je za vprašanja, kaj bo in kaj je z Veliko Srbijo« (Tihomir Milovanović). »Srbija naj bi si priključila Makedonijo in celo Črno goro itn.« (Radoje Ljubičić). »Različni elementi... pravijo, da so Tito in komunisti razcepili Srbijo,« je ugotavljal Tito in argumentiral: »Srbija je v Jugoslaviji, mi pa ne nameravamo v okviru Jugoslavije ustavnjavljati držav, ki bi se med seboj bojevale. Če sta Bosna in Hercegovina enakopravni, če imata svojo federalno enoto, potem nismo razcepili Srbije, pač pa smo osrečili Srbe v Bosni, ravno tako kakor Hrvate in Muslimane.« Kardelj pa je opozarjal: »Načelo federacije (Jugoslavije) daje naši partiji velikansko moč, prav po zaslugi tega načela smo med drugim zmagali v narodnoosvobodilni vojni...« »V generalni liniji smo pravilno postavili vprašanje enakopravnosti narodov in zato smo se lahko zdaj oprli na osnovne množice vseh narodov in jih povezali v enotno fronto.« Ko se zdaj uresničuje federacija enakopravnih združenih narodov, potem je naloga KPJ, »da našo partijo v Srbiji postavi za vodilno nacionalno silo«. To je potrebno tudi kot dokaz o enakoprav-

nosti srbskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi, ki že imajo takšne nacionalne komunistične partije, pa tudi zato, da »olajšamo naši partiji v Srbiji povezavo z ljudstvom, da postane njegova vodilna sila« ... »Reorganizacija (ustanovitev KP Srbije) pomeni krepitev političnih pozicij partije med srbskimi množicami. To pa pomeni, da smo danes storili korak naprej za celotno (jugoslovansko) partijo, da še bolj postaja vodilna sila v srbskem narodu.«

Revolucionarna organizacija družbe, znanje in demokratični centralizem

Sorazmerno veliko prispevkov o demokratičnem centralizmu načenja razpravo o tej protislovnosti, ne da bi globlje obravnavali družbeno vlogo revolucionarne avantgardne partije v procesu socialistične revolucije v današnjih jugoslovanskih razmerah.* Teorija partije, katere sestavni del je demokratični centralizem, se vseskozi razvija kot sestavni del teorije revolucije, teorije, ki obravnava sedanje etape in možnosti nadaljnega odpravljanja razrednih odnosov v družbi in ki se ukvarja s ključnimi vprašanji družbenega razvoja. Menimo, da je teoretsko kakor tudi metodološko neustrezno, ako se o demokratičnem centralizmu govori kot o goli formi, kot o nekakšnih večnih strukturah, kot o značilnih odnosih, ki so bolj ali manj obdelani v vseh statutih in zapisani za vse čase. Drugače rečeno, gre za pristope, ki odnosov v revolucionarni avantgardni organizaciji ne povezujejo z vlogo revolucionarne organizacije v družbi, v naših razmerah – gre namreč za delovanje Zveze komunistov v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja.

Če izhajamo iz ključnih vprašanj razvoja sodobne jugoslovanske družbe, potem je v zdajšnjem obdobju najpomembnejše vprašanje vključevanje v mednarodno delitev dela, kar terja intenziviranje integracijskih procesov na področju raziskovanja, šolanja kadrov in gospodarskega sodelovanja v jugoslovanskem in svetovnem merilu, in sicer v razmerah gospodarske recesije in vse težjih pogojev gospodarjenja. Soočamo se s težkimi nalogami pri nadaljnjem spreminjanju izobrazbene strukture prebivalstva, reševanju zaostrenega problema zaposlovanja mladih, hitrejšega razvoja najbolj nerazvitih področij v Jugoslaviji, pa tudi s problemi hitrejšega prehoda od ekstenzivnega k intenzivnemu gospodarjenju, pri čemer se vse bolj opiramo na lastno znanje in na kibernetizacijo zlasti v tistih predelih Jugoslavije, kjer je že dosežena visoka stopnja zaposlenosti prebivalstva. Zelo obsežne naloge nas čakajo tudi na področju dolgoročne usmeritve vzgoje in izobraževanja današnjih mladih generacij, prihodnjih nosilcev neposrednega proizvodnega in družbeno koristnega dela. Zaostrujejo se problemi produktivnosti tudi v kmetijstvu, proizvodnji hrane, problemi surovin pa tudi odnosov do življenjskega okolja. Ta razsežnost razvoja revolucionarnega procesa socializma terja mobilizacijo vseh socialističnih zavestnih dejavnikov, in sicer znanstveno-

* Del aktualiziranega referata, ki ga je imel avtor na simpoziju o demokratičnem centralizmu v Hercegovnem.

strokovnega, političnega, kulturnega in moralnega dejavnika. Gre za tiste naloge zavestnega dejavnika, kjer je razvoj proizvodjalnih sil pogoj za napredek socializma. Vse bolj se približujemo razvojni stopnji, na kateri je maksimalno razvijanje proizvodjalnih in duhovnih sil proizvajalcev, združenih delavcev, ključni dejavnik pri razvoju družbe kot celote.

ZK mora v današnjih razmerah nastopati kot sila, ki na podlagi znanstvenih dognanj razvija strategijo boja za dolgoročne interese združenih delavcev, oz. delavskega razreda, narodov in narodnosti. Pri reševanju problemov razvoja sta opiranje na znanost in aktiven odnos do pridobivanja novih spoznanj ključen predpogoj subjektivnega socialističnega dejavnika v celoti, da bi lahko prevzel vlogo stratega revolucionarnega procesa. Vse bolj se aktualizira problematika znanosti, strokovnosti in politike. Vse bolj se aktualizirajo tisti odnosi v ZK, s pomočjo katerih se lahko v sami Zvezi komunistov – ob doslednem upoštevanju načela demokratičnega centralizma – v polni meri uveljavijo strokovnost, znanstvenost; torej rezultati znanstvenega raziskovanja, ustvarjalnost, inventivnost nadarjenih in sposobnih posameznikov. Gre za tisti proces, kjer mora ustvarjalni posameznik kot nosilec novih spoznanj, novih idej v demokratičnem ozračju seznaniti, informirati druge o realnosti novih idej in rešitev, o koristnosti teh idej za uresničitev zgodovinskih interesov delavskega razreda, za osvoboditev človeka in dela.

Načelo demokratičnega centralizma zagotavlja, da demokratičen dialog pripelje do stališč, oprtih na najnovejša znanstvena in strokovna spoznanja.

Zveza komunistov se je v svojem programu odločila za znanstveni socializem, za svobodo znanstvenega in umetniškega ustvarjanja. Znanost se preverja v revolucionarni praksi, ni podvržena akademističnemu in birokratskemu subjektivističnemu razsojanju. Zveza komunistov kot vodilna idejnopolična sila sistema socialističnega samoupravljanja je oprta in navezana na rezultate znanosti, na poznavanje globljih zakonitosti socializma kot prehodnega obdobja. Ker je ZKJ prakso razvijala v skladu s temi načeli, je sorazmerno dokaj uspešno reševala ključna protislovja socialističnega razvoja. Dosegla je pozornost zbujujoče rezultate v razvoju, ki jugoslovansko družbo v tem oziru uvrščajo med najuspešnejše družbe na svetu.

Jugoslavija je ena izmed družb, ki se najhitreje razvijajo. Od leta 1970 do sedaj se je na primer zaposlilo 2,7 milijonov novih delavcev. Tak rezultat je bil mogoč na način ekstenzivnega gosodarskega razvoja z vsemi spremljajočimi negativnimi, kvalitativnimi pojavi, ki jih moramo razreševati sedaj.

Poudariti moramo, da so imeli v tem procesu obvladovanja odnosa med znanostjo in politiko pomembno vlogo vidni teoretiki in politični voditelji naše revolucije, ki so si kot velike osebnosti nenehno prizadevali obvladovati protislovje teorije in prakse pa tudi dialektiko osebnih, posameznih in skupnih interesov. Za življenje ZKJ je dandanes še vedno

značilen sorazmerno jasno viden dualizem politike in znanosti, tako da drug drugega podpirajo akademski elitizem in subjektivizem ter birokratskoelitistično in tehnokratsko razsojanje in pragmatizem.

Ta dualizem se je dokaj uspešno presegalo ob znanstvenih pripravah 12. kongresa ZKJ. Najboljši pa so rezultati uspešnega sodelovanja znanosti in politike v oblikovanju dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije. Pri oblikovanju politike se še vedno izogibamo dejanskemu koriščenju rezultatov znanosti. Tako se dogaja, da lahko znanost v precejšnji meri svobodno raziskuje, nastopa s svojimi predlogi in rešitvami, toda tisti, ki imajo dejanski vpliv na izoblikovanje politike, samovoljno pobirajo iz znanosti tiste elemente, ki ustrezajo njihovim osebnim predstavam, trenutnim stališčem in interesom. To se dogaja mimo javnega razpravljanja, brez argumentov. Ponavadi vse to zanemarimo. Uhojena praksa je, da se pri oblikovanju politike ne upošteva vseh alternativ. Ni zadosti idejnopolitičnega argumentiranega boja med procesom diferenciacije alternativ. Čisto preprosto se površno izbere eno samo možnost. Tako se celo dogaja – to je vse bolj očitno – da nekateri, ki pripravljajo dokumente, strokovno ne obvladajo osnovnih pojmov s področja, za katerega so odgovorni. Tako se je torej dovolilo, da pride v procesu formuliranja politike na dan tudi čisto navadna nestrokovnost. Preprosto rečeno, ako so na odgovornih funkcijah ZK ali v strokovno analitični službi CK-jev ljudje, ki strokovno obvladujejo odnose med znanostjo in politiko, potem se praviloma razvija uspešno sodelovanje obeh kvalitet. Ako so na teh pomembnih mestih kadri, ki niso večši stroke na zelo visokem nivoju, potem prihaja do čisto nepotrebnih konfliktov in blokad.

Marx in Engels sta že od trenutka, ko sta se vključila v politično gibanje, izhajala iz ugotovitve, da je za sleherno delavsko gibanje bistvena razvita programska usmeritev, opiranje na znanstvena dognanja. To je pomemben konstitutivni element partije in njene dejavnosti, ne pa nekakšen drugoten, podrejen element. Marx in Engels sta do konca vztrajala pri tem, da se morajo znanstvena spoznanja uveljaviti v delavskem gibanju in njegovih programih na podlagi argumentiranega boja mnenj. Njuno izhodišče je bilo, da se interesi in znanje med seboj prežemajo ravno s posredovanjem partije. Ti kvaliteti ne prenašata nobenega podrejanja.

Načelo demokratičnega centralizma zajema proces demokratične javne razprave, soočanje alternativ, proces ponovnega načenjanja istega vprašanja, če je praksa ovrгла že sprejete politične rešitve. Znanost daje argumente, ki omogočajo idejnopolitično prepričevanje v samem procesu realiziranja sprejetih odločitev. Odločitve morajo biti utemeljene in znanstveno argumentirane. To daje večjo gotovost vsem, ki sodelujejo pri realiziranju odločitev. Proces demokratičnega centralizma si ni mogoče niti zamisliti brez najtesnejšega prežemanja znanstvene in politične dejavnosti.

Izhajajoč iz določenega razmika med načelnimi stališči ZKJ o nujnosti opiranja na znanstvene rezultate, o odgovornosti za stanje znanstvene

dejavnosti na določenih področjih in dejstvom, da se v praksi včasih ogibamo znanstvenim rezultatom v procesu izoblikovanja politike ZKJ, se zastavlja tole vprašanje: ali je ta problematika dovolj poudarjena v načelni politiki ZKJ; pa tudi vprašanje: ali je potrebno globlja razdelava norm Statuta ZKJ glede tega področja? Niti resolucija niti statutarne norme ne morejo same rešiti vsega, kar zadeva to področje. Ustrezne formulacije v resolucijah in ustrezne norme v Statutu bi nemara do neke mere pomagale izboljšati položaj, tako da bi se lahko ZKJ lažje varovala pred tistimi, ki zanemarjajo znanstveno dejavnost oz. znanstvene in strokovne argumente. Ustrezne formulacije bi lahko vsebovale tudi zahtevo, da se v procesu definiranja politike ZKJ, zlasti kadar gre za splošno oceno stanja politične dejavnosti ZKJ, ko se, denimo, v obdobju pred kongresi določajo nove naloge ZKJ, da se v tem obdobju nujno sproži znanstvena razprava o slehernem ključnem vprašanju, in sicer razprava, ki bi bila javna. Nemara bi morali prej sprožiti nekakšne konkurse za obdelavo določenih odprtih tem, vendar tako, da bi lahko člani, organizacije, forumi in znanstveni delavci sami vplivali na izbiro odprtih vprašanj, ob katerih bi se nujno sprožila intenzivna izmenjava spoznanj in argumentov. Nujno bi morali zagotoviti, da lahko sleherni član, sleherni znanstveni delavec ali znanstvena ustanova javno predstavijo svoje mnenje, in sicer v okvirih neovirane javne komunikacije. Morali bi opustiti prakso, ko se pri obravnavi določenih ukrepov že vnaprej odloči, kdo bo navzoč pri znanstvenem srečanju, ki ga sklicuje določen forum. Jasno je, da bi se morala nova praksa uveljaviti pri pripravi vseh temeljnih medkongresnih dokumentov in poglobljanju posameznih področij strategije ZKJ.

Seveda pa mora v tem procesu demokratskega centralizma sodelovati celotno članstvo in nastopiti s svojimi potrebami, interesi, vizijami socializma, kar bi omogočilo, da na specifičen način dobijo na jugoslovanski ali nacionalni ravni, na republiški in pokrajinski ravni priložnost predvsem tisti, ki se strokovno ali znanstveno ukvarjajo z določenimi problemi, da razložijo svoje stališče in da so odgovorni za rezultate svojih raziskav in svojega strokovnega dela.

Kar zadeva vrstni red v javni razpravi, bi bilo smotno, da so takšne znanstvene razprave, diskusije in konfrontacije pismene, javne, in sicer v tisti fazi, ko se šele pripravljajo načrti poročil oz. resolucij, preden se z načrti seznanja javnost. Jasno je, da bi morali hkrati z načrti političnih resolucij objaviti tudi osnovne rezultate znanstvenih spoznanj, vse alternative, argumente. Šele na podlagi takšne dokumentacije bi lahko članstvo v procesu partijske razprave resnično izbiralo in bi dejansko vse bolj postalo subjekt pri izoblikovanju splošne družbene politike.

Ko govorimo o odgovornosti, bi lahko zaostriili vprašanje subjektivne odgovornosti foruma in njegovih članov za stanje v znanstveni dejavnosti. Ravno tako bi morali zostriti vprašanje odgovornosti pri uporabi rezultatov znanstvene dejavnosti za izoblikovanje politike in med njeno realizacijo, torej v fazi mobilizacije članstva za njeno realizacijo. Nimamo ne

navad ne norm, ki bi funkcionarje ZK obvezale, da svoje delo bolj oprejo na znanstvene rezultate. Statut zavezuje člane, da se idejnopolitično usposabljujejo, učijo, vendar tega nismo dovolj dosledno uveljavili še za plast političnega aparata, za funkcionarje. Nastajajo vse ugodnejši materialni pogoji za to, da ZKJ ravna ravno na tak način. Smo v položaju, ko nekateri funkcionarji menijo, da jim znanost ne more ničesar dati, da sami že vse vedo. V resnici pa zelo malo berejo, zelo malo sistematično spremljajo najnovejše rezultate raziskovalnega dela. Nekateri med njimi so najbolj zadovoljni, če se med svojo politično kariero nikoli ne srečajo s strokovnjaki in znanstvenimi delavci.

Če od članov ZKJ terjamo nenehno idejnopolitično usposabljanje, pomeni, da bi se morali tudi vsi funkcionarji vključiti v intenzivno usposabljanje za opravljanje funkcij, ki so jim zaupane, in sicer že takoj, ko začnejo opravljati to funkcijo, oz. na začetku svojega mandata. To velja za vse, ki opravljajo politične in družbene funkcije v družbenopolitičnih organizacijah in drugod. To usposabljanje bi moralo biti obvezno, moralo bi biti pogoj, ne pa nekaj, čemur bi se lahko izognili, kar bi bilo neprimerno manj pomembno od katerekoli protokolarne obveznosti ali kakega sestanka.

Vodilna – vodstvena (enostrankarska) vloga ZK in demokratični centralizem

V okviru teorije revolucije kot oblike preseganja obstoječih razrednih elementov v socialističnih družbah sodi teorija partije v politično sfero. Obravnava vprašanje vloge avantgardnih, zavestnih socialističnih sil, najbolj zavestnih delov samega delavskega razreda, združenih proizvajalcev pri vodenju procesa socialistične revolucije.

Revolucionarna avantgarda nastopa v razmerah socialističnega samoupravljanja kot organizirani izraz delovanja zavestnih avantgardnih socialističnih sil. Nastopa kot nekaj posebnega glede na vse druge socialistične sile, glede na politični sistem socialističnega samoupravljanja v celoti.

ZKJ deluje kot revolucionarna avantgarda, ki v družbi vse bolj nastopa kot prava avtoriteta, kot vodja, ki s silo argumentov v organizirani politični akciji vodi, vpliva na procese socialističnega samoupravljanja, vpliva na množice, na samoupravjalce. ZK se kot politična sila demonopolizira, ne lasti si vloge najvišjega razsodnika v političnem življenju, razsodnika, ki bi imel zadnjo besedo. S svojimi argumenti nastopa v sistemu socialističnega samoupravljanja kot pomemben dejavnik, ki usmerja tokove socializma. Ne prilašča si oblasti nad znanjem, monopol v politiki, vendar pa se na vso moč bori, da z argumenti in z dejansko avantgardno vlogo vpliva na zavest samoupravjalcev in na njihovo samoupravno opredeljevanje.

Vendar pa ZKJ še zmeraj nastopa tudi kot vladajoča partija, ki je odgovorna za rezultate revolucije, katere dolžnost je predvsem, da se v

okviru celotnega političnega sistema socialističnega samoupravljanja bori proti protirevolucionarnim silam, proti vsem tistim silam, ki skušajo razvrednotiti dosežene rezultate revolucije. Čeprav ZKJ ni edina, ki opravlja to nalogo, pač pa jo opravlja v okviru vseh institucij političnega sistema, ji je takšna družbena vloga dodeljena tako po Ustavi kakor tudi v politični praksi in je z družbenega gledišča tudi najbolj neposredno odgovorna politična sila.

Zveza komunistov Jugoslavije se nenehno sooča s problemom, kako obvladati vodilno in vodstveno (enostrankarsko vlogo) revolucionarne avantgarde v pogojih socialističnega samoupravljanja oz. v pogojih, ko je revolucionarni etatizem še potreben. Tudi to protislovje – tako kot vsa druga – terja od ZK zavesten pristop. ZK se mora zavedati, da ta objektivno dana protislovja obstajajo, zavedati se mora potrebe po presejanju teh protislovij, in sicer tako, da ZKJ vse manj deluje s pozicije oblasti, vse bolj pa kot organizirana, vodilna idejnopolitična sila v sistemu socialističnega samoupravljanja, kot mobilizacijska, pobudniška, resnična avantgarda, kot resnična avtoriteta v samoupravljanju, ki se bo vse bolj opirala na znanost, vse manj pa delovala kot oblast.

Sedanja polemika o demokratičnem centralizmu je to objektivno protislovje v določeni meri zanemarila. Tako nekateri pristopi obravnavajo vlogo ZKJ predvsem kot enostrankarsko, vodstveno silo družbe pri obrambi pridobitev revolucije. Drugi omenjajo obe njeni vlogi, vendar pa ne vidijo njene dialektične enotnosti. Ne obravnavajo ju kot protislovje enega samega procesa. Problematiko demokratičnega centralizma analizirajo torej bolj ali manj pozitivistično, ker je tudi razmišljanje o demokratičnem centralizmu ostalo na abstraktni ravni in ga niso povezali s tem protislovjem. Po mojem lahko govorimo o relativno različnih načinih realizacije demokratičnega centralizma v praksi, pa tudi v teoriji, in sicer glede na način delovanja ZKJ kot vodilne notranje idejnopolitične sile v socialističnem samoupravljanju. S čisto drugačnimi lastnostmi ZKJ pa se srečujemo, kadar ZKJ nastopa predvsem v vlogi vodstvene sile, ki brani pridobitve revolucije, kadar se spopada s silami nacionalizma, tehnobirokratskim monopolizmom ipd. oz., kot pravi Kardelj, ko se ZKJ ne sme odpovedati pomembnemu vplivu na ključne točke sistema oblasti. Pri tem misli na odločitve o kadrovskih rešitvah v sistemu oblasti.

Če mora ZKJ postati aktivnejša pri obrambi pridobitev revolucije, pa se pri tej obrambi že po tradiciji opira predvsem na proces idejnopolitične diferenciacije, jasnega ideološkega razkrinkanja razrednega sovražnika. Pri tem si mora prizadevati, da z vsemi silami razkrinka pred delavskim razredom, narodi in narodnostmi tiste sile, ki škodujejo ali ki neposredno ovirajo nadaljnji razvoj naše revolucije. Forumi ZKJ pa se pri opravljanju takšne vloge kot sestavni del političnega sistema socialističnega samoupravljanja neposredno opirajo na aparat oblasti, na sile revolucionarnega etatizma. To vpliva na njihovo delovanje. Če je potrebno, se proti takšnim silam bori s pomočjo klasičnega državnega aparata. Nedvomno je izkušnja

spopada z nacionalističnimi in iredentističnimi silami na Kosovu potrdila nujnost takšne vodstvene vloge partije v socializmu, in sicer takrat, ko se v določenih krogih še zmeraj lahko sprašujejo: Kdo bo zmagal? Ni realno pričakovati, da bodo nacionalno zavedne, napredne socialistične sile zmeraj in povsod zmagale. V takšnih situacijah morajo nastopiti forumi ZK, k čemur jih obvezujejo Program in sklepi kongresa. Imajo posebna pooblastila, da ne čakajo, pač pa da reagirajo, da realizirajo določeno in sprejeto politiko. Tu se nedvomno pokaže moment centralizma kot nujen element v odnosih znotraj ZKJ, v funkciji socialistične revolucije, boja proti tistim silam, ki nastopajo proti revoluciji. Z drugimi besedami, nujno je, da z vsemi sredstvi pomagajo socialističnim silam, ki so v danih razmerah oslABLJENE.

S tem ko ZKJ sprejme vodilno idejnopolično vlogo, postane praktično področje njenega delovanja celotni proces samoupravnega sporazumevanja, družbenega dogovarjanja in soodločanja. Vloga ZKJ se v tem procesu kaže kot novi politični avantgardizem, ZKJ pa kot najzavestnejši, najodgovornejši, najbolj dalekoviden (po definiciji) del samega delavskega razreda oz. novega bloka združenih delavcev-samoupravljalcev, deluje kot politična avantgarda tako, da vpliva – predvsem s svojimi argumenti, s svojim ravnanjem – na zavest samoupravljalcev – združenih delavcev, s tem pa prispeva, da samoupravljalci v demokratičnem vzdušju sprejemajo odločitve in jih tudi izvršujejo, odločitve, ki so hkrati uresničitev potreb in interesov posameznikov, posameznih družbenih skupin, ki pa se ujemajo tudi z občim zgodovinskim interesom delavskega razreda, z osvoboditvijo dela in človeka, se pravi, s skupnim občedrúžbenim interesom združenih delavcev-samoupravljalcev. Politični avantgardizem Zveze komunistov je v tem procesu nujen, toda način njegovega uresničevanja je povezan predvsem s procesom razvijanja znanosti, poznavanjem konkretnih interesov in možnosti pri preseganju protislovij, s poznavanjem razmer povsod v naši najširši družbeni skupnosti, poznavanjem skupnih, komplementarnih interesov, s poznavanjem svetovnih razmer, možnosti za najustreznejšo vključitev v mednarodno delitev dela na enakopravnih ekonomskih in političnih temeljih.

Tudi če je samoupravno sporazumevanje že dokaj uspešno pri urejanju medčloveških odnosov in odnosov do stvari in se interesi ne politizirajo več, je politični avantgardizem vendarle potreben. Lahko bi celo rekli, da je najustreznejši politični avantgardizem ZK v samoupravljanju prispeval k takšnim sporazumom, k takšnemu dogovarjanju takrat, ko ni bilo več izrazitih procesov ideologizacije, politizacije, ločevanja politike od neposrednih samoupravljalcev, od neposrednih proizvajalcev. Tu se pokaže nova kvaliteta političnega avantgardizma. Gre za to, kar je Kardelj že nakazal, da bosta politika in ideologija začeli v družbi delovati tako, kakor delujeta znanost in umetnost, torej s samo močjo argumentov, s prepričevanjem, in da bodo nosilci takšne politike in ideologije pravi pobudniki v procesih urejanja medčloveških odnosov, odnosov do stvari.

Tu se sproža vprašanje kvalitet političnega avantgardizma v takšnih razmerah. Vprašanje, ali potreba po avantgardizmu sploh kdaj izgine? Menimo, da je politični avantgardizem kot kvaliteta podružbljene politike, podružbljene politične zavesti, nujen. Ta potreba se kaže v vseh družbah, torej tudi v brezrazredni družbi. Če svet razumemo dialektično, potem družbena protislovja, ki so dana objektivno, in družbene probleme, rešujejo posamezniki in avantgardne skupine tedaj z dogovarjanjem in s samoupravnim sporazumevanjem. Politični avantgardizem je torej immanentna potreba družbenega življenja, namreč potreba po obvladovanju in preseganju družbenih protislovij.

Če govorimo o protislovjih demokratičnega centralizma v takšnem družbenopolitičnem samoupravnem življenju, potem ni dvoma, da tu nastopi razsežnost centralizma. Vendar pa je nosilec enotnosti, nosilec centralistične težnje hkrati tudi nosilec demokratične težnje. Deli in celota se ne razhajajo. Niso več potrebni hierarhični odnosi. Sleherni udeleženec demokratskega procesa je hkrati udeleženec uresničevanja sprejete odločitve, to pa zadeva zavest in samodisciplino. Jasno je, da morajo v takšnem avantgardizmu vodstva koordinirati in voditi akcije, vendar so ta vodstva samo pogoj demokratičnega centralizma, ker so nosilci akcij sami člani, deli skupnosti, ki se vključujejo v proces sporazumevanja in dogovarjanja. Vodstva torej nastopajo kot oblast nad samoupravnim in političnim procesom.

Zveza komunistov nastopa kot idejnopolitična sila, ki vodi dejavnost, usmerjeno k takšnemu samoupravnemu sporazumevanju. ZK terja vso odgovornost tistih, ki morajo strokovno pripravljati gradiva za takšno sporazumevanje in dogovarjanje, tistih, ki v okviru svojih pooblastil in pravic, denimo, poslovodni organi, ki morajo biti pobudniki in nosilci takšnega procesa. Zveza komunistov se kaže kot najzavestnejši del združenih delavcev, ki vpliva na vse delavce, da sprejmejo takšne sporazume, da jih zavestno uresničujejo, da preprečijo odstopanja, nedisciplino in nespoštovanje sprejetih obveznosti. ZK mora potemtakem razvijati zavest o doslednem spoštovanju in uresničevanju takšnih dogovorov.

V razmerah množstva socialističnih samoupravnih interesov, kjer pride tudi do *navzkrižja interesov*, mora ZK v družbi nastopiti kot trdna, idejnopolitična *kohezivna, integracijska sila socialističnega samoupravljanja*. Zveza komunistov deluje danes v socialističnih razmerah, v razmerah tržno-načrtovalnega gosodarjenja, v razmerah, ko tržna stihija nujno reproducira monopolitične težnje. Deluje v razmerah nagrajevanja po rezultatih dela, kar objektivno ustvarja socialne razlike. Deluje v razmerah, ko elementi iz množice samoupravnih interesov pripeljejo včasih do večjih konfliktov, ko je težko doseči dogovarjanje in sporazumevanje. Težko presežemo pokrajinske in republiške meje, ko bi morali doseči dogovor o integraciji raziskovanja in proizvodnje, se pravi takrat, ko gre za procese, ki so predpostavka enakopravnega vključevanja v mednarodno delitev dela. Zaradi tega prihaja v gospodarstvu do neznanske škode.

Vzemimo samo kot zgled kompleks rafinerij, kjer se očitno kaže škoda, do katere je prišlo zaradi takšne neenotnosti. Tisti, ki jim je znano, kako se morajo razvijati posamezne industrijske panoge, vedo, kako napak ravnamo, ker se, denimo, na področju kibernetike nikakor ne moremo dogovoriti o skupnih raziskavah, ker se udeleženci dogovora ne morejo sporazumeti glede tega, v katerem kraju dežele bodo pozneje locirali proizvodnjo. Še bolj sramotno pa je, ker so takšne dogovore že dosegle nekatere evropske kapitalistične dežele, mi pa v današnji Jugoslaviji takšnih sporazumov na številnih področjih ne moremo doseči. Zadaj za tem tičijo tudi interesi in prizadevanja multinacionalnih družb, ki zavestno preprečujejo takšne integracijske procese, ki nasprotujejo temu, da bi se Jugoslavija vključila v mednarodno delitev dela kot enakopraven ekonomski, znanstveni in tehnološki dejavnik. Naloga ZKJ kot zavestne, vodilne idejnopolitične sile je, da spozna takšno stanje, da se zaveda škode, ki zaradi tega nastaja, da se zaveda tega, da nezmožnost za takšno dogovarjanje odpira prostor za etatističnocentralistične recidive, da nezadostna učinkovitost na tem področju daje argumente za hegemonistično-birokratsko razsojanje, skratka, da je takšno stanje v prid zagovornikom politike trde roke.

ZKJ mora v svojih prizadevanjih po obvladovanju procesov družbene delitve dela, temeljnih ekonomskih zakonitosti in družbenoekonomskih razmerij v socializmu nastopati predvsem – takšen položaj pa ima tako v političnem sistemu, kakor tudi v družbenih in ekonomskih odnosih – kot *sila, ki se bori, ki vodi boj za skupne zgodovinske interese delavskega razreda, narodov in narodnosti*, kot sila, ki odklanja in se zoperstavlja neupravičenim partikularnim interesom, ki pa hkrati izhajajo iz takšnih partikularnih interesov. ZK mora biti družbeni dejavnik, ki sicer ne prevzema neposredno obveznost, da bo razreševal ta družbena protislovja in nasprotne interese, pač pa spodbuja k takšnemu dogovarjanju, dejavnik, ki konec koncev vprašanje politične in moralne odgovornosti tistih, ki so nujno nosilci tega procesa – to pa so strokovnjaki, znanstveni delavci, poslovodni organi, politični funkcionarji – če v *sorazmerno kratkem času ne pride do rešitve*, ki bi omogočila akcijo. Jasno je, da bodo nujne tudi kompromisne rešitve, če naj bi dosegli skupno akcijo. ZKJ si bo v okviru teh procesov prizadevala usposobiti ustrezne samoupravne ustanove, kakršni so gosodarska zbornica in druga združenja, da bodo lahko opravljale funkcije, ki so jim jih zaupali, hkrati pa bo ZKJ pazila na kadrovske politike teh ustanov. Seveda pa ni potrebno, da bi bili forumi in aparati ZK nosilec tega procesa, a nobenega dvoma ni, da je nujno, da se tudi sami forumi ZKJ več ukvarjajo s takšnimi procesi, da se tudi strokovni aparat forumov ZKJ, pokrajinskih in republiških komitejev, usmerja k razvijanju ustrezne vloge ZKJ na tem področju.

To pomeni, da morajo spremljati procese dogovarjanja in sporazumevanja, da politično intervenirajo, ko zaradi pretiranih partikularnih interesov zastaja dogovarjanje in ko zaradi nedogovarjanja pride do večje škode

za družbo, vključno z vse večjo odvisnostjo od multinacionalnih družb, od sil hegemonizma in imperializma. Mislim, da mora ZKJ v tem smislu delovati kot enotna organizacija jugoslovanskih komunistov, enotnega delavskega razreda. Proces demokratičnega sporazumevanja in dogovarjanja, sprožanja novih vprašanj se poraja v nacionalnih organizacijah, vendar z izrazitimi težnjami po dogovarjanju v širšem jugoslovanskem prostoru. Element centralizma v teh družbenih procesih zagotavlja predvsem vpliv na neposredno odgovorne družbene organe, na samoupravne inštitucije, na družbenopolitične skupnosti in na njihove izvršne svete, da se samoupravni subjekti pravočasno samoupravno dogovorijo, da se določijo realni roki dogovarjanja, da se to čimprej opravi, če pa ne pride do sporazuma, da se zatečejo k samoupravni razsodbi, pa tudi k etatični razsodbi, če bi grozila nevarnost velike družbene škode.

Razprava o demokratičnem centralizmu mora izhajati iz navedenih specifičnih nalog in vloge revolucionarne avantgardne organizacije v okviru vseh inštitucij političnega sistema. Njene posebne naloge pa so: ZK je temeljna nosilka razvijanja strategije revolucije, deluje kot integracijska, kohezivna sila socialističnega samoupravljanja delavskega razreda, narodov in narodnosti, kot zavestna socialistična sila, ki je voditelj boja proti razrednemu sovražniku. Čeprav imajo vse inštitucije političnega sistema podobne, na prvi pogled enake naloge, je v naši praksi in tudi glede na definicijo pojma revolucionarne partije vendarle ZKJ tista inštitucija političnega sistema, ki lahko ravno v tem oziru *največ prispeva* k socialistični družbi. ZK mora opravljati te funkcije, sicer bi nastala praznina, prišlo bi do stihije, do sovražnih pojavov, zastoja revolucije, tavanja na mestu, kar pa bi že pomenilo nazadovanje.

Dejstvo je, da je ZK zbrala okoli sebe in v sebi velikanske ustvarjalne potenciale, ki lahko zaradi ustvarjalnega demokratizma in ustvarjalnega centralizma nedvomno opravljajo funkcijo političnega avantgardizma v okviru socialističnega samoupravljanja. ZKJ mora torej s svojim notranjim ustrojem bolj poudarjeno izražati tudi elemente ustvarjalnega, zavestnega centralizma kakor, denimo, sindikat, Socialistična zveza in samoupravno-državna struktura naše družbe. Pri tem je treba poudariti, da je ZKJ prostovoljna organizacija komunistov, da deluje predvsem moralnopolitično in ideološko, da svojo vlogo stratega revolucije in kohezivne sile v naši družbi opravlja predvsem *idejnopolitično*, kar pomeni, da ustvarjalni centralizem v ZK omogoča idejnopolitično in samoupravno reševanje odprtih družbenih problemov in spopadanja številnih interesov. Če ZK uresničuje svojo vlogo na tak način, potem je etatično razsojanje vse manj potrebno, ravno tako tudi uporaba državnih sredstev prisile pri obrambi interesov socialistične skupnosti. Skratka, raje s partijo kakor s policijo ali armado.

Neupravičeno je trditi, da v naši najširši družbeni organizaciji ni elementov centralizma, da je torej SFRJ organizirana kot konfederacija, da njeni sestavni deli ne tvorijo skupnosti. Tako nekateri teoretiki razla-

gajo in umetno zoperstavljajo demokratični centralizem v ZKJ z domnevnim stanjem popolne avtonomije samoupravnih subjektov, republik in pokrajin. Naša družbena samoupravna skupnost temelji na samoupravni avtonomiji njenih delov, hkrati pa uresničuje tudi skupnost, ki se kaže v skupni organizaciji in skupnem političnem in državnem vodstvu; ravna jo pa se po praksi, teoriji in politiki, iz katerih izhaja, da deli niso odgovorni samo za stanje na svojem področju, pač pa za stanje v vsej deželi. Ustava razen tega predvideva, da v primerih, ko ne pride do soglasja o družbenoekonomskih vprašanjih, nastopijo začasni državni ukrepi. V političnem, samoupravnem in državnem sistemu v celoti, naj bi se uveljavili vsi socialistični interesi v sistemu. Vsakemu delu skupnosti je zagotovljena relativno velika avtonomija pri uresničevanju potreb in zadovoljitev lastnih interesov. Po drugi strani pa se tudi tu kaže enotni sistem družbene organizacije in družbene lastnine. In ravno zaradi te enotnosti ne moremo trditi, da je povsem odstranjen revolucionarni etatizem v zelo pomembni družbenoekonomski in politični sferi.

Zmožnost ZKJ, da preseže protislovja vodilne in vodstvene vloge revolucionarne avantgarde znotraj sodobne jugoslovanske družbe, je predpogoj, da ZKJ kot vodilna družbena sila preseže protislovja socialističnega samoupravljanja in še zmeraj potrebnega revolucionarnega etatizma. Ti dve družbeni protislovji sta med seboj najtesneje povezani. Ne moremo si predstavljati delovanja revolucionarnega etatizma brez vodstvene vloge ZK in drugih zavestnih organiziranih socialističnih sil. Po drugi strani pa si ravno tako ne moremo predstavljati nadaljnega razvoja socialističnega samoupravljanja, če ZK s svojo metodo in vsebino dela ne nastopi kot notranja sila socialističnega samoupravljanja in če ni vodilna, avantgardna sila tega procesa. Vendar pa moramo poudariti, da konkretne zgodovinske situacije, konkretno razmerje sil, zlasti razrednih sil, da tudi sama raven razvitosti določenih družbenih plasti v smislu razvitosti proizvodnih sil, razvitosti razredne in nacionalne zavesti, opredeljujejo delovanje teh protislovij, ki so objektivne zakonitosti socializma kot prehodnega obdobja. Naloga subjektivnih sil v socializmu je, da čim uspešneje obvladajo te zakonitosti socializma in da njihov razvoj usmerjajo h krepitvi političnega avantgardizma kot dejanske avtoritete in pospeševanja socialističnega samoupravljanja kot prostovoljnega sporazumevanja samoupravnih subjektov. Demokratični centralizem dobi dve novi razsežnosti, dve novi vsebini. Poudarjeni centralizem-revolucionarnega etatizma ustreza poudarjenemu centralizmu revolucionarne avantgardne partije. Po drugi strani pa ima socialistično samoupravljanje kot svojo predpostavko decentralizacijo centralizma, in sicer tako, da sleherni družbeni člen, sleherni samoupravni subjekt nastopa hkrati kot središče vodenja družbe, se pravi, da odgovorno usklajuje svoje interese z drugimi samoupravnimi subjekti v skladu z občim družbenim interesom.

O metodah za učinkovito (in odgovorno) politično delovanje

Najbolj nehvaležno in težavno je raziskovati metode in pisati o metodah, še posebej o metodah političnega delovanja.

Za težave z metodami političnega delovanja je posebno značilno, da odkrivanje in opisovanje metod vedno pomeni odkrivanje stvarnega obnašanja – in če se to obnašanje ne ujema dovolj s formalno »sprejetimi« cilji ali stališči, sklepi ali odločitvami – potem to razkriva, da je to bodisi nezmožnost uresničevanja takšnih ciljev ali so drugačni interesi.

Poleg tega pa je metode mnogo težje spoznati kakor druga, »oprijemljivejša« sredstva, kot so razne organizacijske oblike ali formalne institucije in dejavnosti, ki jih s temi sredstvi organiziramo (od obveščanja in razpravljanja do sprejemanja sklepov ali odločitev, kritiziranja, nadzora itd.). To pa zato, ker so metode tisti intelektualno-zavestni procesi, s katerimi kombiniramo svoje zmožnosti z lastnostmi določenih sredstev glede na značilnosti cilja, ki ga želimo doseči ali uresničiti s temi sredstvi (z drugimi besedami: da čim bolj smotrno, racionalno, funkcionalno, ekonomično, učinkovito in smiselno ali uspešno [tudi odgovorno] delujemo, to je v skladu s cilji, sredstvi, motivi in zmožnostmi subjekta ter razmerami okolja...)

Omenjene ideološke in spoznavne težave z metodami nastopajo vedno znova, ob vsaki reformi in reorganizaciji in to tem bolj, čim bolj se stopnjujejo zahteve po novem načinu ravnanja ali po drugačnem obnašanju v praksi (posebno pred in na kongresih ZK leta 1978 in 1982 ter zdaj, s predlogom sklepov 13. seje CK ZKJ). Najbolj očitno pa se te težave izražajo v tem, da se metode mešajo in izenačujejo z drugimi sredstvi političnega (in sploh družbenega) delovanja, predvsem z organizacijskimi oblikami (»aktivni«, »komisije«, »konference« ipd. »kot metode« za učinkovitejše delo...), z različnimi dejavnostmi (»boj mnenj« ali »idejni boj«, »argumentiranje«, »soočanje stališč«, »spremljanje uresničevanja sklepov« ipd. kot »metode«) ali celo kar s splošnim načinom ali smerjo delovanja (»metoda javnega« in »metoda forumskega« delovanja ipd.).

Takšno mešanje in izenačevanje metod z drugimi sredstvi političnega delovanja omogoča, da se z reformiranjem in reorganiziranjem različnih formalnih sredstev za množično udeležbo in udejstvovanje – od osnovnih organizacij do najvišjih vodstev, od obveščanja, razpravljanja do sprejemanja sklepov ali odločanja oziroma glasovanja itd. – v teh oblikah in s temi dejavnostmi ustvarja videz, kot da se spreminja oziroma stopnjuje tudi stvarni vpliv množic in posameznih udeležencev. Dejansko pa ravno ta videz omogoča ohraniti stare metode oziroma pravladujoč način stvar-

nega obnašanja, nasproti kateremu se postavljajo samo sredstva za formalno sestajanje, pogovarjanje, razpravljanje in odločanje (glasovanje); medtem pa so metode za neposredno stvarno dogovarjanje in neposredno vplivanje prepuščene najožjim oziroma najvišjim, poklicnim izvršilnim vodstvom ali funkcionarjem, s tem pa tudi neformalnemu dogovarjanju v t. i. »zaprtih, ozkih, monopolnih« skupinah ali zvezah in poznanstvih in podobno (ker takšno neformalno dogovarjanje in vplivanje lahko najbolj učinkovito izrablja zapiranje formalnega dogovarjanja in vplivanja v izvršilne profesionalne organe, ki ali ker s tem onemogočajo javno, odkrito, enakopravno in argumentirano vplivanje članstvu in množicam). Omenjena ideološka funkcija formalističnih reorganizacij je identična z mistifikatorsko funkcijo religije, ki tudi svojo glavno moč črpa iz možnosti za aktivno udeležbo množic v vseh dejavnostih, s katerimi se dosega zadostna stopnja prepričanosti ali verovanja, da je potem tudi praktično ravnanje odločnejše, pogumnejše, drznejše itd. in zato tudi vsaj nekaj časa učinkovitejše in tako tudi sama »praksa« dokazuje vero oziroma prepričanje.

Na pomembnost tega protislovja in takšnih posledic pravkar opozarja tudi Predlog sklepov 13. seje CK ZKJ o uresničevanju vodilne vloge ZKJ. Nasplošno in pozitivno že v uvodu in v I. delu; neposredno (glede samih metod) in negativno, neskladno s splošnimi izhodišči, pa v 16. točki. Tam se namreč »krepitev odgovornosti politično izvršilnih organov . . . , odstranjevanje formalizma in rutinerstva ter izvajanje statutarne obveznosti . . . kritično in samokritično poročati organizacijam in članstvu ZK« nalaga »vodstvom na vseh ravneh« – namesto predvsem organizacijam in članstvu! Konkretno razmerje vodstev in izvršilnih organov s članstvom se obravnava samo kot »poročanje« članstvu in »posvetovanje« z njim, »preden (vodstva) sprejmejo bistvena stališča in sklepe«! Nasplošno in formalno pa se zahteva – »če naj ZK uspešno deluje . . .« da je »treba razvijati takšne odnose, metode in oblike delovanja, v katerih bo vsak član organizacija in organ ZK zavestno, ustvarjalno, kritično in odgovorno oblikoval politiko . . .« Podobno kot se v Statutu ZK nasplošno in formalno zahteva »javno in odkrito ter vsestransko obravnavanje in odločanje (članstva) o vseh problemih . . .« da »organi ZK pravočasno, javno in kolektivno pripravljajo stališča in sklepe, da lahko vsak član sodeluje pri oblikovanju teh stališč in sklepov in pri njihovem uresničevanju . . .« in »morajo organizacije in organi ZK obravnavati pobude in predloge članov oziroma organizacij . . . , zavrnitev pa morajo argumentirano razložiti tistim, ki so jih dali«, ob pravici, da so »predstavniki organizacij ali posamezni člani prisotni pri obravnavi, če to zahtevajo« itd. Konkretno, v celoti predvidenih in stvarnih postopkov, z obstoječimi metodami se ta razmerja reducirajo na bolj ali manj formalno in posplošeno »poročanje« in »razlaganje« vodstev članstvu; članstvo pa formalno kritizira vodstva, splošnost njihovih sklepov in neučinkovitost njihovega vodenja ter neodgovornost za vse to.

Kaj drugega tudi ne moremo pričakovati, če oziroma dokler v vodstvih predlagajo in članstvo pristaja, da formalizem, (ki je tudi po predlogu sklepov 13. seje postal »rutina«, to je navada »politično izvršilnih organov«), lahko »odstranjujemo« in dosežemo »strogo izvajanje statutarnih obveznosti« (o javnem oblikovanju celotne politike z enakopravnim vplivanjem članstva in delovnih množic, o doseganju enotnosti z idejnopolitično diferenciacijo med članstvom in v vodstvih s seznanjanjem s stvarnimi argumenti itd.) s formalnimi dejavnostmi vodstev, kot so »posvetovanje« in »poročanje« članstvu – medtem ko so najpomembnejše (ključne) dejavnosti in metode za neposredno dogovarjanje in vplivanje prepuščene ali celo predpisane izvršilnim profesionalnim vodstvom (deloma tudi že v statutu ZK).

Analiza zgodovinskih dejstev o spreminjanju dejavnikov (kakršne je uporabljal J. B. Tito pri obvladovanju težav s frakcionaštvom in oportunistom v KPJ – ZK) nam že na podlagi javno objavljenih (in deloma z lastnimi raziskavami pridobljenih) podatkov pokaže, da smo v zadnjih 25 letih z vztrajnim ponavljanjem reform in reorganizacij (skoraj vseh teh dejavnikov z enakim ciljem utrditi in razviti samoupravljanje) dejansko opravili »naraven zgodovinski eksperiment«, kakršnega opravijo npr. astronomi, ko po abstraktnih izračunih predvidevajo pojavljanje že neznanega nebesnega telesa na določenem kraju v določenem času, le da z večjo natančnostjo in zanesljivostjo, ker so to mehanska telesa, gibanja in razmerja (po mehanskih zakonitostih prostora, časa in gravitacije). Takšna analiza nam pokaže, da kljub velikemu številu in celo hipertrofiranemu naraščanju vseh formalnih organiziranih oblik za povezovanje vseh formalnih dejavnikov*, ne dosegamo zadostne učinkovitosti (v proizvodnji pa produktivnosti) in občutno premajhno odgovornost pri samoupravljanem, enakopravnem obnašanju v temeljnih družbenih odnosih (kar je glavni in skupni cilj vseh teh reorganizacij in reform). Obratno, dosegamo bolj ali manj kritično stanje ali »krizo« (od gospodarstva, morale in politike do znanosti, ne glede na to ali in koliko je katero vodstvo ali funkcionar to pripravljen priznati). Medtem pa se ohranjajo ali ponekod celo stopnjujejo odnosi hierarhičnega, forumskega, centralističnega, leaderskega (karierističnega) in sploh zasebno skupinskega ali klikarskega

*1. število članstva ZK (in drugih družbenopolitičnih organizacij);

2. vse možne oblike oz. institucije za komuniciranje, za sestajanje in dogovarjanje, za izobraževanje in usposabljanje (posebno v ZK);

3. stopnja izobrazbe v vseh formalnih institucijah, posebno v vodilnih (čim višja raven – tem višja izobrazba);

4. pogostnost zamenjavanja vodilnih kadrov, in to najbolj pogosto na najvišjih položajih;

5. mlajša vodstva;

6. stopnja aktivnosti (posebno vodstev) v večini političnih dejavnosti kot so obveščanje, razpravljanje, sklepanje oziroma odločanje (glasovanje), kritika in druge;

7. rezultati ali izdelki (akti, dokumenti) teh dejavnosti v vseh institucijah, posebno vodilnih (informacije, podatki, gradiva za razprave, poročila, sklepi ali odločitve vseh vrst in predpisi ali sporazumi itd...);

8. ponavljanje reorganizacij in reform vsega tega od 1960 do danes in

9. hipertrofija administracije oziroma naraščanje vseh vrst in stopenj izvršilnih in operativnih profesionalnih vodstev, katerih naloga je organiziranje in vodenje vseh teh oblik oz. institucij in dejavnosti.

načina delovanja, krepi vpliv ožjih vodstev ali zaprtih in monopolnih skupin, privilegiji oziroma »osebne zveze in poznanstva« ali kuloarsko dogovarjanje vodilnih. Ali celo (prav tako po ugotovitvah samih vodstev) birokratizem in tehnokratizem ter druge vrste zasebnosti kot tudi zasebno in skupinsko bogatenje oziroma prilaščanje družbenega ali združenega dela oziroma socialne, razredno slojevske razlike;

Skoraj nič se ne spreminjajo načini oz. metode dela in delovanja vodstev in organizacij. Način, učinkovitost in odgovornost pri delovanju osnovnih organizacij so veliko bolj odvisni od dela vodstev kakor obratno. Izrazito se stopnjujeta formalizem v načinu (metodah) in rezultatih delovanja organizacij in vodstev ter nasprotje med načeli, sklepi oz. odločitvami in stvarnim ravnanjem v praksi (ki ga mnogi – npr. tudi na pravkar minulem posvetovanju o morali v Kumrovcu – celo povzdigujejo v »vzrok«, namesto da bi analizirali vzroke);

Ob vsem tem pa so – in to na vseh ravneh bodisi popolnoma odsotne ali pa se zadržujejo (skrivajo) med samimi izvršilnimi ali najožjimi vodstvi, predvsem t. i. »koordinacije« ali predsedstva (kot nekoč v sekretariatih ali politbirojih ipd.) in v neformalnih, zasebnih dogovorih tiste dejavnosti, ki so najpomembnejše za oblikovanje moči in za izvajanje vpliva na »oblast« oziroma na (samo)upravljanje, to je za oblikovanje vsebine odločitev in vodenje uresničevanja (v praksi), kot so:

a) seznanjanje z nasprotnimi stališči in argumenti o temeljnih težavah (medtem ko se na široko, javno in formalno obvešča in razpravlja o vseh možnih težavah, ne da bi bilo jasno, kdo in zakaj si v vodstvih nasprotujejo pri analizah vzrokov in rešitvah...);

b) dogovarjanje za vpliv oziroma oblikovanje končnih predlogov za sklepanje ali odločanje na formalnih, javnih sejah ali sestankih (medtem ko sta na široko in javno organizirano evidentiranje in zbiranje pripomb in predlogov članstva in občanov, iz katerih se potem končni predlogi in dogovori pripravijo v ožjih vodstvih brez udeležbe nosilcev analiz, predlogov in argumentov; kvečjemu je povabljen ali predlagan v ožje vodstvo tisti posameznik, ki je najbolj pripraven za takšno »uskklajevanje« nasprotij, pri katerem niso znani nosilci nasprotnih stališč in argumentov, da tako končno izginejo stvarna, konkretna nasprotja in argumenti in se uveljavijo dovolj abstraktna, posplošena, formalizirana stališča in sklepi, ki so zato lahko dovolj »enotni«);

c) vodenje sej ali sestankov, tako da je odločanje odvisno od teže ali objektivnosti argumentov (medtem ko se na široko in javno organizira odločanje samo po formalnih kriterijih po številu glasov ali po »mnenju [formalne] večine« ali po sformaliziranem načelu »demokratskega centralizma«; po tem, kdo ali s kakšno funkcijo ali položajem je kaj rekel ali predlagal, ne pa kako je argumentiral [po formalni »avtoriteti«]; po kopici formalnih podatkov iz »prakse«, brez analize in sinteze o bistvenih, ključnih in zadostnih okoliščinah itd.);

d) opredeljevanje ukrepov za uresničevanje odločitev in meril za presojo učinkovitosti in odgovornosti po teh ukrepih in merilih (medtem ko se na široko in javno obravnavajo in reorganizirajo same oblike oz. institucije in njihovi formalni akti, v praksi pa uporabljajo stari ukrepi in merila za hierarhično, centralistično, forumsko, lidersko ipd. vplivanje in presojanje, posebno še za etiketiranje ljudi);

Tako se v imenu, z uporabo in s povečevanjem števila vseh novih (»samoupravnih«) formalnih sredstev ohranjajo in uveljavljajo stare metode in z njimi način obnašanja, s tem pa tudi stari odnosi za uveljavljanje starih in »novih« zasebniških interesov.

Končno doseženo, da članstvo in množice izčrpavajo svoje sile (energijo, voljo, motivacijo, zaupanje ipd.) z udeležbo v takšnih formalnih, a neučinkovitih dejavnostih, proti katerim se ponuja učinkovitost starih metod v odločilnih dejavnostih izvršilnih profesionalnih vodstev in starih, hierarhičnih modelov v teorijah organizacije ali utopičnih modelov »enake« porazdelitve vpliva in s tem odgovornosti (namesto ugotavljanja nujnih razlik v moči in vplivu in s tem tudi v odgovornosti po stopnji moči in vpliva). Tako se potem lahko tudi dogaja, da vodstva ali posamezni funkcionarji svarijo in opozarjajo na možnost za »centralizem« ali »etatizem«, če članstvo ali delavci ali »združeno delo« ne bodo sami znali dovolj »konkretizirati« in uresničevati (»v praksi«) ustave, zakona o združenem delu in raznih splošnih in formalnih sklepov vodstev. Če tega ne bodo zmožni v »bazi« – potem namreč postane logično (in nujno), da isti funkcionarji oziroma vodstva, ki ponujajo takšne abstraktne in splošne sklepe, stališča in načela, uveljavijo »centralizem« ali »etatizem« oziroma odkrito hierarhično vodenje, ne glede na to, ali je takšen formalizem v vodstvih posledica samo ne(zadostnih) zmožnosti nekaterih funkcionarjev ali posledica interesov, ki so drugačni od deklariranih ciljev. »Grešni kozli« za opravičevanje »centralizma« pa bodo kot vedno v zgodovini tisti, ki so najmanj zmožni prilagoditi se »novim razmeram«.

Pri samih metodah pa v tem »zgodovinskem eksperimentu« najbolj (na primer pri raziskovanju usode predlogov ene osnovne organizacije ZK kongresu ZKS in ZKJ in v drugih raziskavah) izstopa dejstvo, da tudi zelo vztrajno ponavljani predlogi o zelo konkretnih metodah, z zelo natančnimi utemeljitvami (argumenti), ki so visoka stopnja tako zaželeni (od vodstva) »konkretizacije« ustave (in statuta ZK), ki bo omogočil oblikovanje politične moči članstvu za vpliv na oblast oziroma samoupravljanje, ostanejo brez formalnega (in javnega) odziva vodstev, na katera so naslovljeni ali (ob formalnem odzivu) brez utemeljitev o zamolčanih ali nesprejetih (čeprav izrecno ne zavrženih) predlogih. Kaj šele, da bi ta vodstva organizirala kakšno javno soočanje, utemeljevanje in odločanje po teži oz. objektivnosti argumentov (o teh predlogih in njihovih utemeljitvah)!

To nas prepričuje, da so navade oziroma »rutina formalizma« (po predlogu sklepov 13. seje CK ZKJ) oziroma nezmožnosti za konkretno,

celovito delovanje in moč interesov za stare, hierarhične, neenakopravne odnose ali za forumsko, leadersko, elitniško, privilegirano, zasebniško obnašanje v temeljnih odnosih oziroma za takšne metode pridobivanja moči in izvajanje vpliva še tolikšni, da moramo v vodstvih na vseh ravneh računati z zelo vztrajnim »ravnotežjem sil«: da »stare« (centralistične, monopolistične, leaderske in druge zasebniške) sile ne morejo več po starem – »nove« pa še ne zmorejo po novem. V to nas – poleg vztrajnosti v »bazi« – prepričuje tudi vztrajnost v vodstvih pri ponavljanju zahtev o samoupravljanju, o javnem delovanju ZK, o boju proti birokratizmu in monopolnim skupinam, proti formalizmu in rutini vodstev, o nujnosti spreminjanja stvarnega obnašanja ali prakse z iskanjem in organiziranjem novih oblik oz. institucij in z nenehnim reformiranjem predpisov itd.

Takšno »ravnotežje sil« v vodstvih pa pomeni, da nobena »konkretizacija« (ustavnih in drugih načel), niti še tako objektivno, pošteno, komunistično vztrajanje pri »drugačnem (stvarnem) obnašanju«, ki bi ga opredelili s kakšnimi novimi metodami za usmerjanje in vodenje političnega (in samoupravnega) delovanja, naprimer za javno soočanje argumentov, za odločanje po teži argumentov ipd., ne more povzročiti enakopravnega (so)delovanja in odločilnega vplivanja članstva (in delavskih množic) na »celotno politiko«, kljub takšnim splošnim določilom v statutih in v ustavi. Možno in nujno je najprej poudariti tisti skupni splošni konkretni ukrep, s katerim lahko kdorkoli, kjerkoli o komerkoli (»v bazi« ali »na vrhu«) ugotovi: ali stvarno deluje za oblikovanje enakopravnih družbenih razmerij (odnosov) enakovrednih ljudi, ki imajo stvarno (ne samo formalno, nasplošno) enake »sistemske« ali organizacijske možnosti za doseganje političnih moči in izvajanje vpliva na »oblast« – ali pa krepi hierarhične, individualistične, zasebne odnose z možnostmi za nad- in podrejeno delovanje elitne manjšine in nezmožne večine oz. množice . . .

Takšen splošni ukrep je za odnose in obnašanje v Zvezi komunistov – ob tolikšnjem vztrajanju pri načelih o »javnem« delovanju ZK, o odločilni vlogi članstva in delovnih množic itd. – lahko izražen tudi v vprašanju in predlogom: ali je – naprimer za končno odločanje o predlogih 13. seje CK ZKJ ali na prihodnjem kongresu ZK – možno in dopuščeno razpravljati, pričakovati, predlagati, s stvarnimi argumenti pristojnemu vodstvu dokazovati in doseči končno odločanje po teži argumentov o predlogu:

1. da člani in osnovne organizacije smejo in morajo po lastni presoji, brez posebne privolitve ali dovoljenja, prisostvovati in neposredno utemeljevati svojo kritiko, pritožbe in predloge v vseh tistih vodstvih, ki o njih sprejemajo končna stališča za odločanje, in v tistih, ki o njih odločajo ter da morajo vsa vodstva tako organizirati (so)delovanje članstva in organizacij, tudi vodstev – ali ne?

2. da člani smejo in morajo tudi sami organizirati razpravo, predlaganje in argumentiranje svojih kritik, ugovorov in predlogov ali zahtev, če tega pravočasno in ustrezno (po točki zgoraj) ne storijo pristojna vodstva – ali ne? (Ne da bi kdo to smel etiketirati kot »frakcionaštvo« ali »antisa-

moupravno« delovanje ipd. – medtem ko zaprto dogovarjanje v vodstvih ali med funkcionarji tudi zunaj formalnih sej velja za »samoupravno«)

Konkretna merila, po katerih lahko tako jasno in natančno ugotovljamo, kakšno temeljno razmerje (odnos) med ljudmi se uveljavlja s stvarnim obnašanjem ali ravnanjem v političnem delovanju, da je to razmerje popolnoma očitno (»notorično« dokazano), so tiste metode, s katerimi na raznih področjih družbenega (so)delovanja oziroma družbenih odnosov neposredno organiziramo, usmerjamo, spodbujamo ali oviramo, preprečujemo neposredno (so)delovanje in vplivanje ljudi.

V sami »politiki«, npr. v Zvezi komunistov, so to metode za tiste politične dejavnosti, ki so odločilne za oblikovanje politične moči in izvajanje političnega vpliva (na »oblast« oziroma [samo]upravljanje, s katerim se dosežeta absolutno prilaščanje ali »lastnina«). To so danes pri nas predvsem metode za že omenjeno vodenje in organiziranje a) soočanja argumentov o temeljnih nasprotjih in protislovjih v družbi, tudi v samih vodstvih; b) oblikovanja končnih predlogov za končno odločanje; c) odločanja po teži argumentov; d) oblikovanja in uporabe konkretnih ukrepov in meril za presojo in sankcioniranje stvarnega obnašanja.

Ena izmed takšnih metod je pravkar omenjeni predlog v tem prispevku. Ob njem se bo nujno zelo očitno pokazalo, kako bodo ravnali tisti, ki so poklicani prispevek objaviti, omogočiti oz. dovoliti njegovo objavljane in predvsem tisti, ki so s prispevkom pozvani ali izzvani, da nanj reagirajo: tudi reagiranje z molkom veliko pove, če je merilo oziroma predlagana metoda dovolj konkretna!

Pri gospodarskem delovanju ali odnosih so takšne metode naprimer v predlogih in argumentih ter v samem načinu predlaganja in argumentiranja konkretnih ekonomskih meril za kakovost in učinke dela, za delitev osebnih dohodkov »po delu« (namesto splošnih in formalnih pogojev, kot so starost, izobrazba, leta službe ipd., ki jih podtikamo kot glavna »merila« za intelektualno in vodilno delo). Predvsem pa način vračanja posojil, ker je to bil in je še glavni način prilaščanja tujega oziroma družbenega dela v naših razmerah »centralistično-tržnega« gospodarjenja: z revalorizacijo (po stopnji inflacije) obresti ali tudi glavnice, samo »za naprej« ali tudi »za nazaj« ali ne? Kdo in kako dolgo bo še z molkom ali še kako drugače preprečeval, da bi jasno, natančno in javno ugotovili, da čez 20 milijard dolarjev t. i. »notranjih dolgov« zaradi (neso)razmerja med inflacijo in posojili (kot tudi na račun protizakonitega pretakanja dinarja v devize na legalnih deviznih računih (itd.) pomeni glavno sredstvo (način) in »rutino formalizma« za doseganje in stopnjevanje socialnih razlik, neupravičenega bogatenja določenih slojev in korumpiranja delavskih množic, ki ga »spremljata« formalizem in rutina abstraktnega, posplošnega določanja meril delitve »po delu«, politično pa oboje omogočajo prej omenjene metode? Tako dolgo se bodo nujno pojavljale in stopnjevale enako formalistične in nevarne zahteve po »odpravljanju« teh razlik s pavšalnimi objavljanjem formalnih podatkov o teh razlikah, ne glede na to

kakšen način, s kakšnimi ekonomskimi in političnimi metodami in merili je kdo prišel do teh razlik in kako jih še vzdržuje in stopnjuje!

Ni prostora, da bi podrobneje prikazovali metode na posameznih področjih političnega delovanja. Za vsa področja (od gospodarstva, šolstva, zdravstva itd. do same »politike«) velja: kakršna je vsebina kritik, predlogov, argumentov in drugih dejavnosti za oblikovanje politične moči in vpliva – vedno je ključno merilo, ali je to komunističen, enakopraven odnos in interes ali hierarhičen, nad- in podrejen (elitniški, liderski, monopolistični, birokratski ali drugače zasebniški) odnos in interes, pri stvarnem reagiranju, ki smo ga pravkar orisali kot splošni ukrep.

Vedno je tudi možnost, da je na posameznem področju ali v posamezni dejavnosti tudi pri ravnanju komunistov oz. članov ZK nesporezum: da nekateri člani, tudi v najvišjih vodstvih, res verujejo, da ne izkoriščajo družbe oziroma vseh tistih, ki takšnih možnosti niso imeli ali niso uporabili, če so s posojili kljub inflaciji pridobili hišo, vikend in še kaj zase ob pridobivanju za »svoje« podjetje, občino ali republiko (ali tudi dinarje premeščali z žiro računa na deviznega itd.). Tako kot nekateri verujejo, da niso odgovorni za ne(zadostno) učinkovitost svoje organizacije, če jo vodijo tako, da sprejemajo samo pavšalne, splošne, abstraktne sklepe – tisto najteže in odločilno, t. i. »konkretizacijo« za »prakso«, pa prepuščajo tistim, ki niso poklicani ali morda tudi zmožni voditi ali vsaj (so)delovati v vodstvih. Nekateri pa verujejo, da kljub splošno veljavnim načelom ustave in zakona o združenem delu o delitvi osebnih dohodkov po kakovosti in učinkih dela, njihovo vodilno ali (in) intelektualno delo »ni merljivo«, da bi ta načela veljala tudi za njih (in je pravilno, če dohodek prejemajo po stopnji zviševanja narodnega dohodka ali podobno). Drugi pa so o tem prepričani drugače, verujejo pa, da o tem ali onem ni potrebno ali ni dobro razpravljati ali imeti dialoga pred javnostjo ali vsaj pred partijskim članstvom (kaj šele, da bi o čem takem organizirali razpravo članstva in bi vodstva morala odločati po argumentih iz te razprave)...

Številna takšna posamična prepričanja so nujna posledica tudi nezadostnega poznavanja ali neizkušenosti ali neusposobljenosti za težave določenega družbenopolitičnega področja, saj nihče ne more sam imeti in sproti razvijati takšnega znanja (časi enciklopedične »vsevednosti« so že zdavnaj minili). Toda če se akumulirajo pri istih ljudeh, potem to kaže, da to ni nesporezum o posameznih načelih ali prepričanjih, temveč »način mišljenja«, določena usmerjenost zavesti oziroma ideologija, interesi. Potem je nujno in razumljivo, da se mnogi (tudi v vodstvih) vedno bolj sprašujejo, ali so nekateri člani sploh še lahko člani ZK oziroma ali so to sploh komunisti ali pa »samo člani«, »karieristi« ipd. Saj že po Manifestu komunistične partije, »komunisti . . . nimajo nobenih od interesov vsega proletariata ločenih interesov« in so »praktično najodločnejši del delavskih strank . . . , v teoretičnem pogledu pa imajo pred preostalo proletar-

sko množico to prednost, da poznajo pogoje, potek in splošne rezultate proletarskega gibanja . . .«

Ker pa so se omenjena in druga podobna prepričanja postopoma in množično utrjevala več desetletij, je treba vendarle upoštevati tudi »sistemske« vplive na takšno mišljenje: da marsikdo zares sploh ni razmišljal (in še zdaj ne razmišlja) o vzrokih in posledicah najemanja posojil brez upoštevanja stopnje inflacije, o nagrajevanju »po delu« brez konkretnih meril, o »javnem« političnem delovanju (ali vodilni vlogi) Zveze komunistov brez konkretnih metod itd. . . . Saj so o tem razmišljala in odločala vodstva, tu pa tam še kdo v kakšni znanosti (sociološki, politološki, zgodovinski ipd.), medtem ko je članstvo le naknadno razpravljalo. Morebitni redki predlogi so se porazgubili na poteh od osnovnih organizacij preko njihovih občinskih in republiških vodstev do kongresov. Seznanjanje z argumenti in odločilno vplivanje na končno odločanje pa je itak potekalo (in še poteka) v najožjih, izvršilnih vodstvih.

Kljub temu je treba upoštevati tudi, da se je ob tolikšnem poudarjanju samoupravljanja in družbene lastnine (celo kot »temeljnega odnosa«, kot da določa vse preostale odnose), ob tolikšnem reformiranju in reorganiziranju vse mogočih institucij za formalno (samo)upravljsko udeležbo množic in (predvsem) zaradi objektivnega razvoja in uveljavljanja industrijske narave in delitve dela in z njo povezanega usposabljanja in izobraževanja množic po 40 letih socialistične ureditve (ne glede na stopnjo centralizma, etatizma ali demokracije, samoupravljanja) verjetno oblikovalo dovolj zmožnih in za enakopravne odnose zainteresiranih ljudi, da lahko vsaj v Zvezi komunistov (pa tudi drugod) pričakujemo tudi dovolj visoko stopnjo osveščenosti za politično delovanje, s kakršnim naj bi članstvo imelo enake možnosti oblikovati politično moč in izvajati vpliv kakor vodstvo.

Pri kom lahko to pričakujemo, pri kom pa ne (temveč drugačne interese kljub visokim zmožnostim ali nezadostne zmožnosti kljub takšnim interesom) – to lahko dovolj objektivno ugotavljamo samo z merili, o katerih smo pravkar govorili. Ker pa je »ravnotežje sil« med članstvom in v vodstvih tolikšno, da povsod vztrajno čakamo na učinke ponavljajočih se reorganizacij in reform samih formalnih sredstev in le od daleč, nasplošno in formalno »grozijo« z morebitnim centralizmom (v vodstvih) in z opozicijo ali večstrankarskim sistemom ali s pometanjem vodilnih (med članstvom) in ker smo z reorganizacijami v vodstvih izčrpali in preverili tudi učinke »novih, mladih« ter »visoko izobraženih« (ki so pogosto v nasprotju s pričakovanji – pokazali še hitrejšo in množičnejšo individualizacijo, hierarhijo oziroma karierizem, etatizem itd. kakor pri starih, v revoluciji preizkušenih delavcih) – ne moremo in ne smemo pričakovati rešitve v samem zamenjevanju vodstev ali posameznikov na vodilnih položajih. Spremeniti je treba način vodenja. Zmožnosti in interese za nov, ustavno in statutarno že dovolj (formalno) predpisan način vodenja, ki mora vse dejavnosti za oblikovanje politične moči in vpliva organizirati

za članstvo in množice, ne pa za sama vodstva ali celo samo za najožja izvršilna profesionalna vodstva, pa je treba ugotavljati najprej pri obstoječih vodstvih oziroma vodilnih, če naj bodoči delavci sploh vedo, kaj se od njih pričakuje in zahteva. Sicer bodo še naprej stimulirani bolj za forumsko, leadersko, privilegirano kakor za javno in odkrito enakopravno (so)delovanje članstva in množic (in se bodo med članstvom še naprej krepile – kot edino logične – težnje po opozicionalizmu, liberalizmu ipd. in po centralizmu ali »močni roki«).

Torej je tudi vsebina načel »demokratskega centralizma« za rabo v vodstvih federacije in republik kot povsod drugod odvisna od dosejanega načina delovanja nosilcev vodilnih funkcij oz. položajev, ne pa obratno: da bi s spreminjanjem ali dopolnjevanjem načel lahko spremenili njihov način dela oziroma vodenja! Zato tudi protislovja v odnosih med federacijo in republikami niso rešljiva s spreminjanjem samih načel o »enotnosti« in metod za doseganje »enotnosti«, če ne upoštevamo in ne uveljavimo predvsem metod za diferenciacijo, v kateri se po stvarnem obnašanju v temeljnih odnosih oziroma v dejavnostih za oblikovanje moči in izvajanja vpliva dovolj jasno in natančno pokaže, ali in pri kom so samo »nesporazumi«, neustrezno ali nezadostno poznavanje stvari in ljudi, pri kom pa drugačni interesi. To pa je tudi v najvišjih vodstvih možno dovolj objektivno ugotavljati enako kot za vsakega »navadnega« člana ali človeka: tako da se s konkretnimi metodami in merili omogoči in doseže jasno razlikovanje med stvarnim obnašanjem in formalnim govorjenjem in (re)organiziranjem ali (re)formiranjem raznih sredstev za uresničevanje sicer »sprejetih« ciljev oziroma splošnih sklepov oz. odločitev. Prav to pa je vsebina tega prispevka.

Uvodna zabeležka uredništva

Poldrugo leto in več potekajo pri nas dokaj obširne in odmevne razprave o možnih spremembah političnega sistema in o problematiki jugoslovanskega federalizma danes; spodbudili so jih družbeni sveti, organi skupščin, vodstva družbenopolitičnih organizacij, znanstvene inštitucije, publicisti in tudi avtorji nekaterih knjig (posebej odmevna je bila Miričeva knjiga *Sistem in kriza*). Da bi v reviji razgrnili vsaj del teh razprav (včasih tudi kontroverznih), izrečenih in zapisanih stališč in ocen, smo povabili k sodelovanju vrsto uglednih družboslovcev iz domala vseh univerzitetnih središč Jugoslavije. Povabilu so se odzvali: *dr. Mijat Damjanović*, profesor s fakultete za politične vede v Beogradu, *dr. Ivan Kristan*, dekan pravne fakultete v Ljubljani, *Boštjan Markič*, strokovni svetnik na FSPN, *dr. Milan Matič*, profesor fakultete za politične vede v Beogradu, *dr. Dimitar Mirčev*, znanstveni sodelavec Jugoslovanskega centra za teorijo in prakso samoupravljanja v Ljubljani, *dr. Jovan Mirić*, profesor fakultete za politične vede v Zagrebu, *dr. Miha Ribarič*, predsednik zakonodajno-pravne komisije Skupščine SR Slovenije, *dr. Čazim Sadiković*, sodnik Ustavnega sodišča SR BiH v Sarajevu, *dr. Esat Stavileci*, profesor pravne fakultete v Prištini, *dr. Svetomir Škarić*, profesor pravne fakultete v Skopju, *dr. Zdravko Tomac*, profesor fakultete za politične vede v Zagrebu in *dr. Nikola Visković*, profesor pravne fakultete v Splitu.

K povabilu smo priložili nekaj tez kot možnih izhodišč za razpravo:

Eno od osrednjih vprašanj današnjega političnega trenutka je nedvomno vprašanje odnosov med socialističnimi republikami, pokrajinama in federacijo. Podoba je, da je vztrajanje na avnojskih izhodiščih jugoslovanskega federalizma, na samoupravnem razvoju ter na nadaljnji odbojnosti do etatizma osrednje vprašanje ohranjanja Jugoslavije kot socialistične, samoupravne in neuvrščene skupnosti.

Ali se vam zdi, da v luči razprav o spremembi političnega sistema prihaja tudi do poskusov *rekonceptualizacije* avnojskih izhodišč in tistih izhodišč, ki jim je sedanje temelje in dograjevanje postavila ustava iz leta 1974? Kako s tega zornega kota ocenjevati zlasti vprašanje konsenza (soglasja)? Ali presojate, da je konsenzus, ki je vgrajen v ustavo iz leta 1974 kot konstitutivni vsebinski element v jugoslovanski federaciji – tako kot je postavljen v tej ustavi – (že) presežen in bi ga bilo treba modificirati ali omejiti? Ali pa morda zaustaviti širjenje soglasja (konsenzusa) tudi na tista področja, ki jih ustava ni predvidela.

Vprašanje odnosov med federacijo in federalnimi enotami tudi ne more obiti problematike etatizma na različnih ravneh naše družbenopolitične organiziranosti. Kaj sodite o tezi o boju med različnimi oblikami (ob)lastniškega monopola: federativnim, republiškim, pokrajinskim (in celo občinskim)?

Za jugoslovansko federacijo sta nesprejemljiva tako birokratsko unitaristična, centralistično naravnana usmeritev kot nacionalistično separatistične tendence ter republiški in pokrajinski etatizmi. Perspektiva ni niti v takšni federaciji, ki bi bila »nacionalna«, kot tudi ne v federaciji, ki bi bila »anacionalna«, ki bi bila talilni lonec jugoslovanskih narodov in narodnosti in ki ne bi znala povezovati *nacionalno in razredno*. Kako v luči takšne ocene presojate dogovarjanje in sporazumevanje med republikami? Ali je to pot k »relativizaciji konfliktov« v federativni večnacionalni skupnosti. Očitno je, da se konfliktom ne moremo (povsem) izogniti; postajajo pa interesni konflikti bolj vidni, transparentni, so na očeh

angažirane samoupravne javnosti. Tudi tako se utesnjuje prostor zaprtega, birokratskega arbitriranja ali celo manipuliranja z interesi »svojih« okolij.

Centralistična vloga federacije – zgolj kot skupek zveznih državnih organov – bi bil nesprejemljivi »popravek« političnega sistema, ki tudi ne bi vodil v sicer ekonomsko upravičene (in doslej bistveno pogrešane) *integracijske procese* v jugoslovanski federaciji, ki jih ni mogoče optimalno dosegati po administrativni poti.

Ali soglašate ali pa morda nasprotujete podmeni, da sporazumevanje in dogovarjanje socialističnih republik in pokrajin odvzema organom federacije atribut samostojnega pravno-političnega subjekta? Ali bi odgovor na to vprašanje lahko razširili z opredelitvijo ali komentarjem glede ugotovitve, ki sloni na empirični evidentnosti: da sporazumevanje in dogovarjanje med republikami in pokrajinama ni dovolj oprto na združeno delo in na delegatsko sestavo našega političnega sistema. Kje vidite vzroke za to? In kje so razlogi, da gre v tem primeru bolj za pogajanja, za »nagodbe« med republiškimi in pokrajinskimi političnimi in izvršilnimi telesi?

Vabimo vas k razmišljanju, kako bi rešitve zgoraj nakazanih dilem ob našem federalizmu pripomogle k temu, da bi se poglobila zaupljivost, spoštovanje (»respektabilnost«) našega sistema, da bi se zvečala stopnja indentifikacije delovnih ljudi s sistemom, za katero se zdi, da je ob sedanjih etatično administrativnih ukrepih vendarle nekoliko načeta.

Tu je nakazanih le nekaj možnih izhodišč za razpravljanje o jugoslovanskem federalizmu, je pa še mnogo drugih odprtih vprašanj, ki bi jih lahko vaša že doslej izpričana raziskovalna dejavnost in družboslovna imaginacija ne le dodatno problematizirala, ampak nakazala zanje tudi možne rešitve in izhode.

MIJAT DAMJANOVIĆ

Jugoslovanski federalizem – sistem proti antististemu?

Sleherni sistem, tudi federativni, predpostavlja obstoj delov, podsistemov oz. federalnih enot, ki so med seboj povezane in ki so višja kvaliteta glede na njihov mehaničen seštevek. Sleherni del sistema v skladu s svojo funkcijo v globalnem sistemu »dela« za ohranjanje celotnega sistema. Ohranjanje celotnega sistema nujno in v zadostni meri opredeljuje in omejuje položaj in funkcijo slehernega komplementarnega dela sistema. Ker so deli sistema po svoji naradi spremenljivi in ker se njihov medsebojni odnos spreminja, s tem pa tudi njihov odnos do celote, totalnosti sistema, je opravičena težnja k občasni reinstucionalizaciji in modifikaciji njihovih funkcionalnih prizadevanj.

Sleherni sistem si zaradi svoje ohranitve prizadeva doseči čim večjo funkcionalnost, in sicer tako, da njene sestavine delujejo predvsem kot funkcije celotnega sistema, celotni sistem pa mora dopuščati izražanje in razkrivanje interesov in potreb njegovih delov. Tako kot ni mogoče govoriti o sistemu, če je celota ogrožena, kadar se pretirano poudarjajo posebnosti delov te celote, ravno tako ni mogoče govoriti o sistemu, če so

»izničene« posebnosti, če se nekritično reducira deleže institucionaliziranih segmentov sistema. Obe skrajnosti peljeta k disharmoniji in disfunkcionalnosti sistema, če pa sta navzoči dlje časa, lahko pripeljeta k stagnaciji in nazadovanju globalnega sistema, s tem pa tudi k neogibni stagnaciji in nazadovanju njegovih konstitutivnih delov.

Prav zato ker noben sistem nima dokončnega odgovora glede izbire optimalnega ravnotežja med sredotežnimi, centripetalnimi, in sredobežnimi, centrifugalnimi, silami, je logična in nujna predpostavka, da mora imeti prednost: obče glede na posebno, skupno glede na posamezno, širše glede na ožje, dolgoročno glede na kratkoročno, primarno glede na sekundarno ipd.

Sistem si prizadeva opravljati svojo funkcijo čim bolj racionalno (učinkovito, uspešno in ekonomično), s čim doslednejšim zmanjševanjem razkoraka med proklamiranimi, zelenimi usmeritvami in dejanskim, faktičnim stanjem in odnosi, in sicer s pomočjo čim doslednejšega realiziranja osnovnih ciljev in bistvenih smotrov sistema. Iz teh ugotovitev izhaja, da je sistem usmerjen k: zmanjševanju negotovosti, omejitvi nepredvidljivih situacij, vzpostavitvi čim večje skladnosti med formalnimi in neformalnimi strukturami in njihovim akcijskim (so)delovanjem ter k premagovanju njegove minljivosti, začasnosti, občasnosti in k reduciranju njegove zapletenosti tako v institucionalnem kakor tudi v funkcionalnem smislu.

Sleherni sistem si prizadeva razen tega, kar je bilo že omenjeno, doseči čim večjo funkcionalnost in racionalnost, doseči in ohraniti tudi stanje stabilnosti in reda in se izogibati nestabilnosti in »neredu«. Da bi bil sistem lahko stabilen, da bi produciral optimalne funkcionalne učinke, je nujna predpostavka skladnost med njegovimi organizacijskimi elementi – cilji, ki jih skuša doseči, sredstvi, s pomočjo katerih skuša to doseči, ustreznostjo organizacijske strukture, ustreznega človeškega potenciala in potrebnih informacijskih sistemov z ene strani, in ustreznih elementov upravljanja – načrtovanja, odločanja, organiziranja, koordiniranja in nadzorovanja z druge.

Sistem pa tudi kompleksne države postanejo torej nestabilni in disfunkcionalni, kadar umanjka skladna povezanost med elementi njegove organizacije in elementi upravljanja, kadar ni njihovega medsebojnega prežemanja tako v celotnem sistemu kakor tudi v njegovih delih. Kadar pride, denimo, do razkoraka med cilji sistema in sredstvi ter mehanizmi, ki so na voljo za njihovo realizacijo, kadar pride do neskladnosti med načrti širše in ožje skupnosti oz. kadar gre za neprilagojene organizacijske strukture na makro in mikro ravni glede na njihovo funkcionalnost itn.

Sistem razen tega pokaže destabilizacijske učinke, če se začne močneje oddaljevati od ciljev oz. smotrov svoje konstitucije, kadar zanemari svoje temeljne opredelitve, kadar reducira alternativne rešitve, možne opcije, razdira vrednostni sistem, spreminja prioritete. Prav takšne posledice sprožijo tudi »beg pred stvarnostjo«, pojavi olepševanja stvari, mešanje objektivnih in subjektivnih napak in njihovih posledic.

Sistem zabrede v resno krizno stanje, kadar se izraziteje uveljavijo kvazisistemske in antisistemske poteze. Ko se trgajo vezi med sistemskimi deli in vezi med deli in celoto, ko se interes enega dela sistema postavi nad interes celote, ko se namesto interesne agregacije uveljavi interesna segregacija, ko odprtost sistema nadomesti njegova zaprtost v celi vrsti funkcij in vidikov. Ko se večlastna funkcionalna samozadostnost delov razvija po geometrični progresiji, funkcionalni dometi celotnega sistema pa po aritmetični. Ko se globalni sistem konstituira in funkcionira predvsem centralizacijsko in hierarhično z enosmerno povezavo, tako da funkcije delov izgubljajo svoj temeljni pomen. Pa tudi takrat, kadar neformalne oblike izrinejo formalne, ko se pokaže neskladnost med legitimno in ilegitimno oblastjo, med realno in fiktivno močjo, resničnimi in lažnimi avtoritetami, in končno, kadar se pokažejo nedvoumna nesorazmerja in inverzije med pravicami in dolžnostmi, obsegom pristojnosti in obsegom odgovornosti pri sistemski celoti in njegovimi konstitutivnimi deli oz. med inputom delov in outputom celote in narobe.

IVAN KRISTAN

O poskusih novega definiranja avnojskih načel

1. Vprašujete, ali v razpravah o spremembi političnega sistema prihaja do poskusov novega definiranja avnojskih izhodišč glede federacije, kot so bila postavljena v ustavi iz leta 1974.

Z avnojskimi načeli je tako, da se nanje radi sklicujejo tudi tisti, ki se borijo zoper njihovo bistvo in zoper njihovega duha. To so vsi tisti, ki bi federativno ureditev, kakršna je institucionalno uveljavljena v ustavi SFRJ iz leta 1974, radi zamenjali z unitaristično-centralistično ureditvijo; tej bi federativna oblika služila zgolj za nekakšno fasado. Tu gre za poskus rekonceptualizacije avnojskih izhodišč sedanje ustave.

Pristaši definiranja novega (unitaristično-centralističnega) koncepta federacije napadajo nekatere temeljne institute sedanje federativne ureditve, kot so paritetno načelo, načelo soglasja (konsenza) za najpomembnejše odločitve v federaciji, ekonomska samostojnost federalnih enot (to napadajo v obliki kritike »nacionalnih ekonomij«) itd.

Nosilci teh idej trdijo, da je jugoslovanska federacija na podlagi ustave SFRJ iz leta 1974 dejansko konfederacija z vsemi negativnimi karakteristikami. Trdijo, da so ustavo iz leta 1974 izsilile protisocialistične, separatistične in unitaristične sile. Celo tako daleč gredo, da manipulirajo s

Titovim imenom, češ da ta ustava ni Titovo delo, ampak nasprotno, da so v njej stvari proti Titovim zamislim, zlasti pa ustavno načelo konfederativne ureditve Jugoslavije, ki je v ustavi implicitno vsebovano.

Veliko tega vsebuje Miričeva knjiga »Sistem i kriza«, iz katere je izvlečke objavljala »Borba« in o kateri se zadnji čas veliko razpravlja. V razpravi, ki jo je nedavno organiziral mestni komite ZK iz Zagreba, sem opozoril na dejstvo, da je Miričeva knjiga v delu, kjer se obravnava federalizem, zelo enostranska in da tendenciozno prikazuje Jugoslavijo kot konfederacijo.

2. Kako je s konsenzom? Ali je že presežen kot konstitutivno načelo federacije in bi ga bilo potrebno modificirati oz. omejiti? Ali pa morda zaustaviti njegovo širjenje prek ustavnih meja?

Po mojem je načelo soglasja (konsenza) o najpomembnejših vprašanjih v federaciji bistvena konstitutivna vsebina ustavnega koncepta odnosov v federaciji. Poleg načela paritete, ki zagotavlja enakopravno udeležbo republik in avtonomnih pokrajin v organih federacije, je načelo soglasja eno izmed nosilnih načel za zagotavljanje enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije. To pomeni, da načelo konsenza nikakor ni preseženo in da zato ne potrebuje nobene modifikacije. Hkrati ni potrebe in tudi niso upravičeni nikakršni poskusi, da bi širili konsenz prek ustavnih okvirov in da bi povečevali število vprašanj, o katerih naj bi na ravni federacije odločali s soglasjem. Načelo soglasja mora biti omejeno samo na najpomembnejša vprašanja odločanja v federaciji in ta vprašanja so določena v ustavi.

3. Etatizem se večkrat postavlja v zvezo s federalizmom v oblike kritike krepitve federativnih odnosov in krepitve položaja republik in avtonomnih pokrajin, češ da se zvezni etatizem samo premešča na republiško raven. V tej kritiki je vsebovano stališče, da je bolj imeti en sam etatizem (zvezni), kot pa osem etatizmov republik in pokrajin ter še zveznega. Takšno izhodišče za razpravo o deetatizaciji se mi ne zdi sprejemljivo.

4. Strinjam se z ugotovitvijo, ki je vsebovana v vašem vprašanju namreč, da federacija ne sme biti niti unitaristično-centralistična niti nacionalistično-separatistična, temveč skupnost svobodno združenih in enakopravnih narodov in narodnosti, ki so v njej uresničili svojo pravico do samoodločbe. To pa tudi pomeni, da predstava o Jugoslaviji kot »talilnem loncu« jugoslovanskih narodov in narodnosti ni sprejemljiva.

5. Stojim na stališču, da sporazumevanje in dogovarjanje republik in avtonomnih pokrajin ne vpliva na položaj organov federacije. To pomeni, da organi federacije zaradi dogovarjanja federalnih enot ne izgubljajo atributa samostojnih organov.

Treba je namreč ugotoviti, da sporazumevanje in dogovarjanje republik in pokrajin ne zadeva kompetenc zveznih organov. Ustava SFRJ posebej določa kompetence zveznih organov in način njihovega uresničevanja. Pri tem sta pomembni že omenjeni načeli paritete in konsenza.

Dve strani medalje našega federalizma

Razprave v zvezi z (morebitnimi) spremembami političnega sistema socialističnega samoupravljanja so izostreno vrgle na površje tudi vprašanje samoupravnega federalizma, odnosov med socialističnimi republikami, socialističnima pokrajinama in federacijo. V zvezi s tem se zagotdi vprašanje, ali so problemi jugoslovanskega federalizma danes res osrednja vprašanja, okoli katerih se upravičeno zgoščajo razmišljanja družbeno vprežene samoupravne javnosti, ali pa gre bolj za vprašanja, ki se »tičejo« federativnih, republiških, pokrajinskih (pa tudi občinskih) vodstvenih političnih in gospodarskih »struktur«, ki slutijo, da bi možni premiki na črti federacija federalne enote bistveno posegli v njihovo politično moč.

Odgovor, ki se nam zdi utemeljen in upravičen, bi mogel biti takšen: čeprav pri nas nismo odpravili odtujenih središč politične in ekonomske moči, nismo odpravili republiških in pokrajinskih »pašovanj«, bi bilo vendarle poenostavljeno in bi bil svojevrstni družbenopolitični redukcionizem, če bi razprave o jugoslovanskem federalizmu omejili le na »streljanje« (v srbohrvatskem jeziku, tako se zdi, je vsebinsko še najbolj opredeljujoč izraz: prepucavanje) oziroma na poskuse vsiliti večjo stopnjo modrosti (na poizkuse »nadmudrivanja«) enih, denimo predvsem republiških, oziroma pokrajinskih struktur drugim takšnim strukturam. Presojam, da je vprašanje samoupravnega federalizma in »načinov obstajanja« tega jugoslovanskega federalizma vendarle relativno globoko vsajeno v politično zavest in zgodovinski spomin jugoslovanskih narodov in narodnosti, saj je vsa zadeva povezana z nacionalnim in razrednim fenomenom, z vsemi vsestranskimi – narodnosamobitnimi, nacionalno solidarnostnimi, gospodarskimi in kulturnimi – vključenostmi, ki iz takšnega (ali drugačnega) reševanja federalizma izvirajo.

Očitno je, da je tudi kriza v Jugoslaviji vrgla na površje mnoga vprašanja, ki so šla pri nekaterih celo tako daleč, češ ali ni za versajsko in avnojsko Jugoslavijo sedaj na pomolu nekakšna »tretja«. Ta vsekakor ne bo versajska, vprašanje pa je, ali bo še avnojska: če pod avnojsko Jugoslavijo razumemo popolno enakopravnost narodov in narodnosti, ki jo je v nadaljnjem razvoju razvijal tudi ustavni institucionalni mehanizem. Bržčas odsotnost Tita, Kardelja, Bakarića s politične scene pri ne tako majhnem krogu občanov vzbuja večjo previdnost pri tem, ko se ponujajo različni »popravki« jugoslovanske federacije. Skratka: kot da je postalo aktualno vprašanje o rekonceptualizaciji avnojskih izhodišč in vsega tistega, kar se je na teh temeljih naprej ustavno razvijalo in zagotavljalo, tako da Jugoslavija ni niti nadnacionalna, niti anacionalna tvorba; tako da jugoslovanska federacija ni talilni lonec narodov in narodnosti. Sámó

dejstvo, da je v zadnjem času narastlo število občanov, ki se v nacionalnem pogledu izjasnujejo za Jugoslovane, vsekakor ni vprašljivo in to lahko smatramo tudi kot normalen družbeni pojav; vendarle naraščanje števila nacionalno opredeljenih Jugoslovancev ne more biti kriterij zrelosti jugoslovanske federacije.

Po moji presoji bi bilo z vidika razvoja samoupravnega sistema nesmiselno nekakšno (pa čeprav modificirano) »vračanje« k izhodiščem ustave o federalizmu, kot jih je oblikovala ravno ustava iz 1963. leta. Mislim, da bi bilo, kar se tiče jugoslovanskega samoupravnega, kooperativnega federalizma, tedaj federalizma, ki sloni na sporazumevanju in dogovarjanju, modro vztrajati na temeljih federalizma, kot jih je postavila ustava iz leta 1974. Kakorkoli je bila ta ustava iz leta 1974 odblesk razmerja sil v takratni družbi (katera ustava pa ni odsev razmerja družbenopolitičnih sil?), bi bilo po moji oceni preceneno, če bi presojali, da so »očetje ustavnosti«, to je naši jugoslovanski »founding fathers« samo izkoriščujoč ugodno politično ozračje, »podtaknili« takšno jugoslovansko federacijo, kot je bila dejansko ustvarjena. Ni mogoče sprejeti ocene, da so se na hitro roko opredelili za večjo vlogo in odgovornost republik za njihov razvoj. Bilo bi v nasprotju z dejstvi, če bi trdili, da je ustava iz 1974. leta – kar se federalizma tiče – našo federacijo spridila zgolj v skupek zveznih državnih organov, ki sedaj nemočno opletajo z administrativnimi ukrepi.

V luči vsega zgoraj povedanega bi se opredeljeval tudi do vprašanja, ali je Jugoslavija v bistvu dobila oblike konfederacije, ali pa je še federacija. Seveda ni slučajno, da takšna vprašanja vedno stopajo v ospredje, ko so v zraku in na tapeti razprave o jugoslovanskem federalizmu in ko se zdi, da se pri nas menjajo razmerja političnih sil. Ko odklanjam tezo o Jugoslaviji kot konfederaciji, pa vendarle mislim, da tej tezi ne bi smeli »nasedati« z utemeljevanjem jugoslovanske federacije kot državno pravne kategorije, poudarjajoč, da je v ustavno pravnem kategorialnem smislu razlika med konfederacijo in federacijo itak jasno postavljena. Razmišljam v tem smislu, da nam tipologija konfederacija – federacija ne pove dosti in da nam morda celo zamegljuje stvarne probleme.

Svojskost naše federacije je takšna – in pri tem imam seveda v mislih bolj ustavna izhodišča iz leta 1974 kot pa v marsičem dejansko deformirano prakso – da očitno uide in se izmika standardnim razlikam med federacijo in konfederacijo; saj dejansko predstavlja izvirno kategorijo v odnosih med narodi in narodnostmi, med republikami in pokrajinami ter federacijo, v povezovanju nacionalnega z razrednim. Le samoupravni federalizem, ki korenini na *neegostični podlagi v materialnem razvoju republik in pokrajin* (upoštevaje ustvarjalnost, produktivnost dela v socialističnih republikah in pokrajinah, pa seveda tudi nelažno solidarnost) ima v sebi *mobilizacijski naboj*, ob katerem avnojska Jugoslavija institucionalno dooblikovana z ustavo leta 1974, stoji ali pade.

Ne bi se smeli preveč pustiti »nategovati« okoli pojmov: Jugoslavija federacija ali konfederacija. Konec koncev, tudi če bi v Jugoslaviji zma-

gale težnje, ki bi šle (bolj ali manj odprto) v smeri »demontaže« samo-upravne federacije, se Jugoslavija tudi v prihodnje gočovo ne bi imenovala unitarna, ali centralistična, čeprav bi po svoji vsebini takšna postala. Pametno je, da prenikamo v pravo vsebino odnosov na črti federacija – federalne enote in da širimo prostore družbeni integraciji, ki ni isto kot centralistično povezovanje, da se zavzemamo za dohodkovno povezovanje, da se samoupravno združevanje dela in sredstev ne zaustavlja na občinskih in republiških mejah. Cilj jugoslovanske federacije ni deljenje, ni razpršitev, temveč strnitev na ekonomsko upravičenih temeljih (ob upoštevanju republik ne le kot držav, temveč tudi kot samoupravnih demokratičnih skupnosti), pri čemer mislim, da bi dejansko drugačno usodo kot doslej morali doživljati »veliki sistemi« (promet, elektrogospodarstvo ipd.). Seveda: tudi tu stvari niso enostavne, ker so v nekaterih republikah (denimo v Sloveniji) bila vlaganja v obdobju zadnjih let v elektrogospodarstvu drugačna kot drugod in bi sedanje »poenotenje« za vso Jugoslavijo imelo različne posledice. Stojim na stališču, da je brez spreminjanja ustavnih izhodišč, to je ustave iz leta 1974 mogoče številna vprašanja reševati s predpisi, ki bi omejevali pojave delnosti (parcialnosti) v našem sistemu. Kakorkoli je bila naša federacija tudi v preteklosti elastična – če pri tem mislimo na prilaganje jugoslovanskega federalizma spremembam v družbenoekonomskih odnosih – pa bi seveda preveliko »federiranje« federacije lahko postalo danes dejavnik nestabilnosti v političnem sistemu.

Zgoraj nakazano povedano še drugače: nisem za to, da bi bila jugoslovanska federacija le neke vrste *lovljenje trenutnega pragmatičnega in relativnega ravnotežja* med »sredobežnimi« in »sredotežnimi« silami v Jugoslaviji. S tem ne zanikam dejstva, da ima vsaka federacija v sebi (tudi) nekaj pragmatičnega in da operativnega, delujočega federalizma ni brez kompromisov; v tem pogledu tudi Jugoslavija ne more biti nekakšna idealizirana izjema. Toda odpira se vprašanje, kje so meje kompromisov v federalizmu, da federalizem ne bi vodil v imobilizem, v družbenopolitično poljubnost, v izigravanje sprejetih predpisov. Ali se ne srečujemo s pojavi, da v nekaterih republikah vodstva vzpodbujajo rešitve in soglasja z zakonitimi predpisi samo tedaj, če to ustreza »položaju v republiki«?

Seveda, medalja federalizma ima tudi drugo stran: najbolj stabilna oblika družbene integracije v samoupravnem federalizmu je tista, ki se ne vsiljuje kot absolutna in totalna. Povedano še drugače: jugoslovanski smoupravni federalizem je sprejemljiv, če ni preveč »absorpcijski«, če preprečuje vsrkanje posameznih federalnih enot, za katerimi, ali pa v katerih stoje narodi in narodnosti z realnimi interesi, za katere ni nujno, da se v vseh podrobnostih pokrivajo. Dalje, jugoslovanski samoupravni federalizem je sprejemljiv, če se ne preoblikuje v nekakšno amorfno federacijo, kot skupek »federalnih« organov oblasti. Kazalo bi se otriesati danes delno še vedno prisotne miselnosti, češ da gre pri odnosu med federacijo in federalnimi enotami le za strukturalno razmerje med »cen-

trom« in »periferijo«, med »celoto« in »delom«. Bolj ko bodo tudi »deli« v jugoslovanski federaciji (republike, pokrajine) *organska* sestavina »celote« (federacije), manj bo mehničnega razumevanja vloge federacije. Gre preprosto za to, kako doseči v okviru danega ustavnega instrumentarija in urejevanja razmerja med republikami in pokrajinami, da se ena federalna enota v Jugoslaviji ne bo počutila prikrajšano in položaj druge federalne enote zaznavala kot »societas leonina«, ki si reže »levji delež«. Izhod je v dejansko čistih računih v Jugoslaviji, v dvigu produktivnosti, v odgovornosti in posledicah za svoje (ne)uspehe, v dohodkovnem povezovanju prek republiških »meja«, v samoupravnih socialističnih odnosih na relaciji sever-jug tudi znotraj Jugoslavije, a brez potuhe lažni solidarnosti.

Seveda problematika, o kateri razpravljamo, ne zajema samo vprašanja odnosa federacija-republika, oziroma avtonomna pokrajina. Zahtevala bi tudi razčlenitev družbenopolitičnega položaja *znotraj* naših federalnih enot. Sprevržena je podoba, da so razlike, kakorkoli so objektivno pa tudi subjektivno pogojene, le na federativni ravni, v republikah in pokrajinah pa je vse enotno, češ da tu ni odprtih razlik, tu da vse »gladko teče«. Boj proti centralističnim in unitarističnim težnjam v jugoslovanski federaciji zahteva – a to ne zaradi nekakšne demagoške politične simetrije – tudi razčlenitev položaja znotraj republik, zahteva soočenje z republiškim, pokrajinskim (in celo občinskim) etatizmom. Republiška »monolitnost« med vodilnimi strukturami v zvezi komunistov, v izvršnem svetu, v skupščini, v bankah, v drugih družbenopolitičnih organizacijah je čestokrat navidezna, včasih pa poleg tega po vsebini tudi škodljiva; saj bi tudi diferenciacija znotraj republik v mnogih primerih kaj lahko vodila do bolj samoupravnih (tedaj manj etatističnih) rešitev, kar ne bi bilo brez blagodejnih posledic tudi za bolj samoupravno obravnavanje problemov na črti republika (avtonomna pokrajina) – federacija.

Naj to naše kratko in prostorsko omejeno razmišljanje o jugoslovanskem federalizmu danes sklenemo s podatkom iz raziskave Slovensko javno mnenje 1984. Anketirance smo povprašali, kaj sodijo o potrebah po spremembi političnega sistema. Skoraj polovica (47,0%) je odgovorila, da je ta sistem (ustava) dober, vendar ga slabo izvajamo. Nadaljnjih 9,7% ta svoja stališča precizira tako, da bi bilo treba spremeniti nekatere zakone, ki so bili sprejeti kasneje, dočim so osnovna sistemska, ustavna določila dobra. Le slaba petina vprašanih vidi izhod ne le v spremembi posmeznih zakonov, ampak tudi v spremembi ustave. Temeljno dilemo, to je, ali spreminjati politični sistem, ali pa ga prvenstveno uresničevati, javno mnenje v Sloveniji razrešuje v prid uresničevanja sistema. Podrobnejša analiza bo pokazala globlje vzroke za takšno zaznavo občanov o političnem sistemu. Res je sicer, da so bila pri nas v Sloveniji (v glavnem) »politična« stališča proti spremembam ustave in da so bili v Sloveniji tudi množični mediji naravnani v to smer. Toda ali nas to kot raziskovalce lahko zavede v ugotovitev, da je javno mnenje pač tudi »konformno«? Izgleda, da bi bilo bolj utemeljno izhajati iz predpostavke, da bo podrob-

nejša analiza pokazala, da tiči vsaj del odbojnosti slovenskega javnega mnenja do sprememb ustave tudi v presoji, da bi spremembe ustave zajele tudi odnose na črti federacija-republika, ki pa so bili doslej (po ustavi 1974. leta) samoupravno korektno urejeni in da bi morebitne spremembe na tej črti utegnile dobiti tudi drugačen vrednostni predznak.

Seveda: spraševati se o federalizmu v jugoslovanski družbi ne pomeni spraševati se samo o formalnih pristojnostih posameznih organov, pomeni tudi spraševati se o tem, kateri organi *dejansko* odločajo o bistvenih, strateških vprašanjih. Znani angleški avtor Walter Bagehot (ki je bil po svoji temeljni profesionalni usmeritvi sicer novinar, pa niti ne »alternativen«) je v svojem znamenitem delu z naslovom *The English Constitution* že v prejšnjem stoletju pronicljivo razčlenjeval angleški politični sistem. Pisal je o različnih delih angleške ustavnosti, tedaj v bistvu o političnem sistemu, saj Anglija, oziroma Velika Britanija ne pozna (za)pisane ustave v kontinentalnem smislu. W. Bagehot je govoril na eni strani o »dignified« delih angleške ustavnosti, in na drugi strani o »efficient« delih te ustavnosti. Ne da bi se dobesedno napajali ob bistrournem Bagehotu, toda – mutatis mutandis – ali niso tudi pri nas nekateri deli, mehanizmi, oziroma institucije političnega sistema bolj »dostojanstveno formalni«, drugi pa resnično učinkoviti. Jugoslovanski samoupravni federalizem pa bo deloval v skladu z ustavo 1974. leta, če ne bo potonil v »vzporedne« vzvode odločanja, ali v »nadomestne« vzvode, če bo delegatska skupščina osrednje telo odločanja, če ne bo prvenstveno izvršilno politični organ družbenopolitične skupnosti tisti, ki »vodi kólo«. Tudi v tej smeri velja razmišljati, kadar se ubadamo z jugoslovanskim sodobnim federalizmom.

MILAN MATIĆ

Za razvitejšo in realnejšo samoupravno federacijo

1. Razprave o spremembah v političnem sistemu (razen nekaterih neuskkljenih pa tudi nasprotnih tonov) nisem razumel predvsem kot zahtevo po rekonceptualizaciji avnojskih izvorov našega sistema in temeljnih opredelitev ustave iz leta 1974, temveč kot odločno zatevo za *reafirmacijo* avnojskih in ustavnih temeljev našega družbenega sistema, ki so v zadnjih letih zaradi deformacij v praksi, pa tudi zaradi nekaterih neustreznih normativnih in institucionalnih ukrepov, doživeli nasprotovanja ali pa so bili celo ogroženi. Tu mislim predvsem na določeno splošno odstopanje od strateških ciljev našega družbenega razvoja, ki se kaže predvsem v *formalizaciji* samoupravljanja na vseh ravneh, zlasti pa v razvoju družbe-

nopolitičnih skupnosti, tudi federacije. V tem obdobju smo se odmaknili od realnih ontičnih temeljev družbene reprodukcije, oprte na moč lastnega dela in prakse, s tem pa tudi od samoupravljanja, ker smo se vse preveč zanašali na tuje kredite, emisijo, odgovorno transformacijo sredstev in podobno. Posledica tega je bila, da se je politični sistem s svojimi institucijami ločil od dejanskih razvojnih problemov (razvoj se rešuje z zadolževanjem!), tako da je sistem začel funkcionirati formalistično oziroma »v prazno«. Toda pod tem formalizmom legitimnega sistema se je razvijal še drugi, realni, etatistični, še bolj pa neformalno-skupinski »sistem«, ki se je ukvarjal z neproduktivnim *distribucionizmom* politično in kreditno »kreiranih sredstev in resursov, s poudarjenimi značilnostmi *posredništva* in *predstavljanja* ožjih skupnosti na širši ravni, ter administrativnopolitične konkurence okrog neekonomsko nastalih sredstev. »Dober politik« je bil v tem času tisti, ki je v tej dirki za čimvečjim deležem v delitvi uspel prigrabiti čimvečji plen v korist ožjih, partikularnih interesov, seveda na račun skupnih. Na tej podlagi so se tudi »volili« kadri in opravičevali mandati. Plen v delitvi pa niso bila samo sredstva, devize in podobno, temveč tudi izvozno-uvozne prednosti, razne kompenzacije, izsiljene protekcionistične zaščitne stopnje glede na tuje konkurente (carinske in druge) in podobne stvari, ki so prek »čisto« političnih sklepov in ukrepov pomenile hkrati tudi zelo otipljive ekonomske, materialne prednosti za ene in izgube za druge subjekte. V tem času se je zdelo, da je politični sistem demiurg, tvorec reprodukcije in odtod izvira še danes obstoječi *fetišizem sistema* oziroma apriorno verovanje, da je mogoče z golim funkcioniranjem sistema, brez dejanskih razvojnih korakov naprej na področju združevanja dela, znanja, tehnologije in drugod, reševati vprašanja reprodukcije in napredka. Ta fetišizem sistema in vseh sistemskih rešitev se je razvijal v tistih slojih in delih družbe, ki so si pridobili monopolni položaj ili pa želeli ohraniti svoj parazitsko-potrošniški položaj in na ta način v imenu »sistema« krčevito branijo pridobljene pravice in privilegije oziroma interese slojev, ki te monopole in privilegije najbolj izkoriščajo.

Če pogledamo politične procese v federaciji v zadnjih letih, pa tudi danes, vidimo, da gre v veliki meri prav za to administrativno-politično konkurenco, manj pa za uresničevanje skupnih interesov, predvsem skupnega dogovora, ki ga je odločanje preveč zanemarilo. Razširjanje konsenza na področje, kjer dogovorno načelo odločanja ni ustavno predvideno, je v bistvu izraz političnega distribucionizma, ki bolj teži k *delitvi že ustvarjenega*, kot pa k ustvarjanju novega in načrtovanega. V tej delitvi si želi vsakdo zagotoviti sporazume, dogovore in možnosti veta, namesto da bi ustvarjali več in bolje, nakar bi bila tudi sama delitev mnogo lažja.

2. Omenili ste vprašanje o boju etatizmov na različnih ravneh kot vprašanje razmerja med federacijo in federalnimi enotami. Omenili ste tudi »zvezni etatizem«. Ne podcenjujem etatizmov, tudi zveznega ne, čeprav le-ta ne temelji na neposrednem razpolaganju z družbenim kapita-

lom, temveč na organizacijski moči, oziroma na funkcijah urejanja splošnih in drugih pogojev reprodukcije z velikimi ekonomskimi implikacijami – kar je nazadnje isto. Policentrični republiški-pokrajinski-občinski etatizem je vsekakor še najmočnejši, ker nas je zaneslo predaleč v ustavni in neustavni decentralizaciji, brez vzratnih procesov samoupravne integracije na ravni države kot celote. Lastniški monopol je v navezi politične oblasti z navidezno »deetatiziranimi« bankami, ki pa so v resnici prikrite državne banke in bančno-etatistični monopoli, kar je sploh najpomembnejša oblika etatističnega monopola.

Danes pa smo, v tej konkurenci etatizmov, prišli do razmer, ko se ne dogaja samo to, da samoupravljanje odstopa od temeljnih strateških (avnojskih in ustavnih) opredelitev našega skupnega razvoja, ampak tudi država ne opravlja svoje z ustavo načrtovane funkcije dopolnjevanja in varovanja samoupravljanja. To je stanje, v katerem ni dovolj ne države in ne samoupravljanja – seveda na pravi način. Najmočnejša težnja v konkurenci lastništev je skupinskolastniška težnja, ki se pogosto kaže tudi v tem, da razne države, v službi ozkih partikularnih interesov tudi same kršijo skupna »pravila igre«, ne upoštevajo raznih širših dogovorov, sistemskih zakonov ali planske projekcije, da bi tako sebi priskrbele trenutno koristne, zlasti ekonomske prednosti in podobno. To se kaže v preseganju dogovorjenih okvirov in predpisov o pridobivanju in razpolaganju z devizami, kar je v zadnjem času glavni predmet in motiv »etatistične« ali skupinsko-lastniške konkurence. Namesto, da bi se ukvarjali z ustvarjanjem splošnih in skupnih pogojev gospodarjenja in njih varovanjem, jih policentrični etatizmi v resnici kršijo! Tako se tudi državna struktura pojavlja kot dejavnik krepitve skupinsko-lastninskih teženj, ki skupaj s partikularizmom prodirajo tudi v odločanje na zvezni ravni. Ta raven je sicer v veliki meri postala mesto, kjer se neprenehno pojavljajo in rešujejo posebni interesi, medtem ko poteka sprejemanje ukrepov in odlokov o skupnih interesih mnogo počasneje in doživlja tudi blokade (sistemski zakoni, skupna razvojna politika, načrt Jugoslavije in podobno). Nastaja vtis, da to področje blokirajo navzkrižni partikularni interesi.

V spremembah političnega sistema (in prakse!) naj bi šlo za to, da bi to odiranje skupnih interesov v skupinsko-lastniških tekmovanjih obrnili v nasprotno smer, za kar pa je potrebno krepiti tudi samoupravne razsežnosti federalizma in vrniti državo (ter države, kakor tudi »paradržave« in »državice«) v njene prave okvire in k pravih nalogam.

3. Vsebinsko gledano je seveda jasno, da se jugoslovanska koncepcija federalizma nikakor ne more pomiriti niti z birokratsko-centralističnim niti z unitarističnim konceptom federalizma, pa tudi ne z nasprotnim, separatističnim etatističnim policentrizmom. Celo več, mislim, da tudi v družbenem in ne samo politično-ustavnem smislu, ta skupnost lahko obstaja in se uspešno razvija samo kot dejansko enakopravna skupnost narodov in narodnosti, znotraj katere imajo vodilno vlogo najnaprednejše

sile vsakega naroda, le-ti pa se na tej podlagi združujejo v skupne dejavnosti na ravni celotne države in njene samoupravne perspektive. To je edina alternativa, pa tudi širša civilizacijska pot za skupnost, kakršna je naša, ki iz bogastva svoje notranje raznovrstnosti, svobode in enakopravnosti gradi civilizacijsko naprednejšo obliko in način produkcije in reprodukcije družbenega življenja. Toda mislim, da danes glavna nevarnost ali celo možnost ni v tem, da bi mogla federacija postati »nacionalna« ali celo »anacionalna«, ker to onemogočajo že same temeljne zgodovinske in demokratične pridobitve ter zavest o enakopravnosti in skupnosti. Dejanske nevarnosti so v neustreznem povezovanju nacionalnega in razrednega (družbeno-samoupravnega) v federaciji, pa tudi v oddaljevanju od usmeritve k skupnemu razvoju in doslednejše uresničevanje skupnih interesov v federaciji. Nevarnosti so v tem, da jo slabimo, tako, da jo potiskamo na področje ugibanja in razpravljanja o posebnih (partikularnih) interesih, o vrstah teh interesov enkrat v enem in drugič v drugem delu države, namesto, da bi obravnavali strateško celoto in medsebojno odvisnost skupnih vprašanj in interesov, kar sploh je pglavitna naloga in vloga federacije. Ta vprašanja se težje prebijajo na svetlo in do svoje razrešitve.

Kar zadeva vprašanje, ali je sporazumevanje in dogovarjanje v federativni skupnosti pot k »relativizaciji konfliktov«, pa gre predvsem za vprašanje, za kakšne konflikte gre, za kakšne in čigave interese. V naši družbi morajo biti konflikti nezamegljeni, vedno pa so plodni, kadar potekajo na pravih, naprednih in ustvarjalnih temeljih, kakršni so naši temeljni projekti in razvojni cilji. Toda v praksi (tudi v federaciji) se preganjamo okrog ožjih interesov in okrog zadovoljevanja tistih, ki po naših načelih in ciljnih niso legitimni. Zato vsi spopadi okrog interesov v federaciji sploh niso plodni in tudi ne legitimni, še samoupravni ne. Kaj pomeni, če dober del delegatov v skupščini SFRJ nosi s seboj žepne računalnike in na hitro računajo, koliko teh ali onih sredstev bodo »iztržili« z nekim sklepom ali odlokom in koliko bo dobil kdo drug? Ali to, da za vsako važnejšo odločitev tekajo k telefonu, da bi dobili navodila iz »baze«? Če bi šlo za konflikte glede uresničevanje skupnih interesov ali za konflikte med združenim delom in »združenim nedelom« ipd. bi to mogli biti plodni in pomembni konflikti. Če pa gre za konflikte v zvezi s pridobivanjem monopola, prednosti, ali »pridobljenih pravic«, ki niso plod dela, tedaj ta vrsta konfliktov nima mnogo skupnega z bistvom skupništva in resničnega samoupravnega federalizma, pa tudi ne z nikakršnim družbenim napredkom, temveč zgolj s konservatizmom. Podobno velja tudi za sporazumevanje in dogovarjanje, če ni utemeljeno na skupnih interesih, temveč na iskanju ravnotežja in na majavem kompromisu trenutnih partikularnih interesov in interesnih skupin in pritiskov, ki se spreminja od primera do primera. V tem smislu »dogovarjanje in sporazumevanje« izgublja samoupravni smisel in spreminja v politizirane interesne pogodbe in skupinske kompromise na račun tretjega ali pa na škodo skupnih družbenih interesov.

Vzroke za te politizirane pogodbe in kompromise, ki potekajo mimo iskanja skupnih interesov, vidim v nekaterih ostankih teženj, da bi živeli po starem, čeprav krize kažejo, da to dolgoročno ni mogoče. Moč zakoreninjenih tehnobirokratskih interesov se napaja danes, v kriznem času, tudi iz tega, da se včasih samo »združeno delo« ali posamična regija plaši oziroma se izmika spremembam in dejanskim oblikam napredka in združevanja dela, ker ima preprosto v sedanjih pogojih, na podlagi nekega monopola ali davno priznanega privilegija (npr. bolj političnosocialno kot ekonomsko upravičene »solidarnosti«), več koristi in boljši položaj, kot pa si ga domnevno lahko pridobi z delom. V resnici pa je samo z delom mogoče (dolgoročno) doseči boljši in trdnejši položaj in postati enakopraven z drugimi.

4. Govorite tudi o nesprejemljivih »popravnih« političnega sistema, ki bi temeljili na administrativni podlagi in na centralizmu, s čimer se globoko strinjam. To je točno in verjamem, da samoupravna integriranost dela v naši federaciji pomeni nezamenljivo pot dejanske skupnosti, trdnosti (v spremembah) in napredka celotne naše skupnosti. Toda, ali danes sploh imamo te pristne integracijske procese ali se od njih morda že oddaljujemo? Odkod izvira še večja razslojenost družbe, vse večje socialne razlike, ki jih ni opaziti v socialni strukturi, temveč tudi med regijami? Odkod poglobljanje razlik med razvitimi in nerazvitimi in kam to pelje? Odkod razcepi med sloji tudi iz drugih razlogov (v ekonomski strukturi in ekonomskem statusu), na devizne in dinarske dele? Ali so devizno utemeljene pozicije sploh lahko iskreno zainteresirane za našo monetarno suverenost ali pa natiho izkoriščajo padanje vrednosti dinarja zaradi velikih tečajnih razlik? Kdo plača izgube, ki so nastale zaradi zgrešenih naložb, porabniškega odnosa do solidarnostnih sredstev in težnje vseh in vsakogar, da se živi bolj od trgovine (in »politike«) kot od prispevka k skupnemu delu in gospodarstvu? Ali niso v tem razlogi in koreni odporov pri izvajanju programa ekonomske stabilizacije in podcenjevanja le-tega na odprti sceni, prav zato, ker je to prvi širši program, pri katerega uresničevanju bodo tudi institucije našega samoupravnega sistema marale končno »začeti mleti zrno« in ne teči »v prazno«? Ali ni v takšnih perspektivah vzrok za strah pred spremembami in ali se ne poraja konservativno-skupinsko lastniška obramba prav vsega, kar smo zgradili v normativnem in institucionalnem sistemu? Posebej še zato, ker bi delosamoupravljalcev brez posredništva, zase in za skupnost, pokazalo, da je delo mnogih posrednikov, »razlagalcev dediščine« in varuhov nepotrebno?

5. Mislim da je premajhen vpliv združenega dela v družbenopolitičnih skupnostih in zlasti v federaciji izraz slabega položaja združenega dela v celotnem procesu reprodukcije, deloma pa tudi vpetosti družbenega dela v določene odnose, strukture oziroma v ekonomsko stanje, ki smo ga do nastopa krize še lahko tolerirali, zdaj pa ga ne moremo več. To pa seveda pomeni, da tudi ni več mogoče tolerirati vseh tistih normativnih in

institucionalnih ukrepov, ki so nastali v popolnoma drugačni resničnosti in s krizo postajajo očitno vprašljivi. Mislim, da je slaba integracija združenega dela v vsej državi v dobršni meri posledica slabitve samoupravne vloge federacije, njenega odiranja in spreminjanja v polje majavih interesnih kompromisov, zlasti še zaradi slabitve njenih funkcij nosilca skupnih interesov in nujnega »osrednja regulatorja« – kar so »naravni zakoni« vsakega sistema; brez njih se struktura spreminja v hobotnico brez makroregulacije ali osrednje regulacije; njene lovke so hiperaktivne, v glavi pa nastajajo blokade in paraplegije.

6. Na tej podlagi sodim, da je zdaj, po fazi zelo temeljite praktične »demontaže« federacije, zelo smiselna nedavna teza J. Bilića o nujnosti ponovne »montaže« federacije na celovitejši samoupravni podlagi, ki bi revitalizirala njene funkcije in ji dala vzvode, da jih tudi dejansko uresničuje – zlasti na tistih področjih skupnih interesov, ki so življenjskega pomena za krepitev položaja združenega dela, enotnega tržišča, delitve pogojev dela, tehnološkega napredka vse države in vsega tistega, kar skupaj z krepitvijo celote pomeni realnejšo možnost za premagovanje krize in skupnega iskanja izhoda k višji stopnji tehnološko-civilizacijskega razvoja na temelju združevanja dela, zviševanja produktivnosti in racionalnejšega reprodukcijskega procesa v najširšem pomenu besede.

To pa seveda pomeni, da je treba ukiniti ali spremeniti v skladu z zahtevami po približevanju sistema potrebam združenega dela in samoupravljanja: ukiniti ali spremeniti SIS, ki jih je veliko preveč v gospodarstvu in zunaj njega ter administracijo od združenega dela do državne uprave, itn. Sem sodi tudi realokacija vloge države oziroma držav, ki bi morala biti mnogo učinkovitejša v tistem delu, kjer pomeni dopolnitev in varstvo sistema družbene lastnine in samoupravnih pravic, mnogo manj poudarjena pa v tistem delu, kjer danes poskuša postati njih nadomestilo.

7. Nekatero spremembo, ki jih lahko že danes zaznavam kot možne in koristne za doslednejše uresničevanje temeljnega koncepta naše federacije je, na primer, ustvarjanje določenih organov, ki bi na znanstveni podlagi služili usmerjanju tehnološkega razvoja in tehnoloških operacij in recepcij v vsej državi (kar imajo vse tiste vlade v svetu, ki težijo k modernizaciji). Za integracijo znanosti do ravni federacije si prizadevamo že od X. kongresa naprej, pa tega nikakor ne uresničimo. Nasprotno, nenehno se pogloblja drobljenje in cepljenje znanosti.

Mislim, da bi bilo mogoče izvesti tudi spremembe v sestavi in položaju zborov skupščine SFRJ: biti mora neposredneje povezana s samoupravno podlago in zlasti z združenim delom, po personalni plati in drugače. Zakaj so npr. vsa ekonomska vprašanja v pristojnosti zbora republik in pokrajin, v Zveznem zboru pa je, vsaj formalno, predstavništvo združenega dela? Kakšen je mandat zveznega izvršnega sveta in njegovih članov in kako je mogoče učinkoviteje uresničiti njegovo odgovornost za uresničevanje skupnih interesov? Kako bolje izkoristiti ustvarjalno vlogo ZKJ, sindikatov in drugih družbenopolitičnih organizacij pri učinkovitejšem uresniče-

vanju skupnih interesov v federaciji? Kako ločiti ZK od spreg z etatističnimi strukturami, ki zmanjšujejo njeno vlogo kot kolektivnega ustvarjalca strategije in realizacije skupnih interesov – saj je te strukture še naprej cepijo in federalizirajo?

To je nekaj vprašanj, ob katerih bi lahko razmišljali o možnih spremembah in prilagajanjih našega sistema zahtevam sodobne stopnje samoupravne preobrazbe naše federacije in družbe v celoti.

DIMITAR MIRČEV

Nekatera aktualna vprašanja o našem federalizmu

Prvič, lahko vidimo, da je vse velike teme in razprave o našem socializmu, samoupravljanju, mednacionalnih odnosih, ekonomiji itn. sprožila sama družbena praksa, potrebe razvoja, nujnosti preboja za osvoboditev dela, človeka. Hkrati pa lahko vidimo, da je v teh razpravah in debatah pogosto tičal nekakšen iluzionizem, da bo do preboja in preobrazbe na materialnem področju, na področju položaja človeka, na področju dela, naroda, narodnosti itn. prišlo z golimi spremembami določb, ustavno-političnih rešitev, s posegi v norme in sistem. Dejansko pa se je pokazalo, da tičijo dejanske omejitve, ki smo jih hoteli preskočiti in preseči, na samem področju dejanskih družbenih odnosov, v dialektiki njihovega gibanja v okviru objektivne zgodovinske in materialne danosti. Norme in določbe niso bile v razmerju med zgodovinskimi stremljenji in prakso čarovna paličica, ki bi odpravila njihovo dihotomijo. Vsekakor pa niso ustvarjale te dihotomije. Za njimi je bil prazen prostor, ki ga novi družbeni odnosi niso mogli zapolniti.

Gledano s tega vidika in v okviru zdajšnjih razprav o našem federalizmu in spremembah v političnem sistemu, si moramo zastaviti vprašanje, ali in v kolikšni meri se je samoupravni odnos tako okrepljen in toliko dozorel, da bi ga sedanje ustavne rešitve glede federalizma in inštitucij že ovirale in ali bi morebitna rekonceptualizacija teh rešitev že pomenila njegovo obrambo pred pritiskom medrepubliško-pokrajinskega parceliranja, zapiranja, etatizma, ozkosti. In na drugi strani, ali bi sprejem novih ali modificiranih rešitev nujno peljal k novi kvaliteti v enakopravnih odnosih med narodi in narodnostmi, republikami in pokrajinami, k njihovem medsebojnemu odpiranju, socialni koheziji, če se ne bi spremenil tudi družbeni položaj samoupravljalcev. Glavno vprašanje je po mojem mnenju tole: če je družbenoekonomska praksa postavila na glavo bistvo federalizma, kakor je določeno po Ustavi iz 1974, s tem, da je reducirala

decentralizacijo zveznega etatizma na republiške in še posebej pokrajinske, ali je treba iskati izhod v nadaljnji decentralizaciji tega etatizma, morda v ponovni centralizaciji ali pa v radikalnejšem uvajanju dela in samoupravljanja v družbeno organizacijo na vseh teh ravneh. Enako vprašanje načelno meri tudi na odnose SOZD-OZD-TOZD.

Sedanje razprave najpogosteje iščejo politične vzroke in razloge, ki naj bi bili ovira za procese razvoja in ekonomsko stabilizacijo, vzroke pravzaprav iščejo v institucijah političnega sistema. Pravijo, da je ekonomija republiška, pokrajinska, da so meje občinske, da se veliki sistemi obnašajo kot nekakšne transnacionalke in da se birokratske strukture reproducirajo na podlagi obrambe tako razmejenih interesov. Drugače rečeno, da svoj politični in družbeni monopol opirajo na politično varovanje teh interesov. V tem je seveda marsikaj resničnega. Je pa tudi res, da obstaja pluralizem interesov in da ta doslej ni našel drugih kanalov za njihov obstoj, eksistenco oz. neantagonistično izražanje. Velike razlike, ki so pogojene zgodovinsko, pa tudi s stopnjo družbene produktivnosti, proizvodnosti, izobrazbe, standarda itn., bi nedvomno prispevale k dušenju mnogoterih interesov, ki so povsem legitimni, saj so objektivno pogojeni, če ne bi bilo družbenih mehanizmov za njihovo zaščito in nadzor kriterijev. Problem pa je v tem, da bi take mehanizme lahko ustvarjali združeno delo oz. samoupravljalci sami, če bi pri tem upoštevali ekonomske tokove in pluralizem interesov. V tem smislu sta *integralni razvojni koncept države in stabilizacija* vprašanji, ki ne zadevata zgolj ekonomijo ali politične ustanove, pač pa družbene odnose, samoupravljanja.

Prav tako nisem mnenja, da smo šli predaleč v pogledu konsenza, usklajevanja, dogovarjanja oz. da smo jih kot ustavne kategorije že presegle, oz. da bi jih morali omejiti. Gre namreč za kategorije razvite politične demokracije, ki so smiselne v bolj samoupravni, nebirokratski politični kulturi, v kateri ne bodo ovirale učinkovitosti političnega odločanja, v kateri ne bodo le obramba pred majorizacijo, favorizacijo nekaterih, edino orodje za usklajevanje interesov. Smiselnost teh kategorij je torej spet odvisna od kvalitete odnosov v družbeni bazi, od samoupravljanja.

Številne naše inštitucije so pravzaprav še zmeraj kvazisamoupravne in zakrivajo dejansko prevladujoči položaj birokracije in tehnobirokracije, zaradi česar postane vprašljiva njihova praksa kakor tudi njihov načelni in zgodovinski pomen. Takšne so, denimo, samoupravne interesne skupnosti, sodišča združenega dela, samoupravno pravobranilstvo, samoupravno sporazumevanje itn. Te inštitucije so v tolikšni meri tehnobirokratske, da zbujejo odpor, kritičnost in celo načelno nasprotovanje. Na drugi strani pa razvite in nerazvite dežele v svetu ocenjujejo njihov daljnosežni pomen prav po jugoslovanskem zgledu in uvajajo številne naše izkušnje, natančneje njihovo institucionalno bistvo.

Prav razcvet tehnobirokratskih in politokratskih monopolov na vseh ravneh družbene organizacije je povzročil, da se je v njih zožila lastnost

samoupravne subjektivitete, da nacionalne in narodnostne skupnosti, skupnosti združenih delavcev, družbeno-teritorialne skupnosti itn. nimajo več subjektivitete skupnosti samoupravljalcev.

Zato se je izoblikovalo prepričanje, da je federacija dogovorna skupnost, da so republike in pokrajine državne skupnosti, da so občine lokalna oblastništva in pašaluki in da so organizacije združenega dela skupinsko-lastniške ali podjetniške organizacije. Monopolizacija družbenih moči in oblasti je preprečevala in še preprečuje ne le razmah sistema samoupravnih inštitucij, pač pa tudi uveljavljanje velikanske človeške energije, ogromnih razvojnih kapacitet in izkoriščanje družbenih in človeških potencialov, ki tičijo v samoupravnem subjektiviziranju človeka in njegove skupnosti.

Zato danes bolj ko kdaj koli prej potrebujemo analize razvoja in stanja družbenih odnosov, strategij njihovega razvoja, preobrazbe, in nemara to celo bolj kot analize delovanja političnega sistema.

JOVAN MIRIĆ

Sprememb sistema se moramo lotiti premišljeno in odgovorno

V dosedanjih razpravah o političnem sistemu ni še nihče, kolikor mi je znano, postavil pod vprašaj ali zahteval ponovno pretres avnojskih izhodišč in načel ustroja jugoslovanske skupnosti. Sem pa mnenja, da je ustava iz 1974 s svojo namero »demontirati« pretežno centralistično urejeno federacijo naredila precejšen odklon v smeri konfederacije (vprašanje suverenosti, strukture skupščine SFRJ, načina odločanja itn.). Če pojmov »federacija« in »konfederacija« ne jemljemo kot nekaj zgodovinsko preseženega, potem moramo ta odklon v smeri konfederacije v naših razpravah resno upoštevati. Praksa je seveda šla dlje: ta ustavni odklon v smeri konfederacije je postavila skoraj za načelo.

Kar zadeva *konsenzus*, bi ga morali uporabljati samo za reševanje najpomembnejših vprašanj, ki zadevajo konstitucijo in delovanje federacije enakopravnih članic, s čimer bi se izognili vsakršni majorizaciji. Če se konsenz razširi na tako širok krog vprašanj, kot se to dogaja pri nas, če moramo s konsenzom odločati o »emajliranju umivalnika« – kot bi rekel Lenin –, potem je sistem v stalni blokadi, prepuščen neprestanemu usklajevanju posebnih interesov. Tako kot je za nas nesprejemljiva »tiranija večine«, ravno tako ne bi smela biti sprejemljiva tudi »tiranija manjšine«.

Fragmentacija našega sistema in njegova dezintegracija, in sicer tako sistemska kakor tudi dejanska, nujno ustvarjata na različnih ravneh različne vrste monopolov in seveda tudi političnih monopolov. Monopoli niso samo rezultat »volje do moči« posameznikov, pač pa so tudi nujna posledica parceliranja sistema, ki kliče po *političnem posredovanju* na vseh ravneh.

Na ta način razdrobljen sistem je »prebukiran« z določbami in normami ter političnim aparatom, ki mu služi. Zato ni nič čudnega, da se družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje spreminjata v pogajanje med tehnopolitičnimi oligarhijami, in sicer od organizacij združenega dela do ravni globalne skupnosti.

Osnovna predpostavka in družbenozgodovinsko izhodišče jugoslovanske federacije je *nacionalni pluralizem*, to pa pomeni tudi pravico naroda do samoodločbe. Če se ravnamo po teh načelih, potem naša federacija ne bi smela biti ne nadsacionalna ne anacionalna, pač pa takšna oblika družbenega ustroja, v katerem se lahko izraža vsaka nacionalna individualnost v vsem bogastvu svoje avtentičnosti, toda federacija mora biti tudi *skupnost*, oblika sožitja, ki bo v ekonomski, politični, kulturni sintezi ustvarila nove kvalitete in nove oblike skupnosti.

Reduciranje federacije na dogovor med republikami in pokrajinama jo spreminja v politični provizorij, v katerem se krepijo nacionalni, politično-teritorialni egoizmi in separatizmi. Povsem razumljivo je, da v takšnih razmerah narašča vloga političnobirokratskega arbitriranja in manipuliranja.

Vrniti se k nekakšnemu centralističnemu modelu federacije bi bilo danes nemogoče in hkrati tudi nerazumno.

V desetletni praksi delovanja novega sistema se je pretirano okrepila nacionalna, političnoteritorialna komponenta v škodo razredne. Združeno delo in združeni delavec nista postala z delegatskim sistemom odločilna dejavnika družbene reprodukcije in družbene organizacije. Razlogi za to so tako sistemski kakor tudi zunajsistemski. Politični sistem je dezintegriral delavski razred na jugoslovanski ravni. Toda delavski razred ni postal »hegemon« niti na ravni republik in pokrajin, pač pa je »ujet«, v policentrične etatizme, ki v njegovem imenu razpolagajo z največjim deležem družbenega dohodka. Brez enotne politične organizacije ni enotnega delavskega razreda. Toda iz sistema položaja ZK (ne glede na njene programske in statutarne določbe) izhaja, da je povezana z nacionalnimi, republiško-pokrajinskimi delavskimi razredi. Zato je prišlo do tolikernih apelov in dramatičnih zahtev po enotnosti Zveze komunistov.

Hkrati pa moramo poudariti, da je bila nova konstitucija sistema na preizkušnji v zelo zapletenih mednarodnih razmerah, v času krize, s katero se soočamo. Sistema prav gotovo ne moremo izvzeti iz odgovornosti za krizo, vendar ne smemo pozabiti tudi na zunajsistemske dejavnike. Če sistem »proizvaja« krizo, potem tudi kriza »proizvaja« sistem: vedno

več je sistemskih odlokov »iz nuje«, to pa pomeni, da naraščata vpliv in moč političnoizvršilnih organov.

Ne glede na to, da bodo nekatere spremembe sistema nujne, se jih je vendarle treba lotiti potrpežljivo, premišljeno in odgovorno, saj smo nekatere prejšnje nedomišljene in pre nagljene spremembe predrago plačali.

MIHA RIBARIČ

Primarno vprašanje federalizma je odnos med samoupravljanjem in etatizmom

Razprave o federalizmu izhajajo – kot jih jaz vidim – iz splošno opažanega dejstva, da se procesi samoupravne integracije na enotnem jugoslovanskem trgu uresničujejo v izredno majhni meri. Ne prihaja do koncentracije družbenega kapitala na samoupravni način, česar pa ne bi povezovali z ustavo iz leta 1974, saj se s tem vprašanjem sooča jugoslovanska teorija in praksa že od vsega začetka uvedbe delavskega samoupravljanja. Z odločitvijo za delavsko samoupravljanje kot temeljni družbenoekonomski odnos se je jugoslovanska družba odločila za samoupravno interpretacijo – realizacijo avnojske zasnove nacionalne enakopravnosti za razliko od etatične. Primarno vprašanje jugoslovanskega federalizma je torej odnos med samoupravljanjem in etatizmom. Nacionalna enakopravnost je v jugoslovanski skupnosti nesporno načelo, pravo vprašanje pa je, ali uresničuje in zagotavlja to enakopravnost delavski razred kot zgodovinski subjekt v etatični organiziranosti, ko se sam podreja državi in svoji avantgardi kot odtujeni sili, ali v svoji samoupravni organiziranosti, ko se država čedalje bolj spreminja v instrument samoupravno organiziranega združenega dela in avantgarda čedalje bolj v organski sestavni del človekove družbene zavesti in akcije, ko se delavski razred in človek čedalje bolj osvobajata vsakršne odtujenosti na temelju dejanskega obvladovanja družbe in narave.

V večnacionalni skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti, kakršna je v Jugoslaviji, ne more biti konsenz delavskorazrednih in nacionalnih konstitutivnih delov od ključnih vprašanjih družbene ureditve in razvoja nikoli presežen. Glede vprašanj, ki so v sedanji ustavi SFRJ predmet odločanja republiških in pokrajinskih skupščin, po mojem mnenju praktične izkušnje vsekakor ne kažejo na preseženost take ureditve. Po eni strani v preteklih letih o vrsti vprašanj, ki so predmet dogovora o

temeljnih družbenega plana SFRJ, sploh ni prišlo do dogovora in si je težko predstavljati, da bi temeljna vprašanja strategije družbenega razvoja lahko učinkovito opredeljevali s preglasovanjem, če naj bi tako koncepcijo uresničevali delavci v samoupravnih asociacijah na temelju svoje družbene, materialne, moralne in vse druge motiviranosti in zainteresiranosti. Po drugi strani tudi uveljavljeno prenašanje soglasja iz zakonov na izvršilne predpise kaže, da tudi o vrsti drugih vprašanj ni bil dosežen dogovor v okviru delegatskega skupščinskega sistema, ampak da se je dogovarjanje preneslo v sfero državnih izvršilnih organov. In po tretji strani so v ustavo vgrajeni mehanizmi za sprejemanje začasnih ukrepov v tistih izjemnih primerih, ko bi sicer grozile izjemno škodljive posledice. Ključnih vprašanj razvoja in sistema pa ni mogoče reševati z začasnimi ukrepi ali s kakšnim mehničnim preglasovanjem. Menim, da rešitve za temeljni jugoslovanski problem – določitev in uresničevanje strategije družbenega razvoja na samoupravni podlagi – ni mogoče iskati v institucionalno opredeljenem političnem sistemu kot takem, ampak v ekonomski sferi, neoviranem delovanju tržnih zakonitosti in pa v sposobnosti subjektivnih sil, da uresničujejo svojo vlogo znotraj sistema tako, kot so jo same programsko in ustavno opredelile. Poglavitno nalogo družbenopolitičnega dejavnika vidim v naslednjem: v prizadevanju in lastnem delovanju, zato da se vse odločitve sprejema znotraj institucij sistema, v prispevanju k opredeljevanju temeljnih ciljev družbenega razvoja in k ustrezni kadrovske politiki. Kolikor bolj bo v vsej tej dejavnosti delovni človek videl svoj interes in perspektivno, toliko bolj bo tudi obstoječi družbeni, ekonomski in politični sistem smatral za svojega in ga spoštoval kot okvir za uresničevanje svoje lastne volje, potreb in interesov.

ZDRAVKO TOMAC

O koncepciji in problemih pri uresničevanju jugoslovanskega federalizma

V številnih strokovnih in znanstvenih razpravah, v naslovih časopisov pa tudi v številnih gradivih in diskusijah na različnih zborih pri nas poskušajo na različne načine, bodisi fragmentarno bodisi v celoti, znanstveno in politično legitimirati tiste platforme, ki hočejo federativno ureditev Jugoslavije, določeno z Ustavo iz 1974, pokazati kot nekaj, kar bistveno odstopa od AVNOJ-skih načel federativne ureditve in kot vzrok produciranja krize skupnosti v Jugoslaviji.

Glavni »dokazi« takšnih »teorij« v različnih inačicah so tele neutemeljene sodbe:

– Da je SFRJ po Ustavi iz 1974 konfederacija oz. – v milejši inačici – da ima močne elemente konfederacije.

– Da ustava iz 1974 pretirano poudarja nacionalno, da je razredno v sistemu »utonilo« v nacionalnem in da se lahko uresničuje le skozi nacionalno in da so zaradi tega procesi nastajanja avtarkičnih republiških ekonomij in krepitve republiškega etatizma oblika sistemskega ravnanja, ne pa odstopanje od sistema.

– Da je ustava iz leta 1974 koncesija okrepljenih nacionalističnim silam, da je nastala pod pritiskom in iz strahu pred naraščajočim nacionalizmom in da zato pomeni pomembno prekinitev kontinuitete socialistične revolucije kakor tudi Titove vizije Jugoslavije.

– Da načelo konsenza, paritete in uresničevanja skupnih interesov prek metode dogovarjanja in enakopravnosti republik in pokrajin blokira učinkovito odločanje in producira krizo.

V nasprotju s takšnimi neutemeljenimi teorijami ni težko dokazati, da je Ustava iz 1974 izraz in nadaljnja utrditev kontinuitete revolucije in načel AVNOJ-a, da tudi v novih razmerah, novih inštitucijah in načinih odločanja še dosledneje oblikuje Jugoslavijo kot socialistično federativno samoupravno skupnost enakopravnih narodov in narodnosti oz. da v Jugoslaviji ne morejo nastajati problemi zaradi prevelike enakopravnosti, zaradi uporabe načela sporazumevanja, usklajevanja, paritete in enakih pravic vseh narodov in narodnosti. V jugoslaviji, kolikor jo hočemo razvijati na načelih AVNOJ-a, ni majhnih in velikih, pomembnih in pomembnejših, konstitutivnih in manj konstitutivnih narodov in narodnosti in jih tudi ne more biti. Po Ustavi iz 1974 so delavci in delovni ljudje nosilci oblasti in samoupravljanja, s tem pa tudi suverenosti. Delavec se organizira v združenem delu, a tudi z vsemi delovnimi ljudmi drugih samoupravnih organizacij in skupnosti, družbenopolitičnih organizacij in družbenopolitičnih skupnosti od občine do federacije in vse inštitucije političnega sistema mu rabijo kot sredstvo in okvir za uresničevanje njegovih dolgoročnih zgodovinskih interesov. Zato je Ustava iz 1974 določila, katere interese je mogoče uresničevati v družbenopolitični skupnosti, v občini, v pokrajini, v republiki in v federaciji, s tem pa je hkrati opredelila suverene pravice in oblike in načine, kako jih uresničujejo organizirani delavci skupaj z vsemi delovnimi ljudmi.

S tem je naša Ustava iz 1974 izoblikovala našo specifično teorijo suverenosti in federalizma.

Sleherna družbenopolitična skupnost od občine do federacije ima svoje izvirne pristojnosti, pravzaprav v sleherni izmed njih delavci in delovni ljudje odločajo o določenih družbenih zadevah. Niso višje ali nižje, podrejene ali nadrejene, pač pa so ožje in širše družbenopolitične skupnosti, ni pa hierarhije, saj republika nima oblasti nad občinami, federacija pa ne nad republikami. Vse družbenopolitične skupnosti so

oblika organiziranja delovnih ljudi in občanov za uresničevanje z Ustavo opredeljenih skupnih interesov, in sicer tako, da organi DPS ustrezajo delavcem in delovnim ljudem, ne pa organom višjih družbenopolitičnih skupnosti – čeprav je jasno, da pokrajina obsega občine tako kot republika, federacija pa obsega občine, pokrajini in republike, in da se lahko pri tistih skupnih interesih, za katere so pristojne širše družbenopolitične skupnosti, urejajo pravice in dolžnosti za celotno področje, ne smejo pa se vmešavati in posegati v pristojnosti ožje družbenopolitične skupnosti niti v pristojnosti različnih samoupravnih organizacij in skupnosti.

Sleherina družbenopolitična skupnost je izoblikovana ne le kot politična (državna) skupnost, pač pa tudi kot samoupravna. Ustava daje prednost in spodbuja samoupravno urejanje odnosov in državne organe postavlja v funkcijo razvoja samoupravljanja. Vse družbenopolitične skupnosti so po Ustavi sredstvo za uresničevanje interesov delavskega razreda skupaj z vsemi delovnimi ljudmi iz mesta in podeželja; v tem pa je delavski razred opredeljen kot hegemon in suveren v vseh družbenopolitičnih skupnostih.

Jugoslovanski delavski razred je povezan z enotnim produkcijskim odnosom in z enotnimi cilji uresničevanja samoupravnega socializma in z ustavo opredeljenih skupnih interesov v Jugoslaviji – vendar ne samo v zvezni državi, pač pa tudi v samoupravni socialistični skupnosti. Toda delavski razred je hkrati tudi nacionalen, zato mora biti hegemon v svoji lastni pokrajini in republiki, s tem pa se narod ne konstituirata samo v državi in prek nje, pač pa predvsem s samoupravljanjem. In kolikor bolj postaja delavski razred hegemon prav v pokrajini in republiki, kolikor se pokrajini in republike razvijajo kot samoupravne socialistične skupnosti, toliko manj bo lahko država temelj za krepitev naše enotnosti in skupništva v Jugoslaviji, vse bolj pa samoupravljanje.

Poglavitni problemi so torej v nedoslednem uresničevanju takšne koncepcije federalizma oz. v nepopolnem in nedoslednem razvijanju vseh družbenopolitičnih skupnosti kot samoupravnih skupnosti. Etatizem se je okrepil na vseh ravneh od občine do federacije, tako da se je državno (politično) urejanje odnosov od občine do federacije razvilo zunaj ustavnih pooblastil na škodo širjenja prostora za samoupravno organiziranje. V praksi se je izoblikoval in v marsičem neustaven model odločanja o sredstvih za družbeno reprodukcijo, s tem pa so bili zavrti in destimirani procesi svobodnega združevanja dela in sredstev ter različne oblike samoupravnega organiziranja in povezovanja zunaj državnopolitičnih skupnosti in prek njihovih meja. S tem so se odnosi tudi v federaciji razvijali predvsem kot odnosi pokrajinsko-republiških etatizmov, vse interesne oblike združevanja pa so potekale s posredovanjem občinskih, pokrajinskih, republiških političnih vrhov in interesov.

To ne kaže le na neutemeljenost koncepcij in »teorij«, ki spodbijajo digniteto ustavne koncepcije jugoslovanskega federalizma, pač pa tudi razkriva, zakaj se ta model prepočasi in nepopolno uresničuje in da je

treba iskati rešitve, ki bodo odstranile enostranosti pri uresničevanju modela, in sicer v njegovem lastnem okviru, ki je ne glede na številne težave izpričal svojo vitalnost prav v teh prostorih.

Sleherni poskus razpravljanja o problemih federalizma ločeno od konkretnih in z ustavo določenih koncepcij vključevanja samoupravljanja kot temelja za našo enotnost in skupnost oz. sleherno razpravljanje o federalizmu samo na podlagi meščanskih teorij države in prava, mora pripeljati do napačnih sklepov in do znanstveno nevzdržnih koncepcij, ki ne povzročajo le teoretske zmede z geslom boja za čistost kategorij in pojmov, pač pa tudi objektivno – ne glede na avtorjeve dobre namene – odpirajo prostor za dejavnost tistih sil, ki takšne »teorije« izrabljajo kot dokaz in pritisk, da se je treba vrniti nazaj, da je treba čimprej iz slepe ulice, v katero nas je domnevno spravila ravno Ustava iz 1974.

Kritika takšnih »teorij« bo najučinkovitejša, če bodo napredne sile naše družbe zelo odločno in konkretno in čimprej javno nastopile s konkretnim programom dograditve političnega sistema, ki bo odpravil vzroke enostranskega razvoja družbenopolitičnih skupnosti kot etatističnih tvorb in odprl nove možnosti, da svobodno združevanje dela in sredstev postane osnova za mednacionalno integracijo v Jugoslaviji.

ČAZIM SADIKOVIĆ

O vlogi zveze komunistov v federaciji

V odgovoru na vprašanja, ki jih vsebujejo teze o problematiki federalizma v Jugoslaviji, bi izkoristil ponujeno možnost, da problematiziram tudi nekatera druga vprašanja, torej ne samo tista, ki so že nakazana.

Če hočemo namreč danes na pravi način zastaviti vprašanje federacije pri nas – v kontekstu celovitega političnega sistema socialističnega samoupravljanja, katerega del je federacija – tedaj je neizogibno in nujno izpostaviti tudi vprašanje vloge zveze komunistov in seveda drugih družbenopolitičnih organizacij v tem sistemu – in s tem tudi v federaciji. Ob vprašanih, ki se zastavljajo v sedanjih razpravah o federaciji in ki ste jih v glavnem zajeli v tezah, je vsekakor nujno proučevati tudi vprašanje, kako zveza komunistov, skupaj z drugimi družbenopolitičnimi organizacijami uresničuje v federaciji svojo ustavno, sistemsko in sploh družbeno vlogo.

Hkrati s proučevanjem vloge združenega dela v delovanju federacije je potrebno torej izostriti tudi vprašanje uresničevanja funkcije zveze komunistov na tem področju našega političnega sistema.

Predvsem je potrebno ugotoviti, kakšna je funkcija zveze komunistov pri uresničevanju vloge federacije, kakršna je bila pri nas izoblikovana zlasti z določili ustave iz l. 1974. Če je bil njen namen v tem, kot je večkrat poudarjal Edvard Kardelj, da dosežemo napredek tako v položaju zveze komunistov kot v delovanju sistema tako, da bo zveza komunistov delovala »v sistemu« in ne zunaj njega ali nad njim, tedaj je to še zlasti pomembno za federacijo, kakršno imamo pri nas, še posebej glede na njeno odgovorno vlogo v uresničevanju interesov in ciljev delovnih ljudi in občanov, narodov in narodnosti, republik in pokrajin.

Če hočemo celoviteje razčleniti problematiko federacije, ki je vsekakor, kot poudarjajo teze, eno od osrednjih vprašanj današnjega političnega trenutka, tedaj je potrebno natančneje ugotoviti, kako se v delegatskem sistemu, vključno v federaciji, uresničuje ustavna vloga zveze komunistov, kot z ustavo opredeljenega pglavitnega gibala in nosilca politične dejavnosti, ki naj varuje in razvija socialistično revolucijo in socialistične samoupravne odnose (Temeljne določbe, VIII).

Ko je Edvard Kardelj odgovarjal na to vprašanje že v prvih dveh letih po uveljavitvi nove ustave, je v svoji znani študiji o političnem sistemu socialističnega samoupravljanja ugotavljal, da je zveza komunistov v delegatskih procesih ostala v glavnem »na obrobju sistema«; zato je dosledno vztrajal pri tem, da je treba vlogo zveze komunistov v delegatskih procesih okrepiti in jo dinamizirati, saj je bil globoko prepričan, da je to nujen pogoj za uspešno delovanje političnega sistema v celoti in še posebej tudi federacije.

Če je zveza komunistov s svojo poudarjeno vlogo pobudnika in usmerjevalca družbenega razvoja ostala na obrobju skupščinskega sistema, tedaj je to vsekakor znamenje nedoslednega uresničevanja idejnega in ustavnega koncepta skupščinskega sistema, kar se v dobršni meri nujno negativno odraža tudi v delovanju vseh drugih subjektov sistema – seveda tudi federacije. Kadar delovanje zveze komunistov ni dovolj vtakano v delegatske procese in tokove, tedaj to povsod, tudi v federaciji, nujno pripelje do večjih ali manjših motenj v že sprejetih ustavnih in sistemskih proporcijah za delovanje ustavnih institucij; to vsekakor – ob vseh drugih vzrokih – vpliva tudi na sprožanje tistih težav, ki jih omenjajo teze – na primer na vprašanje konsenza, pojave etatizma v federaciji, v republikah in pokrajinah, na težave v procesih sporazumevanja in dogovarjanja itd. Vendar zaradi nedoslednega uresničevanja vloge zveze komunistov v delegatskem sistemu nastajajo tudi druge težave, kot so na primer izredno zaostreni sedanji ekonomski in drugi družbeni problemi.

Zaradi premajhne navzočnosti zveze komunistov v sistemu je seveda predvsem upočasnjeno urejanje družbenih odnosov in izpopolnjevanje političnega sistema prek sistemskih zakonov in določil. Brez neposrednejšega in odločnejšega delovanja zveze komunistov »v sistemu« ni mogoče izkoristiti vseh prednosti in možnosti, ki jih ima naša federacija, upošteva njene samoupravne in delegatske temelje in številne predvidene

oblike za uresničevanje skupnih interesov. Pri tem ne gre samo za uresničevanje skupnih interesov prek zveznih organov – ne glede na to, ali gre za enakopravno zastopstvo ali za udeležbo na podlagi soglasja republik in pokrajin – temveč tudi za angažiranje vseh drugih subjektov našega političnega sistema, od organizacij združenega dela do družbenopolitičnih organizacij, vključno z interesnimi dejavnostmi občanov.

Če torej določene zastavimo vprašanje o uresničevanju vloge zveze komunistov v federaciji, tedaj se nam v mnogo jasnejši luči razkrivajo tista vprašanja, ki jih omenjajo teze, pa tudi vsa druga vprašanja, ki so danes pri nas prisotna, zlasti tista, ki sodijo v kontekst ekonomske stabilizacije in celotnega družbenoekonomskega razvoja naše družbe. Predvsem je očitno, da mora zveza komunistov v federaciji izkoristiti vse ugodne pogoje, oblike in možnosti za lastno delovanje pri uresničevanju interesov delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, kar se mora zlasti čutiti v izgrajevanju političnega in družbenega sistema po poti tako imenovanih sistemskih zakonov in v drugih oblikah. Glede tega je predvsem potrebno kar najbolj dosledno uresničiti zahtevo, ki je bila izrečena že v času pripravljanja nove ustave, da je namreč treba v federaciji doseči integracijo na novih temeljih – torej ne na podlagi rešitev, ki so bile v rabi v prejšnjih etatično-predstavnih oblikah delovanja – in v tej smeri odločno odpravljati vzroke naših sedanjih številnih ekonomskih in drugih težav.

Naša družba je, v celoti vzeto, vstopila v fazo bolj zapletenih razmer, zahtev in protislovij in je že samo zaradi tega potrebno mnogo več ustvarjalnih prizadevanj povsod, predvsem pa v federaciji, če naj uresničimo nujne sinteze interesov in ciljev. Delegatski sistem s sprejetim načelom pluralizma samoupravnih interesov je odprl prostor za vse bolj dinamično izražanje avtentičnih interesov delovnih ljudi in občanov, narodov in narodnosti, republik in pokrajin, hkrati pa je navrgel tudi nove, mnogo bolj zapletene in občutljive naloge v pogledu našega celotnega političnega in demokratičnega angažiranja.

Zato se je mogoče problematike federacije danes in tu, v skladu z njenim idejnim in teoretičnim konceptom, uspešno lotiti samo s komplekso metodo, upošteva, da je potrebno kar najbolj spodbuditi vse subjekte sistema in učinkovito angažirati vse, posebej pa zvezo komunistov, za uresničevanje skupnih interesov. V skladu s tem je potrebno dinamizirati vse politične tokove in aktivirati vse družbene sile za dograjevanje političnega sistema v duhu veljavnih ustavnih določil, za reševanje aktualnih ekonomskih in drugih vprašanj skupnega življenja in razvoja – kolikor sodijo na področje federacije – in za dosledno uresničevanje skupnih dogovorjenih ciljev in interesov socialističnega samoupravnega sistema. Le tako se bo mogoče uspešno postaviti v bran vsem znanim in še vedno navzočim prizadevanjem, da bi učinkovitost federacije dosegali z uporabo različnih dogmatskih, etatično-voluntarističnih metod, ki pa praviloma prinašajo radikalno redukcijo oz. slabitev tistih subjektov in centrov odločanja, ki so za samoupravljanje bistveni in nepogrešljivi.

Svojevrstnost jugoslovanskega federalizma

Pristop k vprašanju. – Minulo obdobje je bilo obdobje, ko smo se soočali z odhodom Tita in Kardelja s političnega prizorišča, z ekonomskimi težavami in z vrsto drugih problemov. Potrjena je bila ocena, da bo dejavnost nasprotnika socialističnega samoupravljanja vseh vrst in barv napadalnejša in odkritejša v obdobju po Titovi smrti. Dejstvo je, da se nekatere težnje obračajo proti osnovnim vrednotam socialističnega samoupravnega sistema. Vse pogostejše in odkritejše se zahteva revizija tega sistema. Pod udarom so tudi sami sklepi z drugega zasedanja AVNOJ in načela jugoslovanskega federalizma. V tej zvezi bi rekel, da je potrebna realna in resnična ocena minule poti, »ki je izraz pravega razumevanja časa in razmer, skozi katere smo šli in v katerih se deloma še nahajamo, ker je od tega odvisno, ali bomo izrabili nauke tega časa«. Potrebujemo torej realne in objektivne ocene, ki so v nasprotju z vsakršnimi skrajnostmi.

Izhodišče. – Jugoslavije, kakršna je konstituirana zdaj, je nastala v obdobju NOV in revolucije. Zato sleherno razpravljanje o jugoslovanskem federalizmu mora upoštevati tudi izhodiščne in temeljne osnove federativnega ustroja Jugoslavije.

Bistvena značilnost oblike jugoslovanskega federalizma se kaže v tem, da je federacija po ustavi zasnovana kot skupnost *sui generis*, in sicer v obliki, v kakršni doslej še ni bila zasnovana nobena federacija. Je še vrsta značilnosti jugoslovanske federacije, in sicer začenši s tistimi, ki so ustavno določene, tja do tistih, ki konkretizirajo ustavne rešitve, ki potrjujejo, da gre za federacijo *sui generis*.

Pri obravnavanju narave in značaja jugoslovanske federacije je treba izhajati predvsem iz tega, da je jugoslovanska federacija uresničila koncept »kooperativnega« in »večstopenjskega« federalizma. Prav zaradi tega dejstva so federativni odnosi v SFRJ tako zapleteni, ta nova oblika federalizma pa je prav nekaj specifičnega glede na druge tradicionalne modele. Zato so po mojem mnenju nesprejemljive težnje, ki pozabljajo na svojevrstnost jugoslovanskega federalizma in ki terjajo, naj se naša federacija uskladi z drugimi tradicionalnimi modeli federacije, ki pa ne ustrezajo ne naravi ne značaju političnega sistema socialističnega samoupravljanja.

Še posebej pa bi rad poudaril, da je ena od pglavitnih značilnosti jugoslovanskega federalizma prav v tem, da se je SFRJ z Ustavo SFRJ in ustavami socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin iz leta 1974 konstituirala kot državna skupnost prostovoljno združenih narodov, njihovih republik in avtonomnih pokrajin kakor tudi kot socialistična

samoupravna demokratična skupnost delovnih ljudi, občanov in enakopravnih narodov in narodnosti. Zato je sodobna jugoslovanska federacija – kar je tudi zgodovinsko nujno – tudi *zvezna država in samoupravna socialistična demokratična skupnost*.

Takšen koncept jugoslovanskega federalizma vzpostavlja odnose *enakopravnosti in sodelovanja* pri graditvi samoupravne socialistične demokratične skupnosti svobodnih enakopravnih delovnih ljudi in občanov kakor tudi enakopravnih narodov in narodnosti in si hkrati prizadeva preseči »enodimenzionalni in enofunkcionalni federalizem, ki bi se kazal samo v odnosih centralne oblasti federalnih enot in izražal federacijo kot zvezno državo«. Zato se svojevrstnost jugoslovanskega federalizma kaže prav v poudarjenem ustavnopravnem položaju socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin v jugoslovanskem federalizmu. Ta položaj opredeljujejo že Temeljna načela Ustave SFRJ, kjer je rečeno, da »delovni ljudje, narodi in narodnosti uresničujejo svoje suverene pravice v socialističnih republikah in v socialističnih pokrajinah v skladu z njihovimi ustavnimi pravicami in – kadar to v skupnem interesu določata ustava – v Socialistični Federativni Republiki jugoslaviji«. Ustava SFRJ iz 1974 je na stališču, da so socialistične republike in socialistične avtonomne pokrajine *nosilci* izvirnih pooblastil pri uresničevanju suverenih pravic delovnih ljudi, narodov in narodnosti, glavna naloga federacije pa je zagotoviti takšen položaj socialističnim republikam in socialističnim avtonomnim pokrajinam.

Da bi prišli do celovitejšega vpogleda in ocene položaja socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin, je zelo pomembna določba iz Ustave SFRJ, ki pravi, da »Delovni ljudje, narodi in narodnosti odločajo v federaciji po načelih sporazumevanja republik in avtonomnih pokrajin, solidarnosti in vzajemnosti, enakopravne udeležbe republik in avtonomnih pokrajin v organih federacije skladno s to ustavo ter po načelu odgovornosti republik in avtonomnih pokrajin za lasten razvoj in za razvoj socialistične skupnosti kot celote«. Ta določba v celoti potrди najprej to, da so republike in avtonomni pokrajini nosilci izvirnih pooblastil, razen tega pa še to, da je Ustava SFRJ iz 1974 določila federaciji nalogo, da uresničuje ustrezen položaj elementom njene strukture.

Ustava SFRJ določa sve komponenti posebne lastnosti pokrajine: 1. pokrajina je element jugoslovanskega federalizma, del njegove funkcije in strukture, in 2. pokrajina je sestavina SR Srbije, je del njene strukture. Ta dvojnost socialističnih avtonomnih pokrajin v ustavnem sistemu je nedvoumno ustavno dejstvo, zato bi bilo sleherno *spodbijanje* ali *zapo-stavljanje* katerekoli od obeh komponent v nasprotju s črko in duhom Ustave SFRJ iz 1974. Takšne težnje so danes navzoče. Gre namreč za tezo o »asimetričnem federalizmu«, s katerim se misli na »federalizem, ki favorizira samo enega partnerja, drugemu pa jemlje avtonomnost«.

Ne zdi se mi potrebno vračati se k nekaterim »že zdavnaj rešenim vprašanjem«, ki zadevajo federativni ustroj, zlasti ne ob tej priložnosti,

t. j. vprašanjem, ki so imela, kot je znano, plebiscitarno podporo in ki so bila plebiscitarno sprejeta. Sâmo dejstvo načenjanja teh vprašanj, glede katerih je *dogovor* že dosežen, spodbuja različne reakcije javnosti in vpliva na njeno nihanje glede vrednosti in prednosti našega sistema v primerjavi z drugimi modeli po svetu.

Na koncu bi še nekaj povedal glede tihih ali povsem odkritih zahtev po spremembah družbenopolitičnega sistema.

Strinjam se z vsemi tistimi mnenji, da ne bi bio prav zagovarjati vseh obstoječih inštitucij, norm in političnih rešitev. Vendar gre tu za to, da se iščejo argumenti, ki bi opravičili zahteve po spremembi sistema, ne pa poti in načinov, da tisto, kar je v njem normirano, dosledno realiziramo v praksi. Veliko trditev je brez analize zdajšnjega stanja sistema, za katere se je zavzemal Kardelj in ki jih je potrdil XII. kongres ZKJ.

Prepričan sem, da bi bilo treba v prvi vrsti govoriti o nadaljnjem razvoju sistema, katerega naloga bi bila nadaljnji razvoj samoupravljanja, krepitev položaja združenega dela in afirmacija politike enakopravnosti med narodi in narodnostmi v večnacionalni skupnosti. Vsi drugi pristopi bi bili v nasprotju z osnovnimi opredelitvami razvoja samoupravne družbe – z značajem federacije, odnosi med narodi in narodnostmi, ustavnim položajem republik in avtonomnih pokrajin, delegatskim sistemom, položajem združenega dela in podobnimi ustavnimi in političnimi določili. Vendar takšne zahteve po spremembah dejansko obstajajo. Toda mislim, da so »dejstva nujna tudi takrat, kadar so nekaterim neprijetna«. To pa pomeni, da je o teh vprašanjih mogoče razpravljati le z strogo znanstveno in strokovno argumentacijo.

SVETOMIR ŠKARIĆ

Aktualna vprašanja jugoslovanske federacije

1. Doslejšnja kritična razprava o delovanju političnega sistema socialističnega samoupravljanja ni postavila pod vprašaj avnojske podlage za jugoslovansko federacijo. Ravno tako ni postavila pod vprašaj narave jugoslovanskega federalizma, kot jo opredeljuje Ustava SFRJ iz 1974. Nacionalna in razredna sestavina jugoslovanske federacije sta stalni značilnosti jugoslovanske družbe in jugoslovanske federacije. Ti dve sestavini sta v sedanji Ustavi dobili konkretno obliko v razvitem sistemu institucionalnih oblik in ustavnih načel ter določb. Za to Ustavo je še posebej značilno to, da je enakopravnost narodov temeljiteje in širše uveljavila na socialnoekonomski ravni.

Nekateri udeleženci v razpravi o političnem in ustavnem sistemu pa so postavili pod vprašaj tiste določbe ustave SFRJ in 1974, ki avtonomni pokrajini izrecno opredeljujejo kot »konstitutivni element« jugoslovanske federacije. Upravičeno je bilo poudarjeno, da ustavna koncepcija o dvojni naravi pokrajin kot »konstitutivnem elementu« jugoslovanske federacije in kot sestavini SR Srbije ni logično čista in sama v sebi dovolj skladna. Dvojna narava avtonomne pokrajine je pravno nevzdržna. S teoretskega vidika avtonomni pokrajini ne moreta biti konstitutivna elementa federacije, saj so to lahko samo socialistične republike kot federalne enote. Na drugi strani pa je Ustava v tolikšni meri razširila avtonomnost avtonomnih pokrajin, da imata dejansko skoraj enak status kot socialistična republika. S tem se v precejšnji meri zožuje obseg pravic in dolžnosti SR Srbije in njena enakopravnost glede na druge socialistične republike. »Nesimetrični« jugoslovanski federalizem ni zgodovinsko upravičen v razmerah krepitve socialističnega samoupravljanja in odmiranja države.

Udeleženci javne razprave o političnem sistemu so prav tako opozorili na nenatančnost posameznih ustavnih določb, kakršne so, denimo: »enakopravnost narodov in narodnosti«, »suverena pravica delovnih ljudi, narodov in narodnosti« ipd. Upravičeno se opozarja, da te ustavne določbe odpirajo pot za proces nastajanja »narodnostne države«. Narodnost ni povsem enakopravna z narodom. Narodnost, denimo, nima pravice izoblikovati svojo državo oz. nima pravice do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve ali združitve z drugo državo. Samo narod ima pravico izoblikovati svojo državo kot izraz svoje suverenosti oz. pravice do samoodločbe. Zato imajo lahko suverene pravice oz. suverenost samo narod in delovni ljudje oz. delavski razred, ne pa narodnost. Atribut suverenosti je zmeraj povezan z narodom in oblastjo. V prvem primeru gre za narodno suverenost, v drugem pa za razredno. Zato narodnosti ne bi smeli povezovati z državo in oblastjo, pač pa s socialistično samoupravno skupnostjo in s socialističnim samoupravljanjem. V tem smislu bi se morali ravnati po Ustavi SR Slovenije iz 1974, ki italijanske in madžarske narodnosti ne povezuje s Slovenijo kot državo, pač pa s Slovenijo kot socialistično samoupravno demokratično skupnostjo.

Omenjeni ustavni določbi v določenem oziru slabita organsko enotnost med sklepi Drugega zasedanja AVNOJ-a in Ustavo SFRJ iz 1974 in zmanjšuje njeno sicer zelo visoko teoretsko trdnost.

2. Ustava SFRJ iz 1974 je prvič v zgodovini naše ustavnosti vpeljala soglasnost kot način reševanja določenih vprašanj z izrecnim izjasnjevanjem vseh pristojnih subjektov v enakem smislu. Soglasnost kot način odločanja se uresničuje z glasovanjem na podlagi predhodnega usklajevanja stališč pristojnih dejavnikov. Soglasnost in konsenz nista enoznačna pojma, čeprav lahko obstaja konsenz že pred doseženim soglasjem oz. samim glasovanjem. Soglasnost pomeni način odločanja z glasovanjem, konsenz pa splošno soglašanje določenega števila subjektov pri reševanju

določenega vprašanja, vendar brez glasovanja. Naša Ustava ne pozna konsenza kot pravno kategorijo, pač pa samo soglasnost.

Ustava SFRJ iz 1974 opredeli soglasnost kot način odločanja v strogem pomenu. Ta način odločanja je predviden za spremembo Ustave SFRJ, za sprejemanje aktov v Zboru republik in pokrajin na podlagi soglasnosti skupščin republik in avtonomnih pokrajin in za sprejemanje predpisov za izvrševanje zakonov in drugih splošnih aktov, ki jih sprejema Zbor republik in pokrajin, če je v teh aktih predvidena uskladitev stališč. Za vsa druga vprašanja Ustava predvideva večinsko odločanje: relativno, absolutno in kvalificirano večino. Glavna oblika odločanja je relativna večina, absolutna in kvalificirana pa sta predvideni samo za sprejemanje zakonov o začasnih ukrepih in za določanje predloga ustave. To navajamo zato, da bi jasno videli, da Ustava zahteva soglasnost samo za reševanje določenih vprašanj in da je neustavno širiti soglasnost kot način odločanja tudi na druga vprašanja.

Načelno se soglasnost kot oblika odločanja ujema z naravo naše federacije, ker deluje kot pomembno orodje za enakopravno udeležbo članic federacije pri reševanju osnovnih vprašanj konstitucij federacije. Na tej podlagi se krepi zavest in občutek članic federacije o medsebojni enakopravnosti, kar je bistveni pogoj, da članice jemljejo federacijo kot svojo skupnost. Ta oblika odločanja razen tega omogoča narodom suvereno odločati o presežnem delu, ki nastaja na njihovem ozemlju, kar je zelo pomembno za uveljavitev naroda in za urejanje mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji na trdni podlagi. Soglasnost pri odločanju je treba tako kot tudi druge oblike sodelovanja federalnih enot pri formiranju in uresničevanju skupnih interesov jemati kot izraz pravic narodov do samoopredelitve kot temeljnega načela jugoslovanske federacije. Oz. še konkretnije, soglasno odločanje pri omenjenih vprašanjih meri na to, da odpravi vse tiste negativne pojave v naši federaciji, ki bi lahko aktualizirale vprašanje odcepitve določene članice federacije. Sociološko gledano sta torej povsem upravičeni soglasnost odločanja kakor tudi paritetna udeležba republik pri oblikovanju organov federacije.

Z Ustavo določena vprašanja, o katerih je treba odločati soglasno, so aktualna in relevantna in ne smemo jih modificirati ali razširiti, saj gre za temeljna in najpomembnejša vprašanja, od katerih sta odvisna obstoj in nadaljnji razvoj jugoslovanske federacije. Toda o vprašanjih, ki pogojno sodijo v pristojnost Zbora republik in pokrajin, mora odločati tudi Zvezni zbor, ker gre za ekonomsko problematiko, za katero je zainteresirano tako združeno delo kakor tudi republike in pokrajini oz. narodi in narodnosti. Tako kot lahko Zvezni zbor na neki način odloča o spremembi Ustave, tako moramo premisliti o možnosti njegovega sodelovanja pri odločanju o nekaterih ekonomskih vprašanjih, ki sodijo na delovno področje Zbora republik in pokrajin, o katerih ta zbor odloča na podlagi soglasja republiških in pokrajinskih skupščin. Ta sprememba ni zgolj tehnična, pač pa bistvena. Omogočila naj bi učinkovitejše odpravljanje

protislovij med osnovnimi načeli Ustave, po katerih delavec odloča o dohodku, narod pa razpolaga s presežnim delom, ki ga doseže na svojem ozemlju. Z drugimi besedami, ta sprememba naj bi omogočala trdnejšo sintezo med razrednim in nacionalnim kot dvema osnovnima konstituantama jugoslovanske federacije.

3. Ali sporazumevanje in dogovarjanje med socialističnimi republikami in avtonomnimi pokrajinami jemlje organom federacije lastnost samostojnih pravnopolitičnih subjektov? Delno sem na to vprašanje odgovoril že v prejšnjem odgovoru. V mislih imam namreč tisto ugotovitev, da o nekaterih vprašanih odločajo zvezni organi na podlagi soglasja republik in avtonomnih pokrajin oz. njihovih organov. Upoštevati je treba tudi paritetno udeležbo republik in ustrezno udeležbo avtonomnih pokrajin pri oblikovanju zveznih organov in njihovo odgovornost pri določanju in uresničevanju politike teh organov. V skladu s tem organi federacije niso nekakšni organi, ki so ali pa delujejo zunaj oz. v nasprotju z republikami in avtonomnima pokrajinama. Ti organi so del republiške državnosti in odnos republik do teh organov je in mora biti enak njihovemu odnosu do svojih lastnih organov.

Ustavni koncept federacije popolnoma podpira pravnopolitično subjektiviteto organov federacije v okviru pravic in dolžnosti federacije, oz. konkretnije, v okviru pristojnosti slehernega organa. Sporazumevanje in dogovarjanje med republikami in avtonomnima pokrajinama ne jemlje organom federacije njihove pravnopolitične subjektivitete, pač pa, ravno narobe, prispeva k temu, da dobi ta subjektiviteta svojo legitimnost.

4. Zakaj so v praksi pogostejša pogajanja in sporazumi izvršnih in upravnih organov, kakor sporazumi in dogovarjanja med republikami in avtonomnima pokrajinama? Glavni razlog je v tem, da republike in avtonomni pokrajini bolj nastopajo kot države, manj pa kot samoupravne skupnosti, zaradi česar prevladuje proces dominacije ozemeljskega načela nad delovno funkcionalnim načelom. Kot najbolj škodljiva posledica tega procesa sta drobitev in teritorijalizacija združenega dela za občinskimi in drugimi plotovi. Z gledišča federacije pogrešamo tri vertikale združevanja dela: združevanje dela na podlagi proizvodnotehnološkega in delovno-funkcionalnega načela, združevanje dela prek SIS-ov na področju družbenih dejavnosti in infrastrukture na ravni države in povezovanje združenega dela prek skupščinskega sistema od občine do federacije. Zaradi delavskorazrednega vakuuma se je razširil prostor za delovanje republiških in pokrajinskih izvršnoupravnih organov pri oblikovanju in uresničevanju skupnih interesov, toda ne na samoupravni podlagi, pač pa na državni.

Zakaj so odpovedale nekatere institucije federalizma

Ponovna problematizacija jugoslovanskega federalizma, predvsem v obliki dezintegracijskih gibanj znotraj njega, ni toliko posledica slabosti sedanjih ustavnih institucij pač pa nekaterih ekonomskih in političnih procesov, ki so te institucije naredili vprašljive. Zaradi tega ni mogoče večine problemov, na katere se upravičeno opozarja v sedanjih razpravah o kriznih stanjih v družbenem sistemu nasploh in v federaciji posebej, rešiti s takšnim ali drugačnim ponovnim »brskanjem« po besedilu ustave, kar misli določen del našega upravljalkega uma, pač pa predvsem s temeljito preobrazbo dejanskih ekonomskih in političnih odnosov, ki so osnova in hkrati meja vsake socialistične in samoupravne institucije.

Ustavna reforma federacije iz leta 1974 (in prej amandmaji), ki je v precejšnji meri okrepila položaj republik in pokrajin, je izhajala iz pravičnega spoznanja, da je treba vodenje produkcije in reprodukcije družbenega življenja v čim večji meri prepustiti samoupravnim in državnim institucijam delavskega razreda pri posameznih naših narodih in narodnostih, splošni interesi razreda in narodov v Jugoslaviji pa naj se uresničujejo z dogovori in demokratično prek jugoslovanskega združevanja dela, samoupravnega načrtovanja, enotnega tržišča in zvezne države.

To, da se ti cilji v minulem desetletju niso realizirali v pričakovanem obsegu, zlasti tisti, ki zadevajo usklajevanje posebnih in vsejugoslovanskih interesov ni v prvi vrsti posledica napačnega in pretirano decentralizirane zasnovanja ustavnih institucij; sicer pa primerjalno pravno izkustvo kaže, da so ustavne institucije v ustavni praksi zelo prilagodljive in sicer vsakič, kadar se pokaže, da bolj ali manj ne ustrezajo več novim družbenim potrebam. Omenjene cilje v precejšnji meri ovira to, da so že od samega začetka manjkale nekatere bistvene družbene predpostavke, objektivne in subjektivne, ki so jih imeli pred očmi, ko so oblikovali Ustavo.

Našteli bomo samo nekatere izmed teh manjkajočih predpostavk. Prvič, ekonomska politika je pred Ustavo in po njej zagrešila *velike investicijske in orientacijske napake*: velik del družbenih sredstev je bil investiran (s političnimi odločitvami, nestrokovno in nenačrtno) v neracionalne gospodarske in negospodarske objekte, hkrati pa so bile zaradi napačnih prioritet zapostavljene celotne perspektivne gospodarske veje in sploh delitev dela na jugoslovanski ravni. Takšne »politične« gospodarske enote so lahko naprej životarile le v *monopolističnih in teritorialno zaprtih okvirih* zunaj tokov jugoslovanskega in svetovnega trga in združevanja dela, kar je med drugim pripeljalo tudi do *razcepa med zavestjo in akcijo v jugoslovanskem delavskem razredu*.

Drugič, takšno umetno in slabo gospodarstvo je osiromašeno tako duhovno kakor tudi kadrovske, medtem ko se nasproti njemu krepijo oblast in dejanske oblastniške pristojnosti države in dozdevno samoupravne (dejansko paradržavne) birokracije, ki dobivajo razsežnosti *neznankega, parazitskega in mogočnega birokratskega aparata*. Tudi ta aparat lahko glede na svojo strokovno revščino in svoje še negotove privilegije obstaja samo v zaprtih in demokratično nenadzorovanih prostorskih in funkcionalnih enotah.

Tretjič, povezava obeh prvih vzrokov pripelje do pospešenega razrednega trganja jugoslovanske družbe na ekonomsko, politično in kulturno vse šibkejšo producirajočo množico in na vse mogočnejši birokratski in privatizirajoči razredni blok, segmenti slednjega pa se politično najlaže konstituirajo v svojih tradicionalnih in med sabo vse bolj konfrontiranih nacionalnih okvirih. *Nacionalistične ideologije*, s katerimi poskušajo legitimirati obstoj in delovanje teh nacionalnih »novih buržoazij«, lahko vplivajo tudi na del delavstva in mladine, s tem pa se še bolj razbija enotnost jugoslovanskega delavskega razreda.

Četrtič, *socialna diferenciacija in nacionalno zbiranje zajema tudi dele ZKJ* kot avantgardne delavske sile, ki je vgrajena v temelje družbenopolitičnega sistema, zaradi česar v precejšnji meri slabi vodilna in homogenizacijska vloga partije v jugoslovanski družbi, ki začenja celo sodelovati pri reprodukciji razrednonacionalnih ločevanj in sporov na vseh družbenih ravneh.

Petič, vse te negativne pojave so nekaj časa blažile in prikrivale ugodne mednarodne razmere (precejšnji in cenejši krediti, cenejša energija, nakazila naših delavcev iz tujine), toda *svetovna kriza sedemdesetih let* je izničila te prednosti in izredno zaostri vse posledice ekonomskih napak in socialnopolitičnih razslojitev do te mere, da so bile ogrožene samoupravna narava, enotnost in neodvisnost Jugoslavije. Ekonomska kriza, ki se je takrat sprožila, se je nujno razširila še v politično in idejno krizo, kar med drugim pripelje tudi k preverjanju ustavnega sistema in federativnega sistema v njegovem okviru.

Omenjeni ekonomski, socialni in politični procesi so pravo nasprotje tistega, kar smo jemali kot družbene predpostavke in zastavljene cilje Ustave iz 1974. S takšno neracionalno ekonomsko politiko, z degeneracijo samoupravljanja, načrtovanja in jugoslovanskega trga, s prevlado birokracije nad producenti in z neenotnostjo ZKJ ni bilo mogoče realizirati številnih ustavnih ciljev in določb. V takšnih razmerah so odpovedale zlasti določene institucije federalizma ali pa so čisto preprosto postale neučinkovite – npr. določene samoupravne in državne koordinacijske funkcije – ali pa so začele delovati drugače, kakor je bilo prvotno zamišljeno – npr. sestav in delo delegacij, t. i. dogovorno odločanje, odnosi med SR Srbijo in pokrajinama itn. Posamezni zvezni organi (toda ne samo ti) so nasploh začeli zgubljeni svoje demokratične potenciale in učinkovitost, s tem ko so vse bolj postajali kraj neplodnih sporov in

nenadželnih ter neracionalnih kompromisov med republiškiimi mogočniki. Etatizem se krepi sorazmerno s slabitvijo samoupravljanja. T. i. mednacionalni in medrepubliški konflikti so povečini ideološki zastori, za katerimi poteka boj med deli dominantne in eksploatorske birokratsko-tehnokratske skupine za prerazdelitev presežnega dela – ob nenehnem sklicevanju na interese producentov ali lastne narode.

Razumljivo je, dá tega nevarnega stanja ni mogoče odpraviti zgolj ali predvsem z novimi spremembami ustavnih besedil oz. institucij – ker to stanje ne izhaja predvsem iz Ustave, čeprav so morda nekatere nejasne formulacije iz Ustave prispevale k temu. Prave rešitve so samo v radikalnih političnih in ekonomskih ukrepih, ki naj odpravijo tiste negativne dejavnike, ki so pripeljali do krize sistema, za takšne ukrepe pa dajejo dovolj prostora že institucije te Ustave – ob predpostavki, da so subjekti revolucionarne akcije odločni. Iskanje rešitev v nasprotni smeri bi peljalo v sedanjem težkem času k novim birokratsko-normativističnim manipulacijam in iluzijam, s tem pa bi se odložil in zapletel izhod iz krize z vsemi nevarnostmi za hegemonijo delavskega razreda, samoupravljanje in neodvisnost Jugoslavije.

Ob vsem tem pa ne izključujem možnosti za določene istočasne reforme ustavnih institucij. Nekatere izmed takšnih reform (ki najbrž ne bi posegale v zdajšnje odnose pristojnosti med zvezo, republikami in pokrajinama) bi lahko spremljali radikalni politični ukrepi, ki so nujni za večjo avtentičnost samoupravnega delavskega sistema. Tu imam v mislih na primer poenostavitev celotnega institucionalnega in posredniškega aparata (kot dopolnila k zmanjševanju množice uradnikov), in sicer od države do občine in gospodarstva, krepitev produkcijskega in splošnega predstavništva v skupščinah, demokratizacijo volilnega postopka, modernizacijo državnega aparata nasploh itn.

Poskus socioekonomske anatomije (in geneze) federalizma

(oziroma protifederalizma pri nas)

Federalizem ni le politična kategorija; je zaokrožen *sistem*, oblikovan iz gospodarskih, družbenopolitičnih in pravnih kategorij oziroma načel kot elementov sistema. *Federacija* tako ne more biti samo neka ideološko-normativna ureditev, ne da bi predstavljala takšno družbeno-sistemsko vezje, ki bo neko družbo urejalo v relativno kompakten, integrirajoči ter delujoči mehanizem.

Neka federativna ureditev pa tudi ni eksaktno, za vselej oblikovan sistem. V svetu najdemo njene *različne inačice*.

Zato mora biti razpravljanje o njej na vsaki zgodovinski razvojni »točki« vedno odprto, celovito, znanstveno in politično odgovorno, brez vnaprejšnjega etikiranja razprav za »ustavobraniteljske« ter »ustavoreformatorske«.

Naša predpostavka je, da je naša družba, ožje politična srenja, zrela za takšno obravnavanje problema. Moj prispevek naj bi bil le skromen poskus razpravljanja v tej smeri.

I

Moja *prva pripomba* k dosednji *razpravi o federalizmu*, o federativni družbeni ureditvi pa celo o »federalizaciji« ZKJ je, da je po eni strani dokaj *enostranska*, celo konservativna (čeprav lahko dobronamerno), kot da je »avnojski« federalizem enkrat za vselej »najdena« oblika sožitja jugoslovanskih narodov in narodnosti, po drugi strani pa celo neke vrste poskus pravne normativizacije konfederalizma na podlagi »sformiranih« republiških, pokrajinskih, občinskih paraetatističnih skupnosti – in ne na podlagi samoupravljanja (nekateri pravijo tudi – »oligarhično politiko-kratskih, birokratskih struktur«).

Zato je moja *prva teza*, da so nekateri spregledali dialektiko, drugi pa da koketirajo s političnim subjektivizmom, ki se je v zgodovini vedno slabo obrestoval.

To konkretno za našo razpravo pomeni, da je naš federalizem (kot zgodovinski pojav) zgrajen na neki zgodovinski podlagi, nacionalno in socialno osvobodilnem skupnem boju vseh narodov in narodnosti, na čelu s KPJ proti okupatorju ter proti stari ureditvi, ki ima kot takšen še vedno pomembno življenjsko vlogo pri skupnem delovanju za vsesplošni razvoj naše družbene skupnosti in je s tem svojevrstni *varuh dosedanjih pridobitev*. Pomeni pa tudi, da se moramo zavedati »panta rhei« – da je naša *povojna družba zakorakala v novo razvojno formacijsko fazo*, da so se rodile nove generacije, da so se porodile nove družbene strukture in oblike družbene zavesti. Tako ne more biti neka ideja ali oblika, recimo politično vojno bratstvena, federativna mednacionalna skupnost nič več edini gibalni vzvod (ali napajalni vir) za uspešen nadaljnji razvoj produktivnih sil, produkcijskih in drugih družbenih odnosov, vključno novih kulturno moralnih vrednot. Potemtakem je že sam nadaljnji razvoj produktivnih sil in samoupravnih odnosov tako obogatil dosedanji federalizem, da prihaja čas za njegovo nadaljnjo izpopolnitev, pa tudi spreminjanje, v pomenu sinteze razvoja (ki se seveda ne more pravilno oblikovati brez demokratičnega boja mnenj).

Drugi del moje uvodne pripombe se nanaša na neredko znanstveno sistemsko zelo šibko zasnovanost nekih političnoekonomskih oziroma socioekonomskih *kategorij*, ki bi zahtevale drugačno teoretično-aplikativno obravnavanje, pa tudi empirično potrjevanje.

Pri tem predstavniki različnih družboslovnih vej ne najdejo nekega skupnega kategorialnega jezika; celo nasprotno, pogosto operirajo iz osebnega prestiža, s kategorijami kot enostranskimi ali nedokazanimi, tudi politično diskriminacijskimi ideologemi, ne da bi jih predstavili kot elemente znanstveno zasnovanega sistema (na kaj mislim, bomo takoj videli).¹

II

Tisti, ki je to poslednjo misel pravilno razumel, se bo tudi strinjal, da bi bilo prav *pričeti političnoekonomsko razpravo* o federalizmu oziroma o pojavljajočih se dilemah: ali ga nadalje izpopolnjevati in poglobljati ali pa poostriti boj proti kakršnimkoli spremembam z vsestransko, znanstveno analizo nekaterih njegovih institucionalno ureditvenih elementov (tudi nezadostno utemeljenih), na katerih je federalizem zasnovan.

Ne glede na to, da bo za nekatere takšna razprava odveč, z mislijo, da spada pred novoustavno leto 1974, da so te kategorije-institucije že pravno normirane, bo naša razprava le pokazala, da temu ni tako; da je bila cela

¹ Ne morem se otresti občutka, da pri nas narašča nesorazmerje med vse večjim številom družboslovnih idej-razlag (tudi med vse večjim številom družboslovcev – teoretikov) ter njihovo majhno »znanstveno substanco«. Lahko bi vzeli kar standardno število 8, ki bi ga pomnožili še z 2 (kot dvema nasprotnima smerema v vsaki republici ali pokrajini), pa bi dobili »federalizacijo« heterogene družboslovne teorije, znanstveno dokaj dvomljive vrednosti.

vrsta pravnih norm oblikovanih na temelju Marxove kritike politične ekonomije (kapitalističnega blagovnega gospodarstva in neblagovnega asociativnega socializma), ne da bi se znanstveno odgovorilo na vprašanje, ali je mogoče vse te kategorije operacionalizirati, to je, prevesti v vsakodnevne delovalne vrednote in norme.

Zato pričujem razpravo o federalizmu s kategorijami, kot so *zdrruženo delo, združevanje dela in sredstev, družbena lastnina, kolektivno samoupravljanje, ustvarjanje in prilaščanje vrednosti oziroma dohodka* – vse povezane na »matično« teritorialno območje družbenopolitične skupnosti, kjer naj bi se te kategorije oblikovale kot temeljni ekonomski odnos. Vprašujem se konkretno za *zdrruževanje čigavega dela, čigavih sredstev, za ustvarjanje in prilaščanje vrednosti oziroma dohodka po kom?* Če namreč delo razumemo kot delo združenih posameznikov ali posameznih kolektivov, producirajočih v republiki ali pokrajini (da preskočimo občino), potem je tudi producirani družbeni produkt, novo ustvarjena vrednost oziroma narodni dohodek (»nacionalni«) rezultat produktivnega dela delavcev neke republike ali pokrajine. Narodni (»nacionalni«) dohodek je v tem primeru vsebinsko in besedno-pomensko v skladu s tezo, da je originarno produciran v okviru »nacionalne ekonomije« (republike ali pokrajine) kot rezultat »nacionalno« združenega (produktivnega) dela. V tem primeru je narodni dohodek federacije (kot Jugoslavije) samo skupek (seštevek, vsota) teh »nacionalnih« produktov oziroma dohodkov.

Problem je namreč v tem, da kolikor pojmuje »nacionalne ekonomije« kot »nacionalna združenja dela« kot originarne producente republiškega ali pokrajinskega narodnega dohodka, da se s tem oblikuje ekonomska (nacionalna) baza tudi za posebne nacionalne oblike družbeni zavesti delavcev (prebivalstva) in pa za formiranje republiško-pokrajinske politično pravne (državne) nadstavbe, ki deluje povratno na »svojo ekonomijo« kot »nacionalni regulacijski mehanizem«, zopet v »nacionalnem« interesu itd. S takšno »nacionalno ekonomijo« in »nacionalno politiko« se vse bolj istovetijo delavci in delovni kolektivi oziroma ozdi (še posebej poslovodni organi), ki prično svoje delo istovetiti z ustvarjanjem nove vrednosti, narodnega dohodka, presežnega produkta njihove republike ali pokrajine. Na podlagi tega se prične rojevati tudi pojem »nacionalni delavski razred«; družbena lastnina pa se pričinja pojmovati kot *lastnino nacionalne družbe oziroma družbenopolitične skupnosti*.

1. To je seveda le logično, dosledno izpeljana teza, ne pa še množična stvarnost, čeprav so takšne (dokaj močne) težnje. 2. Osebno niti ne zavračam niti ne odobravam takšnega procesa. V tem primeru sem samo analitik-diagnostik.²

Toda mi razpravljamo o *federalizmu*; in kaj se dogaja z njim v tem primeru? Ta dobiva z omenjenimi procesi prav gotovo neko drugo bazo –

² Le kot tezo bi omenil, da ima takšno (ponekod evforično) oblikovanje »nacionalnih ekonomij« dokaj močno mobilizacijsko vlogo (vsaj nekaj časa), na primer v obliki »mednacionalnega tekmovanja«, po drugi strani pa jasno povzroča vrsto drugih negativnih procesov.

neko drugačno vsebino; v gospodarskem pogledu predvsem neenotnost (jugoslovanskega) gospodarskega prostora, sistema, trga oziroma vse močnejše ekonomskopolitične meje proti prostemu pretoku blaga, sredstev, storitev, znanja, tehnologije itd., nasproti dokaj enotnim »nacionalnim ekonomijam« (nakljub tudi notranjim občinskim mejam).

Takšen proces je v *nasprotju z dvema silama*: 1. s splošnimi ekonomskimi in tržnimi zakoni racionalnega gospodarjenja v velikem obsegu, v kooperaciji itd., v vsej državi in 2. z Zvezo kot osrednjim državnim organizmom, ki predstavlja gospodarstvo kot celoto, ki ga mora regulirati kot celoto (kot jugoslovansko »narodno gospodarstvo«). Zaradi odsotnosti učinkovite integracijske vloge delovanja tržnih zakonov, pa tudi zaradi odsotnosti nekega učinkovitega usmerjevalnega družbenega plana se vloga osrednjega državnega organizma krepi kot vse bolj represivni administrativni aparat, po vsebini kot etatizem, ki prihaja v nasprotje z združenim delom, prav tako pa s federativno ureditvijo. Tako je federalizem pod pritiskom dveh nasprotnih procesov – dveh sil.

Oblikujejo se *večdimenzionalna konfliktna protislovja*: v združenem delu, med drugim tudi po teritorialni pripadnosti, med združenim delom ter družbenopolitičnimi skupnostmi, med združenim delom, skupaj z republiški ali pokrajinskimi skupnostmi ter zvezno državo.

Kot vsa protislovja tudi ta, ko se močnejše razvijejo, zahtevajo neko *rešitev*. Sicer trpi gospodarska učinkovitost; pa tudi drugi konflikti se tako krepijo, da lahko že govorimo o splošni krizi.

III

Vsaka ureditev, vsaka politika ima svojo filozofijo, svojo politično ekonomijo. Mi smo skušali ideološko in ustavno našo gospodarsko politično ureditev zgraditi *na dveh ali celo treh političnih ekonomijah*: a) na eni strani ureditev sloni na Marxovi (kritični) politični ekonomiji denarnoblagovne, vrednostne (kapitalistične) asociacije, ki jo skušamo uveljaviti, obratno kot Marx, v pozitivnem pomenu, pa zaradi tega b) uporabljamo v ureditveni operacionalizaciji gospodarskega mehanizma tudi meščansko politično ekonomijo tržnega gospodarstva; c) na drugi strani pa ureditev in politika slonita na Marxovi nasprotni, vizionarsko trasirani »politični ekonomiji« planske, neblagovne (netržne) asociacije svobodno združenega dela ali svobodnih proizvajalcev (osvobojenih izkoriščanja in denarno-blagovne reifikacije, alienacije in [ali] fetišizma).

Čeprav je *neka kombinacija* (»mešanica«) *političnih ekonomij v stvarnosti neogibna* zaradi same stvarne večsistemske gospodarskopolitične ureditve, ki zgodovinsko stvarno ni (in ne more biti) čisto enorodna ureditev, pa se vendar zastavlja vprašanje, katera politična ekonomija v tem primeru prevladuje kot dolgotrajna usmeritev našega družbenogospodarskega razvoja.

Nekdo me bo vprašal, pa v kakšni zvezi je takšna teza s poglobljanjem, ali obratno, z deformiranjem federalizma?

Odgovor je, da ena kot druga politična ekonomija teoretično razlagata *dva različna ureditvena sistema in načina gospodarjenja*, ki vlečeta vsak-sebi v drugo smer, zaradi česar sta oba v nekem »pat položaju«; zato se *pojavi* (za obe smeri nezaželeni) *tretji sistem – državno administriranje in ad hoc reguliranje*, ki zanikuje tudi načela samoupravno federativno urejene družbe, ki temelji na združenem delu, ki naj bazično funkcionira v skladu z logiko ekonomskih zakonov.

Tako se kaže navedeno navzkrižje med drugim tudi tako, *kot da je Marx »krivec« za naše sedanje gospodarskopolitične težave*; v resnici pa je krivo naše nepravilno razumevanje Marxa, 1. najprej kot nasprotja med politično ekonomijo asociacije blaga ter politično ekonomijo asociacije svobodno združenega dela oziroma ože, 2. kot nasprotja med njegovo blagovno, vrednostno obliko dela in teorijo svobodno združenega dela, osvobojenega tako kapitalističnega, meznega (izkoriščevalskega) odnosa kot blagovno vrednostnega odtujevanja. Drugače povedano, po enem sistemu delo (delavca) vrednostno-blagovno (dohodkovno) »zaslužujemo«, da bi ga z drugim sistemom osvobodili te blagovne in družbeno kapitalске reifikacije in alienacije (in to na podlagi iste ustave). To blagovno »popredmetenje« in »razpredmetenje« dela je seveda praktično gledano pomemben omejitveni protislovni proces, ki ne omogoča vedno konsistentnega obvladovanja gospodarskih in drugih družbenih težav.

Bolj poglobljena teoretična razlaga tega blagovnega (tržnega) – neblagovnega (netržnega) paradoksa poteka takole:

Marx razlaga stvarni (statistično evidentirani) kapitalistični: cenovno-stroškovni-profitni sistem z abstraktno deduktivno metodo po ravneh (stopničasto)³ – od zelo preproste ideje, da je *delo* oče vsega bogastva dobrin (narava pa mati) – po W. Pettyju, ki pa v blagovni produkciji dobiva denarno-vrednostno obliko (kar je tudi prvi akt njegovega odtujevanja), da bi potem s tržno vrednostjo, produkcijsko ceno, tržno ceno, stroški, mezdami, profitom dobilo konkretno blagovno in kapitalsko odtujeno obliko svojega bitja (esence). Tako je *cena* po Marxu pojavna oblika vrednosti blaga, *vrednost* pa pojavna oblika dela. Med njimi ni mogoče vzpostaviti nekega količinskega znaka-enačaja, kar še posebej velja za posamezen produkt oziroma za posamezno produkcijsko enoto.

Mi smo, nasprotno, vzeli Marxovo izhodiščno mikro kategorijo (konkretno) – delo delavca kot proizvajalca dobrin skupaj s sredstvi in ga poistovetili z mikro kategorijo – delovna vrednost blaga, da bi ga (jo) na koncu izenačili s prilaščeno vrednostjo oziroma dohodkom kot cenovno izrazno obliko. Pri tem smo preslišali *Marxovo opozorilo*, da te preobrazbe ne gre razumeti samo kot teoretično stopničaste razlage procesa

³ Podrobnejša razlaga je v mojem članku: »Za marksistično razumijevanje Marxovog kategorijalnog ekonomskog sistema«. – Ekonomist, 1982, št. 3.

vrednotenja dela (od abstraktnega h konkretnemu-stvarnemu), ampak tudi kot teoretični oris zgodovinske preobrazbe neblagovne (naturalne) produkcije v enostavno blagovno produkcijo, te pa nadalje v razvito kapitalistično blagovno produkcijo.

V naši ustavni formulaciji je normativno zapisana tale identiteta: (vloženo konkretno) delo delavca = (novoustvarjena) vrednost = cena – poslovni stroški = dohodek; identiteta, ki naj bi veljala tako na mikrozdovski kot na makroravni. Tako smo nadalje dobili tele formulacije: 1. da je dobrina (produkt) rezultat (tekočega) dela delavca, 2. da je tisti, ki ustvarja uporabno vrednost, tudi ustvarjalec vrednosti – dohodka, pa torej edini upravičen, da razpolaga s celokupnim produktom oziroma s celotnim prihodkom, ože – dohodkom na ravni gospodarske celice. S takšno formulacijo vrednosti – dohodka se je menilo, da se hkrati uveljavlja tudi drugo Marxovo načelo *delitve po delu*, vzeto iz nasprotnega sistema – asociacije svobodno združenega dela. Pri tem smo zopet preslišali Marxovo misel, da v delovni asociaciji delavec ne bo razpolagal s celotnim produktom (pri nas dohodkom), pa potem po svoji odločitvi prispeval za pokrivanje družbenih potreb, ampak da bo družba vnaprej, plansko izločila del produkta za družbene potrebe, tako da bo ostal na razpolago delavcu samo »okrnjeni prinos dela«.

Jedro mojega dokazovanja je, da takšno *dvotirno komponiranje političnoekonomskih sistemov* ni bilo konsistentno in zgodovinsko upravičeno dejanje; da se je s postopnim uveljavljanjem trga oziroma blagovnih zakonov pokazala takšna dualna teorija v stvarnosti kot neustrezna vodnica, da zaradi tega nekih ustavnih norm sploh nismo operacionalizirali ali pa so – tako kot so bile pravno formulirane – postale vse bolj nespoštovane. Zaradi tega je moralo priti – kar sem tudi že ugotovil – do krepitve »tretjega sistema«, in sicer najprej v obliki paradržavnih (politično posredno represivnih) mehanizmov, kot so samoupravni sporazumi ter družbeni dogovori, potem pa tudi v obliki neposrednih državnih ukrepov po hitrem postopku.

To pa je pomenilo nasplošno *krepitev samovolje* (voluntarizma) *pri upravljanju z gospodarstvom*, pa tudi na drugih družbenih območjih.

Ta boj, ki je originalno potekal »na liniji« iskanja ustrezne in zgodovinske oblike združenega dela za naše razmere, je dobil svojo izostreno podobo kot boj proti centralizmu in unitarizmu, za decentralizacijo, v resnici pa se je vse bolj spreminjal v konflikt med zveznim (centralističnim) etatizmom in novo nastajajočimi: republiškimi, pokrajinskimi pa tudi lokalnimi etatizmi.⁴ Trpeli sta obe instituciji: samoupravno združeno

⁴ Ta konflikt se je zlasti med ekonomisti pogosto pojavljal v obliki vprašanja: ali več plana ali več trga. Tisti, ki so bili bližje unitaristični, centralistični doktrini, so se skrivali za planiranjem, ki naj bi premostilo mnoge težave, nasproti »tržnemu anarhizmu«; laissez-fairevci, zagovorniki decentralizma pa so vihteli zastavo »samoupravne socialistične blagovne produkcije« kot edino racionalno obliko urejenega samoupravnega gospodarstva proti neracionalnosti, impotentnosti itd. planiranja.

delo in federativna urejenost družbe. To je bilo očitno tudi v ZK v obliki oklevanja, ideoloških sporov, neenotnosti v akciji itd.

Vse to se je zgodilo, ponavljam, ker nismo razvili zgodovinsko ustreznega in logično konstruiranega politično ekonomskega sistema.

IV

Ni čudno, če je dobila *takšna političnoekonomska kategorialna nejasnost svoj epilog v družbenopolitičnih sistemskih kategorijah*, ki prav tako niso dovolj jasno opredeljeni elementi družbenopolitičnega sistema. V mislih imam kategorije, kot so: *delavski razred, razredno-nacionalno, samoupravna družba in država, družbenopolitične skupnosti, politični sistem, družbenopolitične organizacije, še posebej ZK* itd.

1. Pri pojmihi: *delavec, delavski razred, nadalje razrednost* smo obstali nekako na pol poti ali pa je njihova vsebina nedorečena:

– Nasproti *delavski razred* Jugoslavije nismo opredelili drugačni, nasprotni razred kot »*nedelavski razred*«.

– Nismo razumeli, da *delavci – samoupravljalci*, organizirani v delovnih kolektivih oziroma v tozdihi nimajo, *prvič*, istega, klasičnega interesa kot delavci v kapitalističnih razmerah, pa tudi ne, *drugič*, vedno istega, skupnega interesa.

– Spregledali smo, da je v vsaki družbi, v vsakem obdobju *vladajoči razred* določen z objektivno, *zgodovinsko družbeno delitvijo dela* in s *tehnično ekonomsko prevladujočim produkcijskim faktorjem* v produkcijskem načinu. V kapitalizmu je to kapital, ki ga ima v rokah kapitalistični razred. V socialističnem gospodarstvu (kot pokapitalističnem sistemu) naj bi postali znanje, znanost, tehnologija, tehnični napredek ob izvajalnem delu najpomembnejša (vodilna) produktivna sila ali produkcijski faktor. Zato se postavlja vprašanje, kdo je tisti, ki upravlja s tem produkcijskim faktorjem. Ali drugače vprašano, kdo je subjekt razvoja v novih razmerah: ali tisti, množični del delovnih ljudi, ki opravljajo rutinska, ročna ali mehanična dela (t. i. delavci v ožjem pomenu), ali pa tisti (za sedaj manjši) del delovnih ljudi (od kvalificiranih delavcev do doktorjev znanosti pa tudi do umetnikov), ki na temelju ustvarjalne inovacijske sposobnosti in znanja producirajo raznolike novosti za materialni in duhovni družbeni razvoj.

Če bi se obrnili k *Marxu po nasvet*, bi zvedeli, da je delavski razred v kapitalizmu tisti, ki nima monopola nad produkcijskimi sredstvi in ki ustvarja presežno vrednost za kapitalistični razred, posredno za družbo. S spreminjanjem kapitalizma v socializem (po Marxu: v komunistični produkcijski način – prve, nižje faze) *se spreminja pojem produktivnega dela in delavca*.⁵ Ker postane v novi družbi poglobilni cilj: načrtno, znanstveno

⁵ Lahko bi dejali, da delavca v klasičnem, razredno-izkoriščevalskem pomenu pri nas (vsaj nečeloma, ustavno-normativno) ni več. Delavec je namreč tista oseba, ki ne poseduje in ne upravlja z nobenimi produkcijskimi sredstvi, ki mora zato prodajati delovno silo lastniku produkcijskih sredstev; ki po družbeni in tehnični delitvi dela nima nobene upravljalško-vodstvene funkcije v gospodarstvu in družbi pa tudi ne večjega osebnega premoženja in živi takorekoč od

razvijanje produktivnih sil oziroma ustvarjanje bogastva dobrin za celotno družbo, bi torej veljalo, da je najproduktivnejši del neke populacije tisti, ki deluje v tej smeri. To pa je tisti del zaposlenih »delavcev«, ki jih naša politična nomenklatura praviloma ne vključuje med neposredne proizvajalce oziroma delavski razred v ožjem pomenu besede (pogosto slišimo, da ta spada med tehnostrukturo ali pa v »neproduktivno« znanstveno raziskovalno področje). Vsekakor zopet očiten dokaz, da delavski razred ni empirično evidentirana homogena, eksaktna kategorija. Zveza komunistov (nadalje – ZK) kot naslednica nekdanje proletarske razredne KP bi seveda morala vse to uvideti, razložiti in razviti nove kategorije; žal pa jih ni.

Če se zopet povrnemo k političnoekonomskemu sistemu, 1. v tem pomenu produktivno delo ni le tisto, ki dela z materialom, orodjem, stroji (to je bila nekaka razlaga A. Smitha) in 2. imeli bomo različno produktivno delo, vsaj dvovrstno: a) tekoče produktivno delo kot predelava, dodelava, izdelava znanega izdelka ter b) inventivno, inovativno, projekтивно, organizacijsko, tudi znanstveno raziskovalno, izobraževalno itd. produktivno delo, ki ustvarja nove produkte, nove procese, postopke, novo organizacijo, nove informacije, nove kadre z novim znanjem itd.

Z vidika razvoja celovite mehanizacije in avtomatizacije pripada *prihodnost* seveda temu inventivnemu-inovativnemu delu in ne rutinskemu, izvajalskemu delu, čeprav je še to danes v srednje razviti industrijski družbi v večini (glej spreminjanje razmerja med zaposlenimi v primarnem, sekundarnem in terciarnem sektorju).

– Vse to pa mora tudi *vplivati na teorijo vrednosti* (ože, presežne vrednosti): kdo ustvarja novo vrednost in kdo jo le reproducira ali le troši.

Marx je pripisoval vso novo ustvarjeno (oziroma presežno) vrednost v *dvorazredni družbi* le enemu razredu, in sicer delavskemu razredu (delavca v Marxovem pomenu sem že opredelil), drugi – kapitalistični razred si vrednost le prisvaja na temelju lastninskega monopola. Z naraščajočo vlogo tehničnega napredka v produktivnosti dela, v gospodarski rasti na »račun« tako izvajalnega dela kot (fizičnega) kapitala je prispevek tega produkcijskega faktorja pa tako vloga njegovih nosilcev vse večji oziroma celo pretežen (naj samo omenim, da računajo v ZDA, da znaša dobiček na en vloženi dolar v inventivno-inovacijsko dejavnost kar okrog dva dolarja, da v SZ računajo, da en rubelj, vloženi v raziskovalno delo, povečuje narodni dohodek na 1,45 rublja).

To vsaj hipotetično govori, da *bo treba Marxovo teorijo vrednosti dopolniti*, da je vprašljiva *naša kategorizacija dela*, tozgov kot združenja enovitega dela, ki v celoti (kot preračunano enostavno delo) ustvarja ves dohodek kot rezultat tekočega proizvodnega-izvajalnega dela. Ali, doho-

mesečne plače (zato Marx v njegovo asociacijo dela uvaja namesto delavca »svobodnega proizvajalca« ali »svobodnega človeka«). Rekel sem načeloma, normativno-ustavno, ker so v praksi še vedno »stare« razlike med proizvajalci – samoupravljajci po položaju, po funkciji tako v gospodarstvu kot v družbi; nastajajo pa tudi nove razlike med njimi po ustvarjalnem prispevku.

dek (kot novo dodano vrednost – če zanemarimo vpliv spreminjanja cen) bomo morali na mikro ravni dezagregirati oziroma *upoštevati tri prispevke k dohodku*: 1. prispevek tekočega (živega) izvajalnega dela, ki v glavnem dodaja k velikosti dohodka reprodukcijsko vrednost delovne sile (pomnožene z intenzivnostjo dela), 2. prispevek t. i. minulega dela (kot vtelešene tehničnega napredka), ki skupaj 3. s prispevkom ustvarjalno inovacijskega dela prispeva vse večji, ponekje že glavni del k povečanemu dohodku (povečani vrednosti, tudi presežni vrednosti).⁶

Različnost prispevkov k dohodku, vprašanje nosilcev gospodarskega in družbenega razvoja na novi etapi razvoja tako govori o novi strukturi družbe, o novi dimenziji razrednosti, o novi teoriji, pa tudi o novi politiki produkcije in vrednosti.

Zakaj o vsem tem razmišljam pri tej temi? Zato, ker gre za temeljne (že načete in potrebne) premike v materialni družbeni bazi,⁷ ki jih moramo upoštevati tudi pri opredelitvi delavskega razreda, pri osmislitvi njegove vodilne vloge ter s tem vloge »njegove avantgarde« – ZK (o čemer več kasneje). Grem še dalje in navezujem probleme politično ideološke nadstavbe s politično ekonomsko konstelacijo naše družbe, kar je nadalje povezano vsekakor z našim federalizmom.

2. Če sta političnoekonomski kategoriji: delavski razred in »razredno delavsko« nejasni, je prav tako *težko potegniti jasno ločnico med »delavskorazrednim« in »nacionalnim«*; poslednje je namreč večpomensko in različno politično okvalificirano. Govoril sem že a) o avtohtonem pojmovanju »nacionalnega« (kot narodnega, narodnostnega), ki izvira iz besede narod in b) o »nacionalnem« (npr. v pomenu »nacionalne ekonomije«) kot sinonimu za »republiško« ali »pokrajinsko« nasproti »zveznemu«, »centraliziranemu«, »državnemu« itd. (le v čisto narodnostno homogeni republiki bi lahko nekako oba pojma istovetili, četudi to ni čisto točno).⁸

Osebnostno menim, da tudi v tem primeru delamo *dve napaki*: 1. zamenjamo delavski razred, kakršen je v kapitalistični razredni družbi, z »delavskim razredom«⁹ pri nas in 2. delavski razred jemljemo kot homogeni segment naše družbe, ne da bi opredelili drugi, nasprotni segment ali razred.

Po *Marxu delavski razred* kot razred kapitalizma nima svoje domovine; njegovo univerzalno izkoriščanje po kapitalu ga brati z delavci vseh

⁶ Glej moj članek: »Inovacijska dejavnost – inovativna (inovirana) družba«. – Teorija in praksa, 1984, št. 3, str. 204–207.

⁷ Kapital je v svojem interesu kaj kmalu registriral premik v razvojni strukturi družbe ter integraliral (estabiliral) celotno znanstveno tehnično, poslovodno strukturo v sistem kapitala. Naše združeno delo tega še ni uspelo storiti. ZK neredko omahuje – zdaj je v kritičnem odnosu do tega segmenta (kot celo odujene znanstvene, tehnostrukture), drugič pa ga skuša s kadrovske funkcijami vključiti v vodilni segment ali celo v delavski razred.

⁸ Da tako imenovana etnična značilnost nekega naroda (npr. isti jezik, zgodovina itd.) ni absolutna ovira za oblikovanje sistemsko različnih držav, sta primer: dve Nemčiji in dve Koreji.

⁹ Delavski razred sem dal pod narekovaj, ker smo ugotovili, da nismo jasno opredelili »delavca«. Ali je npr. delavstvo tudi t. i. delovna inteligenca in kakšen je odnos te do nacionalnega vprašanja? Ugotavljam, da je ponekje postala narodnostna inteligenca močan podpornik republiškega in pokrajinskega »nacionalnega«, le del radikalne inteligence je v opoziciji proti zveznemu in republiško-pokrajinskemu etatizmu.

nacionalnosti ali vsega sveta. Zato je po njegovem mnenju delavski razred po svojih interesih *internacionalen*. Marx pa nam ni ničesar povedal, kaj se zgodi, če delavski razred postane upravljalski razred v posamezni nacionalni državi. *Za nas* pa je razumljivo to zelo pomembno. Še posebej, če se neka država oblikuje zaradi zgodovinsko nacionalnih posebnosti *kot federativna država*.

Moje teze so:

– Če bi bili delavci v samoupravnem sistemu strogo marksistično proletarsko razredni, potem bi morala biti njihova domovina avtomatsko jugoslovanska skupnost z močno internacionalno zavestjo. To pa, kot po mnogih podatkih sklepamo, ni tako; da *naši delavci izražajo* v anketah pa tudi drugače kaj *različno svojo nacionalno pripadnost*: nekateri izražajo najprej svojo etnično narodnostno pripadnost, drugi pa prej republiško ali pokrajinsko »nacionalnost«.

– S tega vidika je prav gotovo vprašljiva razredna narava nasproti nacionalni naravi samoupravljanja, poslovnega obnašanja ozdov itd. Vsekakor *razredni interes samoupravljalcev* in njihovih organov ni vedno isti kot nacionalni interes. V mnogočem je to odvisno, v čem vidi delavec – samoupravljalec boljše uresničevanje njegove življenjske preference. S spreminjanjem splošne družbene lastnine v »nacionalno« (republiško in pokrajinsko) družbeno lastnino se med delavci zelo hitro krepi t. i. »nacionalna« republiška oziroma pokrajinska zavest.

Stopnja »jugoslovanskega razrednega interesa« oziroma »zavesti« se pri delavcih pojavlja izraziteje le v nekaterih primerih, kot so npr. zunanja neuvrščena politika, razmerje do centralističnega birokratizma itd., čeprav tudi v teh primerih vsi sloji delavcev v vseh delih Jugoslavije niso enako protietatistično, splošno jugoslovansko naravnani. Da ne govorimo o različni razpoloženosti »nacionalnih delavskih razredov« (kot nekateri pravijo) proti republiškemu ali pokrajinskemu etatizmu, kjer lahko opazimo, da se posamezni delovni kolektivi ali cele grupacije, tudi panoge, z njim celo solidarizirajo. Ali to pomeni, da prihajamo do nacionalno-razredne identitete?

– Zato je t. i. *razredna vsebina nacionalnega* (in obratno) teoretično še neopredeljena ali pa vsebinsko zelo neenotno obravnavana.

Niti avtohtono »narodno« niti »nacionalno«, izvedeno iz samostojnosti republik in pokrajin, nas ne pripeljeta preprosto preko prevedbe »razrednega« do prave federativne ureditve. *Treba bo poiskati drugačno osnovo za federativno urejenost združenega dela pa tako tudi družbenopolitičnih skupnosti*. Dokaz, da ni mogoče z dosedanjo (klasično) razredno analizo obravnavati problemov tako specifične in komplicirane družbe, kot je naša.

3. Prav gotovo je od vprašanja vsebine razrednega in nacionalnega odvisna v mnogočem tudi *družbenopolitična in upravna organiziranost Jugoslavije*, pa tudi *sam politični sistem*. Od njiju pa je zopet odvisen gospodarski sistem in ne nazadnje funkcioniranje gospodarstva.

Moje *analitično razmišljanje* o tem vprašanju *poteka nekako takole*:

– V *dosedanjih svetovno zgodovinskih razmerah* bi bilo nelogično, skoraj *nemogoče* (razen z nekim nasiljem) *okrniti avtonomijo narodov in narodnosti*, tako tudi pri nas relativno samostojnost (samoupravnost) republik, pokrajin in občin kot različne ravni graditve federativne urejenosti jugoslovanske države.

– Drugo vprašanje je *seveda etatizacija vrhnjih struktur*, na eni strani zveze, na drugi strani pa republik in pokrajin, kar krepi konflikte med zveznim (osrednjim) in republiško-pokrajinskim birokratizmom, ki so po bistvu prav gotovo *protidelavske, protidemokratske oblike vladanja* – kot je vsak etatizem, ki nima nobene prave zveze z vsebino federalizma.

V tem primeru je za to (med drugim) krivo tudi *nezadovoljivo oblikovanje gospodarskega in političnega sistema*. Za oba pa je značilen posredniški, forumski delegatski-transmisijski sistem, ki se ob teritorialni ter panožni družbeni delitvi dela (in različnih interesov) spreminja v kvazi »osemstrankarsko« *dogovarjanje in sporazumevanje republiških in pokrajinskih delegatov, večkrat po osebnem mnenju ali pa po predhodnem blagoslovu ožjega vodilnega foruma republike ali pokrajine. Tega ne moremo istovetiti s konflikti med delovnimi ljudmi republik in pokrajin, čeprav večkrat uspeva politikokracija (še posebej ob uporabi medijev, kot so dnevno, revijalno časopisje, radio in TV itd.) tudi pri delovnih množicah indoktrinirati posamezna vprašanja kot »načelna – nacionalna«.*

S tega vidika ne vidim rešitve v neki uvedbi strožje discipline, večje odgovornosti, v ideološki prevzgoji itd., da bi ljudje, še posebej vodilni, hitreje dojeli enotne oziroma skupne interese, ampak v vzpostavljanju takšnega *demokratskega mehanizma*, ki bi najpomembnejša jugoslovanska vprašanja objektivno selekcioniral in hitreje reševal v korist optimalnega razvoja našega gospodarstva in družbe (zbor narodov in narodnosti naj bi bil v tem primeru tisti zvezni organ – ovira, ki naj bi onemogočal, da bi predstavniki večjega naroda preglasovali manjšega).

– S tem pa se srečujemo z *našim specifičnim mehanizmom samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja*. Čeprav je ta mehanizem del našega samoupravnega sistema, pa se na sedanji stopnji družbenega razvoja ne more uspešno reševati vseh vprašanj samo s tem mehanizmom, ki predpostavlja visoko zrelost baze in delegatske strukture, z visoko homogenizacijo skupnih interesov itd. Prepričan sem, da je samoupravni družbi zato še vedno *potrebna neka enovita država z demokratskim organizmom*. Problem je le v tem, da nismo razvili niti uspešnega in dovolj demokratsko odgovornega delegatskega sistema niti demokratske, strokovno učinkovite ter odgovorne državne uprave; da smo t. i. reprezentativni skupščinski sistem zavrgli, kot da je že za nas zgodovinski anahronizem itd.

4. Nedvomno se mora *takšna družbenoekonomska strukturna protislovnost* odraziti v *protislovnosti družbenopolitične strukture*, in obratno, reševanje te protislovnosti mora potekati kot družbenopolitično – ideo-

loški proces, pa tako vplivati na organiziranost subjektivnih sil, še posebej ZK, kar vpliva nazaj na materialno bazo.

Za našo analizo so pomembne *tele ugotovitve*:

– Ideološko (uradno) ZK proglašamo kot *avantgardo delavskega razreda*, širše pa tudi kot vodilno silo celotne družbe. Ugotovili pa smo, da v naših (samoupravnih in mnogonacionalnih) razmerah (še posebej z vidika krepitve »nacionalnih« – republiških in pokrajinskih ekonomij) delavski razred ni enotna, homogena kategorija, pa je zato vprašanje, če je to lahko ZK. Analitično gledano, *ideje o njeni federalistični urejenosti*, kot zveze nacionalnih in republiških ZK, kot nekakšnih predstavnic »nacionalnih delavskih razredov«, niso iz trte izvite.

– Ugotovili smo tudi, da *subjektivne produktivne sile prav tako niso enorodne*. Marx je sicer govoril o delavcu kot enotni subjektivni produktivni sili v kapitalističnem produkcijskem načinu, ki pa se že v samem kapitalizmu zgodovinsko konkretno diferenciral. Osebnostno sem načeloma kategoriziral subjektivne produktivne sile v izdelovalne ter v razvojne, s tem pa tudi njihove nosilce v dva tipa »delavcev«. ¹⁰ Katere naj predstavlja ZK? Če se predstavlja kot vodnica družbenoekonomskega napredka, bi morala biti kot avantgarda sestavljena v prvi vrsti iz vodilnega znanstvenega raziskovalnega, inženirskega, organizacijskega itd. kadra. Tako bi seveda izgubila množično bazo, ali jo le pasivno vsebovala, to so množični produktivni, izdelovalni delavci. Če pa se (kot nekdanja proletarska stranka) rekrutira v prvi vrsti iz produktivnih izvajalnih delavcev in zastopa v prvi vrsti njihove interese, potem mora tako ali drugače priti v nasprotje s prvim segmentom subjektivnih produktivnih sil.

– Ena od ugotovitev je bila, naj bi *vodilnost ZK* v družbi pomenila, *da predstavlja, da vodi tudi druge segmente družbe*, ki niso del delavskega razreda ali ki se po svetovnem nazoru in drugih dejavnikih ne istovetijo s komunistično ideologijo. Če ZK pristane na takšno paternalistično formulo predstavništva vseh, vloge za vse, potem se seveda mora znajti kot en, sicer najboljše organiziran, prepričevalen del SZDL, ki naj bi bila najširša zveza vseh, ki so za socialistično razvojno usmeritev. To pa bi pomenilo za ZK (predstavljajoč sedaj interese širših delovnih množic, ne le delavskega razreda), 1. da ne bi mogla vedno strogo zastopati interesov delavstva v ožjem pomenu in 2. da se ne bi mogla vedno strinjati z upravnopolitično strukturo (»oblastjo«) ter njenimi odločitvami.

– Pred ZK je nadaljnja *dilema*: koliko ostati kot vodilno socialistično usmerjeno razredno gibanje za (nenasilno) preobrazbo družbe (pa torej biti kdaj pa kdaj tudi v opoziciji proti upravno politični strukturi) ali pa izvajati formulo: da je delavski razred sedaj upravljalec gospodarstva in

¹⁰ Bo ugovor, da umetno ločujem eno vrsto od drugega dela. Toda moja teza ni ločevanje obeh vrst dela (ker enobrez drugega ne more biti), ampak razlikovanje dvoje vrst dela po nekaterih specifičnih značilnostih in vlogi. Sicer pa imamo polno primerov poročanja iz prakse, ko organizacije ZK poročajo o tehnostrukturi, ki skuša monopolizirati vodstvene in samoupravne funkcije.

družbe pa tako tudi ZK – kot njegova avantgardna sila – ki je tudi upravljalna sila (tudi »oblast«¹¹).

– To vsekakor komplicira uravnavno-vodilno vlogo ZK, še posebej ob tem, da smo spoznali, da je *samoupravna družba prav tako pluralistično urejena družba* s pluralizmom samoupravnih interesov. Če odmislimo privatno lastninski sektor, se v samem družbeno lastninskem sektorju pojavljajo ljudje z različnimi interesi (funkcijami), ki jih je treba samoupravno enakopravno organizirati: kot delavce-proizvajalce, kot (osebne in kolektivne) porabnike in kot politična-družbena bitja.¹²

Jasno je, da na podlagi vseh teh različnih funkcij delovnih ljudi nastajajo tudi različni interesi pri obvladovanju gospodarskih in družbenih vprašanj. Moram ugotoviti, da je doslej ZK relativno asimetrično gradila svojo vodilno funkcijo, pri čemer je izhajala od samoupravljalca-proizvajalca, da pa je v mnogočem zanemarila enakopravnost ljudi v drugih dveh funkcijah.

Pa drugi strani ve povedati *sodobna znanost*, da gospodarski, še manj pa splošni družbeni razvoj ni determiniran, pa torej niti znanost ne more, kaj še neka politična organizacija, izbrati vedno najbolj točno (optimalno) varianto izmed mnogih, alternativno možnih rešitev. Lahko se zgodi, da se ZK zmoti; recimo, da se zavzema za neko različico rešitve, ki se kasneje pokaže kot slabša, nepravilna, za razvoj celo škodljiva. Skratka, razvoj ima naravo verjetnosti, zaradi česar so rešitve alternativne. A interes vsake družbe je, da težave čim ugodneje premagujemo. Kako torej?

Tako so *alternative* pred dokončnim izborom v vsaki demokratični družbi javne, tekmovalne in odprte, z enakimi možnostmi za njihovim uresničenjem preko demokratičnega boja nasprotij. Vprašanje je, kako naj v naših razmerah ZK »dopušča« druge možnosti oziroma s svojo alternativno rešitvijo »konkurira« drugim variantam in kaj bi se zgodilo, če se neke, njej nasprotne variante pokažejo kot sprejemljivejše ali pravilnejše? Ali naj se ZK v tem primeru zateče k »partijsko-vladnemu« režimu odločanja ali pa naj dovoli, da ostane s svojo alternativno varianto v manjšini v SZDL? Oziroma ali naj bi takšna demokratična procedura pomenila za ZK njeno lastno neprestano notranje demokratično-kadrovsko prenavljanje?

– Problem se še bolj zamota, če razdelimo družbo na *ekonomsko bazo in politično superstrukturo* ali na kratko: *na ekonomijo in politiko*. Najprej veljajo vse tiste dileme, ki sem jih navedel za in proti ZK kot upravljalni sili. Drugače povedano, zastavlja se nam vprašanje, koliko lahko samoupravno organizirano gospodarstvo samo sebe upravlja (kar ne pomeni v nasprotju z drugimi segmenti družbe) na temelju ekonomskih

¹¹ To je danes v bistvu že resničnost, saj so njeni vodilni člani tudi najpomembnejše osebnosti v vladi in v drugih izvršilnih, državnih organih.

¹² Glej mojo opredelitev socializma v delu: »Planski in tržni mehanizem v ekonomski teoriji socializma«. – Ljubljana, CZ, 1960, str. 281, ki jo je prevzel B. Horvat v njegovem delu: »Politična ekonomija socializma«. – Zagreb, Globus, 1984, str. 481.

zakonov – kategorij, se pravi, brez neposrednega tutorstva politike bodisi v obliki neprestanega nadzora in vmešavanja organov DPS ali pa v obliki višjih »razsodniških« odločitev organov ZK.¹³

To vprašanje je povezano s prejšnjim – da je namreč razvoj, da so rešitve problemov *alternativne – izbirne* in da mora biti za neke inačice odločitev *določena kontinuiteta odgovornosti subjekta*, ki je *odločitev sprejel*. Popolnoma je jasno, da se problemi in napake morajo kopičiti, če »eni« sprejemajo odločitve, »drugi« pa naj bi jih izvajali ter zanje odgovarjali. Drugače povedano, kdaj naj – posredno ali neposredno – intervenira ZK v gospodarstvu ali širše v družbi zaradi zaščite razvoja samoupravnih socialističnih odnosov?

– Vsa ta vprašanja pa nas končno pripeljejo do *problema same organiziranosti ZK*. Dileme so tele:

– če je bistveno za samo družbenopolitično ureditev, da temelji na samoupravni osnovi, ali naj bo tudi ZK organizirana na tej osnovi z delegatskim sistemom do zveznih organov;

– če je samoupravljanje integrirano po dveh poteh ali na dveh ravneh: po produkcijski in teritorialni, ali naj bo tako dvotirno organizirana tudi ZK;

– če so republike in pokrajini po ustavi subjekti, ki odgovarjajo za razvoj lastne »nacionalne« teritorialne skupnosti in za usodo, za razvoj zvezne skupnosti kot Jugoslavije, ali naj bodo vodilni organi ZK teh skupnosti hkrati tudi najvišji organi za vrednotenje razvojnih alternativ svoje in zvezne skupnosti, s tem da se za razvoj zveze kot celote dogovarjajo enakopravno, s pristankom vseh (s konsenzom)? Jasno je, da z vsemi temi vprašanji načenjamo organizacijsko načelo *demokratskega centralizma* kot načela za urejanje in delovanje ZK.

Če ima ZK v svojem programu kot njeni temeljni listini zapisane neke enotne, univerzalne skupne cilje, potem je popolnoma jasno, da morajo vsi njeni osrednji organi – pa tudi nižji – ter celotno njeno članstvo skrbeti za uresničevanje teh ciljev, kar naj bi bilo tudi osnova za presojo pravilnosti ali nepravilnosti odločanja posameznih organov oziroma članov. Če pa takšnega programa ni, ali ga niti ne moremo imeti, ali ni dovolj operativen za obvladovanje konkretnih družbenih težav, potem je očitno odprto vprašanje, kako priti do najboljših, najnaprednejših pa zopet demokratično sprejetih odločitev (ob upoštevanju tudi v ZK, pred sprejetjem sklepov, pluralizem mnenj pa tudi različnost interesov članov kot posameznikov). Verjetno, da načela demokratskega centralizma, kot je zapisano tudi v vseh vzhodnoevropskih komunističnih strankah, ne moremo razumeti kot naše načelo delovanja članov ZK. Čeprav ima vsaka človeška tvorba neko avtoritetno vodstvo z določenimi pooblastili (posebnimi pristojnostmi), in takšno mora imeti tudi ZK je le težko sprejeti

¹³ Na podoben problem naletimo na relaciji ZK – sindikati. Ne sprašujemo se samo, kakšna naj bo vloga sindikatov v razvitem samoupravnem sistemu, ampak še posebej, kakšno naj bo razmerje med zvezo delavcev – komunistov ter zvezo delavcev – komunistov in nekomunistov.

kategorijo »centralizem«, ki naj bo hkrati demokratičen – samoupraven. Menim, da drugačna vsebina ZK zahteva tudi drugačno načelo njenega delovanja.

V

1. Vsaka kritična analiza nam je potrebna, da pridemo do konkretne sinteze. Mnogi Marxovega nauka v tem pomenu ne razumejo. Njegova analiza družbenega, še posebej kapitalističnega razvoja je namreč kritična negacija. Toda takšna njegova ekstremna negacija (blaga, kapitala, razredov itd.) še ne more biti napotilo nekemu gibanju za konkretno delovanje v konkretnih zgodovinskih okoliščinah. Zgodovina sicer – bolj kot preostala narava – pozna revolucije kot erupcije protislovij, je pa tudi zanjo značilna kontinuiteta – evolucija z določenimi diskontinuitetami.

O tem nas prepričuje *Marx sam*, ko pravi: »Tudi če katera družba odkrije naravni zakon svojega razvoja... le-ta naravnih razvojnih faz ne more niti preskočiti niti odpraviti z dekreti. Toda porodne bolečine lahko skrajša in olajša. In pravi dalje: »Industrijsko bolj razvita dežela kaže manj razviti le podobo njene prihodnosti«. ¹⁴

Če prenesemo to metodološko opozorilo na naše razmere, bomo morali ugotoviti štiri reči: 1. da smo sicer trend našega razvoja precej točno odkrili, nismo pa niti teoretično niti praktično domislili njegovih konkretnih oblik, 2. da smo skušali z revolucionarnim naletom v mnogočem prehiteti čas in naše razmere, 3. da bi lahko ob globljem spoznanju alternativnih poti razvoja bolj zmanjšali bolečine, pa tudi stroške razvoja in 4. da smo posnemali podobo ali oblike razvitejših industrijskih družb tam, kjer nam ni bilo treba, tam pa, kjer faz ali oblik nismo mogli preskočiti, smo poskušali prav to.

Takšno splošno razmišljanje pa nas opozarja še na nekaj drugih metodoloških napak, kot npr.: 1. da nismo razumeli, da zgodovina vsake družbe poteka ciklično, po cikcak sistemu, 2. da vlada v veselju in v družbi naravni zakon gibanja oziroma razvoja v obliki boja nasprotij, na temelju razvite različnosti celote, ki ima v družbi v normalnih razmerah obliko demokracije, 3. da različnost nastaja zaradi kaj različnih neenakosti, 4. da je vloga zavesti sicer določevalka konkretne oblike družbe, ki pa je odvisna (naddeterminirana) od družbenoekonomskih zakonov.

2. Druga sklepna misel, ki bi jo rad izpovedal, je, da federativna ureditev (kot sistem) ni sama sebi namen, neka zamisel Tita ali drugih politikov v preteklosti, ampak je to danes zgodovinsko vsestranski, napreden proces integriranja ljudstev in narodov v širše skupnosti, na koncu v skupno svetovno skupnost, na najbolj demokratičen način.

Zato proces federalizacije razumem kot proces svobodnega povezovanja ali združevanja relativno samostojnih enot – od posameznikov kot oseb, posameznih skupin itd. v samostojne teritorialne skupnosti do zvezne

¹⁴ K. Marx: »Kapital, 1. knj.« – Ljubljana, CZ, 1961, str. 12, 10.

ureditve. Pa je proces federalizacije v tem pomenu dokaj podoben Marxovemu pojmu: asociacija svobodnih ljudi, nedvomno vedno ozko povezana z ljudsko demokratičnostjo. Kolikor nastopajo narodne skupnosti kot federalne enote, je to zanje edina ustrezna oblika uveljavljanja njihove narodne samobitnosti.

3. *Tretji poudarek* mojega sklepnega razmišljanja je namenjen *federativni urejenosti kot sklenjeni troedinosti treh segmentov družbe*: gospodarske ureditve, političnoupravne in pravne ureditve ter političnega sistema. En kot drugi segment mora imeti v sebi isto vsebino družbenega bitja, da je na koncu federacija kot državna ureditev za člane skupnosti in za narode njihova domovina.

4. Ker je moja glavna preokupacija (in habilitacija) politična ekonomija, mi je seveda *federalno urejeno gospodarstvo* (združeno delo) ne le strokovno blizu, ampak celo temeljno izhodišče za razmišljanje o nadaljnji krepitvi naše ureditve kot federativne države. Upal bi si celo trditi, da so nekateri vprašanje napačno »spolizirali«, namesto da bi ga »ekonomizirali«.

Zato je po mojem prepričanju *nadaljnja graditev gospodarstva*, to je združenega dela v materialni sferi proizvodnje *kot federativnega ali asociativno integriranega združenega dela*, v prvi vrsti na temelju ekonomskih kriterijev (oblikovanih zopet na ekonomskih zakonih) za celotno jugoslovansko gospodarstvo »conditio sine qua non«.

Po tej uvodni misli da bi razvil *tele teze* (zahteve):

– *Gospodarstvo* je treba dejansko *družbeno samoupravno organizirati s primarno gospodarskimi vezmi*, čeprav to ne pomeni, da naj bo gospodarstvo cehovsko zaprto kot neka država v državi. Politično upravni organi in organi političnih organizacij bi morali zožiti svojo uravnavno vlogo na tista področja, ki jim pripadajo v vsaki sodobni družbi, nikakor pa ne bi smeli vnašati v gospodarske odnose političnih interesov, meril in navad.

– *Družbeno lastnino* bi morali *operacionalizirati* tako, da je kot javno premoženje (povezano tudi z osebnim) v *razpolagalni pravici samoupravnih gospodarskih organizacij* (kot firm), ki na samoupravni osnovi odločajo o uporabi, kombinaciji, substituciji sredstev brez tutorstva organov DPS ali političnih organizacij.

– *Družbena lastnina* bi morala kot »anonimno« *družbeno premoženje* (družbeni kapital) *prosto krožiti* kjerkoli v Jugoslaviji, zopet po gospodarskih merilih, s tem da bi o uporabi dela sredstev (npr. naložbe v infrastrukturo) odločali tudi organi DPS.

– Gospodarske organizacijske tvorbe naj bi dobile svobodnejšo *raznovrstno fiziognomijo*, ne tako togo, zakonsko urejeno kot sedaj.

– Tako bi se samozainteresirano oblikovalo, odvisno od panoge, sto ali dvesto *večjih ali zelo velikih (združenih) gospodarskih organizacij* (kombinatov) ob množtvu srednjih, še posebej pa majhnih podjetij, med katerimi naj bi bile tudi zasebne organizacije. V jugoslovanskem merilu bi

tako dobili neko število »transnacionalk« ali »mednacionalnih« organizacij z jugoslovansko ekonomsko-finančno, tržno logiko poslovanja, ki bi bila hrbtnica jugoslovanskega gospodarstva ne samo navznoter, ampak tudi navzven.

– Takšne velike jugoslovanske gospodarske organizacije (firme), ne glede kje bi bile registrirane, bi *bile v celotnem jugoslovanskem prostoru*, pa bi zato zahtevale enotnejšo, strokovno, odgovorno jugoslovansko gospodarsko politiko z ustvarjanjem izenačevanja pogojev poslovanja, v obliki protimonopolne politike, v odpiranju meja tudi konkurenci itd.

– V tako samoupravno osamosvojenem gospodarstvu bi bile *teritorialne skupnosti* (od občine do pokrajine in republike) kmalu omejene na vlogo, ki jim pripada. Zvezna vlada pa bi urejala zadeve na podlagi skupščinskih aktov, kot jih urejajo danes vlade v drugih demokratičnih državah.

– Gospodarske organizacije ne bi bile samo organizacije tekočega dela, ampak tudi združenje materialnotehničnih in finančnih sredstev, tehnologije, izvedbenega in inovacijskega dela itd., kar bi jim dalo pečat *dinamičnih, konkurenčno sposobnih poslovnih tvorb*.

– Jasno, da bi bile v takšnih razmerah blagovno-denarne povezave osnovna oblika usklajevanja in povezovanja gospodarskih enot v širše združbe in na koncu v gospodarstvo, ker pa ne izključuje še drugih regulacijskih mehanizmov, kot sta npr. *samoupravno sporazumevanje in dogovarjanje*, toda še vedno (na koncu) pod sankcijo trga pa tudi pozitivnih pravnih predpisov.

– Hkrati bi se tako tudi *denarni-bančni sistem* moral preobraziti iz zaprtega sistema republiško-pokrajinskih meja v jugoslovansko prepleteni sistem; dinar kot valuta bi postal enotna (jugoslovanska) mera vrednosti.

– V takšnih razmerah bi postalo *planiranje* sodobna, nenadomestljiva metoda upravljanja in vodenja v gospodarstvu in v DPS, saj racionalnih odločitev – akcij danes ni več brez planiranja. Čeprav bomo morali razlikovati poslovno planiranje gospodarskih organizacij ali planiranje lastne dejavnosti DPS z lastnimi sredstvi od skupnega družbenega planiranja (dejansko planskega usmerjanja) razvoja, ki bi ga morala organizirati Federacija.

– Le tako sem prepričan, da bi lahko kaj kmalu preseгли problem »nacionalnih ekonomij«, »nacionalnega delavskega razreda«, »federalizacije ZK« ipd. Delovne množice različnih narodov in narodnosti bi izbrale po demokratični samoupravni poti *najsposobnejše, moralno odgovorne osebe za vodilne funkcije*, ki bi odgovarjali državljanom v vseh treh funkcijah – kot delavcem, kot porabnikom in kot političnim bitjem.

– Kaj konkretnjšega ne morem reči o novi vlogi ZK. Vsekakor pa bo njen klasični, avantgardno razredni fundamentalizem prav gotovo moral doživeti pomembne spremembe.

Federalizem je še posebej, usodno pomemben za nas Slovence. Prepričan sem, da brez njega ni Jugoslavije.

GIOVANNI CESAREO

Na poti k elektronski demokraciji?

(Informacija med produkcijo in potrošnjo)

Problemi in perspektive, ki jih tehnološka inovacija zastavlja svetu množičnih komunikacij. Navkljub predvidevanjem futurologov in uspešnosti svobodnjaških predpostavk, bi nemara analiza dejanskih procesov potrdila, da množenje produktov, povečevanje distribucijskih poti, naletava na vse večjo krepitev nadzora nad viri in produkcijo. Vloga velikih korporacij in funkcija programiranih sporočil. Kako nastopa informacijsko gradivo: surovi in obdelani podatki. Možnost »krožne komunikacije«.*

I

»Danes se dogaja korenit in presunljiv kulturni prevrat, ki omogoča vsakemu posamezniku v vedno večji meri individualni dostop do celovite informacij. Vendar pa je treba proces, ki ta dostop omogoča, kritično proučevati. Naša tema torej noče zasejati panične bojzani glede prihodnosti, temveč hoče pomeniti razlog za razmislek« (Smith, 1980). Žal pa takšen postopek – vsekakor ne pesimističen ali katastrofičen – v proučevanju perspektiv, ki so jih odrple nove tehnologije v svetu informacij in množičnega vedenja, v Evropi danes ne prevladuje. Nasprotno, danes obstajajo težnje po predvidevanjih in v nekaterih primerih celo po prerokovanju prihodnjega družbenega tkiva glede na nove tehnologije in posledic, ki jih bodo izzvale na področju množičnega komuniciranja in, splošno, v vsakdanjem življenju. Le redko izhajajo ta predvidevanja iz konkretnih raziskav, ker je za zdaj opravljenih le še malo eksperimentov. Kljub temu pa futurologi – pa če so izvedenci ali laiki – nastopajo vedno zelo prepričano, predvsem kadar se s pisanjem ali besedo obračajo na široko javnost. Pa čeprav se je naprimer zgodilo, da je tak preizkus, kot je bil Prestel, angleški videotex, doživel povsem drugačen razvoj, kot so bili predvidevali; futurologi zaradi tega niso postali prav nič opreznjši.

* Pričujoči prispevek je del študije, ki jo je izdelal Giovanni Cesareo za knjigo *Changing Patterns of Communication Control*, ki bo izšla v zbirki *The Critical Communication Review*; urednika: Vincent Mosco in Janet Wasko; založba Ablex Publishing Corporation, Norwood (New Jersey).

Poglavitna pomanjkljivost teh predvidevanj je v tem, da so zaobrili perspektive. Namesto da bi izhajali iz družbenih procesov – ekonomskih, političnih ali kulturnih – znotraj katerih se lahko umestijo nove tehnologije in ki iz njih izhajajo potrebe, futurologi pogosto poskušajo analizirati možna razmerja med temi procesi in potrebami, na eni strani in med močjo novih tehnologij na drugi, tako da izhajajo iz »notranjih lastnosti« novih tehnologij in zgolj na tej podlagi iz njih izvedejo dogodke, ki se imajo zgoditi. Kot da bi rešitev nekega tehničnega problema avtomatično prinesla tudi najboljšo rešitev vseh problemov ali skoraj kot da bi bila produkcija in distribucija informacij in znanja pogojena izključno in predvsem z »lastnostmi« ali razpoložljivostjo tehnologij. Še več, mnogi med tistimi, ki izdelujejo predvidevanja kar zanemarjajo dejstva, da novih tehnologij nikakor ne aktivira izključno »povpraševanje potrošnikov«. V resnici je razvoj tehnologij zelo hiter: pospešujejo ga tudi (in včasih predvsem) strategije velikih korporacij, katerih cilj je povečati produkcijo nove opreme in jo postaviti na trg, pa tudi notranja logika tehnološkega raziskovanja, ki se dogaja tako, da odgovarja hkrati na svoje vprašanje in na zahteve kapitala, ki ga financira.

Tako se kdaj pa kdaj znajdemo sredi novih tehnologij, ki si iščejo prostor znotraj trga, ko »povpraševanja« sploh še ni. Pogosto je potrebno ustvariti »povpraševanje«, da bi mu potem zadostili (na primer, najbolj prefinjeni računalniki pridejo na trg, ko so »stari« še v preizkušanju). Prav zato ni tako lahko predvideti, katere tehnologije se bodo najprej razvile, katerim potrebam bo zadoščeno in kateri postopki se bodo nazadnje zares uveljavili.

Aparati in participacija

Iz doslej povedanega izhaja še drugo vprašanje: kakšna bo zvrst ali kakšne vrste bodo informacije in predstave, ki jih bodo proizvajale nove tehnologije. O tej temi, čeprav je vprašanje gotovo temeljno, nam predvidevanja ne povedo mnogo. Tudi na kulturnem področju je razmerje med produkcijskim načinom in produktom pomembno, in produkcijski način nikakor ni odvisen izključno od tehnologije. Tudi za informacije in znanje velja, da je produkcijski način odvisen od oblike organizacije produkcijskih procesov, distribucije in potrošnje. Poleg tega ga določajo razmerja med različnimi elementi, ki vključujejo stroje in človekovo intelektualno delo, duhovne navade in delovno rutino, prostor in čas, stvari in simbole, ekonomske pogoje in kulturno zaledje. Skratka, gre za to, kar smo nekoč že poskušali opredeliti z izrazom »forma aparata« (Cesareo, 1979). Da bi torej lahko odgovorili na vprašanje: »ali bodo nove tehnologije pripeljale do novega tipa informacij in znanja in do novih oblik kulturne potroš-

nje?«, je potrebno upoštevati precej večje število dejavnikov, nikakor pa ne samo tehnologije. Najmanj kar moramo poskusiti je, da predvidimo, kdo bo sposoben proizvajati informacijo in kakšno bo razmerje med producenti in potrošniki.

V večini današnjih prizadevanj je participacija ena ključnih besed, toda tudi tukaj nikakor ni rečeno, da je participacija neposredni in avtomatični nasledek novih tehnologij. Prav narobe: vemo, da danes prevladuje težnja po množenju produktov, komunikacijskih kanalov, terminalov in hkrati po centralizaciji odločitev, po koncentriranju informacijskih virov in produkcijskih ravni. Zato lahko sodimo, da je bolj verjetno, da bo telematika povečala *distribucijo* kot pa »participacijo« ali krožno komuniciranje in da obstaja znotraj današnjih teženj očitna kontinuiteta med obstoječim in novim (NUJ, 1980). Vse bi se moglo spremeniti in vendar bi lahko »logika« komunikacije – in seveda distribucija oblasti – ostali takšni kot sta danes.

Na tej točki se smemo po pravici vprašati, če prevladujoča predvidevanja v resnici ciljajo na prikaz prihodnosti, ali pa so morda način za »pridobivanje« ljudi, z namenom, da bi pogojili dogodke in ravnanja s tem, ko prikazujejo očarljivo vizijo nekega jutri bistveno drugače od tistega, kar se bo nemara zares zgodilo.

II

Po Evropi se razširja nekakšna »svobodnjaška« domneva. Trdi, da bo informacijska družba omogočila vsem, da bodo avtonomno zadovoljevali svoje potrebe po informiranosti, s tem, da bodo neposredno nabavili razpoložljive podatke in bodo tako »od spodaj« izoblikovali lastno podobo stvarnosti, pač v skladu z lastnimi zahtevami in okusi.

Takšno perspektivo ponujajo kot globalno alternativo današnjemu procesu produkcije in potrošnje informacij in védenja, v katerem prevladuje enosmerna komunikacija in so dominantni viri proizvedeni, ponujeni ali vsiljeni trgu na industrijski način, »od zgoraj« prek posredovanja množičnih občil in institucij oblasti. Po tem predvidevanju bi se novi načini oblikovanja »subjektivne« podobe stvarnosti na individualni ravni opirali na elektroniko in na mnogotero rabo videa in računalnikov, zaradi česar štejejo nove tehnologije za ključ, ki odpira vrata v novo civilizacijo, utemeljeno na nekakšni »elektronski demokraciji«.

Kako se spreminja kolektivna predstava

Res je, da je to »svobodnjaško« domnevo mogoče pojmovati tudi zgolj kot propagandni slogan v korist velikih korporacij, ki proizvajajo in distribuirajo software in hardware. Pa gre kljub temu za predpostavko, ki

zasluži pozornejšo analizo, ker lahko postane gibalno produkcijskih in družbenih strategij, ki bodo zelo pomembne v prestrukturiranju informacijskega sistema in s tem v oblikovanju kolektivnih predstav. S sklicevanjem na novejšo teorije o družbeni kompleksnosti in o vlogi komunikacijskih procesov že v sedanji družbi, poskuša nuditi »elektronska demokracija« ustrezno rešitev tako za probleme množične produkcije znanja, kakor za probleme družbene reprodukcije. Po tej perspektivi naj bi se svetovna družba, »ki ne temelji na politični ali normativni integraciji«, če navedemo Luhmanna, že oblikovala, in komunikacijski procesi bi potemtakem ne bili zgolj odsev družbenih in oblastnih razmerij, temveč tudi konstitutivni element dinamike realnosti in gospostva. »Svobodnjaška« predpostavka se, mimo drugega, zdi primerna tudi zato, ker krepi težnje po »deregulaciji« (kakšen smisel ima na primer regulirati razmerje med »javno« in »zasebno« sfero, ko pa ljudje lahko kjerkoli dobijo informacije, ki jih potrebujejo?), in še več, lahko bi celo iz te »deregulacije« naredila odličen precedens.

Dejansko se zdi, da tu na določen način oživlja davna kontroverza o nasprotnih tezah glede »manipulacije množic«, in »suverenosti potrošnika«. Številna raziskovanja in študije so že pripeljali do tega, da je ta shematična opozicija presežena, saj so poudarjali na eni strani »rob avtonomne produktivnosti«, ki jo obdrži vsakršna oblika kulturne potrošnje, na drugi strani pa so nakazali, kakšnim določnicam je dandanašnji podvržen potrošnik vsled oblik distribucije in vsled postopkov, ki se vpisujejo tako v posamično »sporočilo« kot v celoto programiranega diskurza. Vendar pa še vedno ne vemo veliko o potrošnji informacije in kulture, njenih mehanizmih in njeni notranji »logiki«. Vsekakor se zdi, da »svobodnjaška« predpostavka vse to spregleduje in nudi novo in dokončno vizijo produkcijskega procesa znanja in spoznanja: »elektronska demokracija« naj bi zagotavljala vsem možnost, da svobodno in avtonomno – izhajajoč iz lastne subjektivne izkušnje – najdejo poti, ki peljejo od družbenih procesov kot takšnih k vzpostavitvi podobe o stvarnosti. Ali morda puščamo za seboj »prazen prostor«, »puščavo«, o kateri je govoril Nietzsche? Ali pa je to, kar se nam nakazuje, le semiološko in sociološko slepilo?

Upravičen dvom

Dvom je, in to je najmanj kar lahko rečemo, upravičen in se rojeva iz dejstva, da sta »tehnološki napredek« in »svobodni trg« stebra, na katerih se, kot kaže, utemeljuje »elektronska demokracija«. Podobnost z miti liberalizma, ki danes vstajajo iz pozabe na več straneh, je nesporna. In svobodnjaštvo »ne prepoveduje denarnemu obtoku, da bi se razdelil na tisti del, ki služi za odločanje in na del, ki služi samo za kupovanje« (Lyotard, 1979). »Analogno«, nadaljuje Lyotard, »si je mogoče zamišljati

vzporedne tokove spoznanj iste narave, ki tudi uporabljajo iste kanale, vendar bodo nekateri pridržani za ‚odločevalce‘, medtem ko bodo drugi služili za izterjevanje stalnega dolga, ki ga ima vsakdo do družbene celote«. Ali tedaj lahko trdimo, da predpostavka o »elektronski demokraciji« nemudoma razkroji to podobo?

Sicer pa to ni edino tveganje, ki se ga svobodnjaška predpostavka očitno ne zaveda. Dejansko namreč ni jasno, v kolikšni meri bi bil lahko potrošnik postavljen v razmere, ko bi mogel oblikovati lasten postopek »od spodaj«. Bolj kot kdajkoli je potrebna ponovna vzpostavitev podobe realnega, kakor je trdil Habermas, zato da bi »prodrli v svet, v univerzum družbenega življenja, ali pa vsaj zaradi sleherne odločitve in ustrezne prakse«. S tem se strinjajo tudi tisti, ki družbeno kompleksnost mislijo v terminih sistemske teorije in izražajo ves svoj skepticizem glede možnosti ponovne vzpostavitve – ne samo »od spodaj«, temveč celo »od zgoraj« – racionalne in organske podobe sveta in zgodovine. To je razlog, zaradi katerega še vedno govorimo o »sintezi«, »lingvističnih igrah za popolno informacijo« in, nazadnje, tudi o možnosti, da se oblikuje »kolektivna identiteta«. Vendar pa je nemogoče pričakovati, da se bo prehod od nujnosti neke revizije – pa čeprav samo delne, posamične ali opravljene v različnih kontekstih – k dejanski in avtonomni možnosti rekonstrukcije podobe realnega zgodil izključno zaradi širokega razpolaganja s podatki, množenja terminalov in z »lahkim« dostopom (kdo ga bo omogočil, med drugim?) do virov podatkov. In prav tedaj, ko zanemarja različne in zapletene faze, ki jih zahteva sleheren postopek oblikovanja programa, razkriva predpostavka o »elektronski demokraciji« ne samo svojo bedo, ampak tudi svojo iluzionistično kramo. Kaj se dogaja z razmerji med »tehnično zavestjo« in »kritično zavestjo«, med »subjektivnostjo« (subjektiviteto) in »kompetenco«, kaj je z vprašanji referenta, simulacije, itn.?

Rojstvo podatka

Morda pa »svobodnjaška« predpostavka sploh ni mišljena kot pomoč pri subjektivni rekonstrukciji podobe realnega »od spodaj«, in tudi ne kot sredstvo za vzpostavitev zavestnejše prakse na ravni množice. Morda pa teži k povečevanju možnosti ljudi, da bi zadostili lastni »pohlepni žeji« po informacijah in podobah s pomočjo naključne kombinacije razpoložljivih segmentov, v perspektivi nekakšne neomejene produkcije in polne uporabe trga. Če upoštevamo, da danes multinacionalne družbe, ki obvladujejo produkcijo informacij in komunikacijske kanale, poskušajo homogenizirati in hkrati razdeliti, stratificirati, segmentirati sporočilo tako, da s tem internacionalizirajo občinstvo in boljše izkoristijo vsak možen premik trga, si zlahka predstavljamo, da »elektronska demokracija« nikakor ne bi bila v nasprotju s to težnjo, ampak bi ji bila celo v sijajno oporo prav zaradi spodbujanja »pohlepne žeje«. Sicer pa ni ničesar, po čemer bi lahko

sklepali, da »od zgoraj« sestavljena in programirana sporočila, namenjena različnim zvrstem občinstva, morajo biti nevtralizirana in nazadnje nadomeščena z neko gmoto fragmentov. Celo narobe, takšna mračna gmota lahko razsvetli in poveča učinkovitost žarkov sporočil.

Po drugi strani pa »svobodnjaška« predpostavka nikoli ne seže prek ravni potrošnje. Ali naj na tej podlagi sklepamo, da bodo podatki, ki bodo na voljo potrošnikom, ekvivalenti molekul »stvarnosti«, neposredni produkt sinteze družbene izkušnje? Laing je nekoč zapisal, da bi bilo treba besedo »po-datek« ([po]dati, »dato«) zamenjati s »po-vzetek« ([po]vzeti, »preso«): ker je med virom in terminalom, med dejanskimi procesi in informacijami, ki so iz njih vzete, vedno določen izbirni postopek in prostor ali posrednik. Kakšno razmerje lahko obstaja med novim načinom produkcije znanja na ravni množic in med »elektronsko demokracijo«, ki spregleduje vprašanje izvorov informacij in vprašanje zbiranja in vskladiščenja informacijskega gradiva (kar verjetno pomeni, da utegne vse ostati tako, kot je sedaj)?

III

Poglobljeno proučevanje dejanske vsebine »elektronske demokracije« nas obvezuje, da začnemo na tleh sedanje strukture virov in produkcije podatkov ter informacijskih gradiv. Povsem očitno je, da bo tipologija podatkov, ki bodo zbrani, obdelani, vskladiščeni in dani na razpolago, odvisna od virov, s katerimi bodo »zbiralci« povezani ali s katerimi jim bo uspelo vzpostaviti stike. Med družbenimi izvori prevladujejo danes veliki in centralizirani, ki razdeljujejo informativno gradivo na podlagi izbire in obdelave, ki je dokaj toga in seveda v skladu z njihovo lastno »logiko« in z njihovimi lastnimi interesi.

Kdo vlada povpraševanju in ponudbi

Le čemu naj bi informacijska družba kar avtomatično spremenila takšne razmere? »Svobodnjaška« predpostavka pravzaprav trdi, da bo trg izzval to korenito preobrazbo: s povečanjem povpraševanja in posledičnim povečanjem ponudbe, kar bodo oboje omogočile nove tehnologije. V nadaljevanju bomo videli, če, kje in kdaj so nove tehnologije tako usodno odločilne za povečanje povpraševanja. Kar pa zadeva naraščanje ponudbe, nikakor ni mogoče trditi, da avtomatično izzove tudi razširitev mreže izvorov. Doslej so prevladujoči izvori uspevali nenehno kopiciti svojo produkcijo informacij, če sploh ne govorimo o tem, da je poplava informacij, v kateri se že utapljamo, presešla celo možnost koncentriranja virov. Bolj primerno bi bilo preučiti vprašanje, ali ni ta proces nemara povzročil globalnega osiromašenja vsebin razpoložljivih podatkov in

izgube pomena informacij samih. Dejansko se je namreč povečanje produkcije informacij zgodilo pretežno in v bistvu kot umetno napihovanje podrobnosti in kot »tanjšanje« vsakega delčka informacije, zaradi česar je pogosto skrajno težko ujeti postopek in kontekst, iz katerega so bili iztrgani posamezni fragmenti. Ali lahko »elektronska demokracija« sama po sebi zaobrbe to težnjo? Ali pa bo nemara prišlo do »izgube vsebine«, ki jo Nora in Minc (1978) štejeta za neizogibno v »informacijskem svetu«?

Zato se moramo vprašati, če morda fragmentarna podoba »realnosti«, ki jo tako pogosto pripisujemo neposredno »razdrobitvi virov« in jo zato štejejo za nujno povezano z »izobiljem« informacijskega gradiva, ne izhaja pravzaprav ravno iz te tipologije ali iz tega postopka. Ali je mogoče predpostavljati, da »delčki« informacij, prosto razširjani iz vodilnih informacijskih jeder – skupaj s programiranimi sporočili in z naključno iztrganimi podatki iz virov, ki organsko niso del mreže – proizvajajo to fragmentarno podobo, v kateri se zdi, da je nemogoče ujeti logiko in dinamiko procesov, ki na različnih ravneh, tvorijo družbeno izkušnjo? Če nič drugega, je vsaj naivno trditi, da je razdrobljenost sporočila neposredni odsev atomiziranosti sveta, v katerem živimo. Sestava sporočila se ne zgodi s postopkom sestavljanja molekul »realnega«, temveč na podlagi že selekcioniranih in obdelanih podatkov in informacij. Razdrobljena podoba stvarnosti potemtakem ni odsev in se ne nanaša nujno na »realno«: ta podoba je vsekakor proizvedena – kar je važno, je proces njene produkcije.

Umetnost kombiniranja

Ničesar novega ni v trditvi, da so podatki vedno vsebovali določno genetsko moč, ki se razprostire v razmerje do drugih podatkov prek kompozicije sporočila. Vsak posamični podatek je mogoče na drugačen način kombinirati z drugimi podatki in tako sestaviti različna in celo alternativna sporočila. Toda ta genetski potencial vsebuje tudi svoje lastne meje: sposobnost soočenja podatkov, njihova tipologija, to, kar še nosijo iz postopka in konteksta, iz katerega so bili vzeti, omogoča samo nekaj kombinacij in s tem določa sestavo sporočila. Za vsak »delček« informacije lahko rečemo to, kar je W. J. Reichmann (1961) rekel za statistične podatke: »Ni jih mogoče prisiliti, da bi iz sebe iztisnili sklep, ki ne bi bil že vsebovan v njih.« V tem pa lahko vidimo določeno alternativo. Po eni strani so obdelani podatki »bogatejši« in jih je lažje uporabljati, omogočajo torej sestavitve sporočila; so pa tudi bolj obvezujoči (imajo večjo genetično moč), vendar poskušajo že oblikovati omejeno obzorje možnih sporočil. Po drugi strani nudijo »surovi« podatki veliko večjo svobodo sestavljanja, imajo pa nižjo genetsko moč in zahtevajo zelo visoko sposobnost obdelave in uporabe informacije.

Kot je opozoril Schiller, je mogoče v mednarodnem informacijskem toku opaziti, da veljajo obdelani podatki za dragocenejšje: kdor jih je

proizvedel ali izbral in jih ima v lasti, zahteva zanje lastniško pravico in jih le zelo oprezno odtuji. »Primarni podatki (surovi) so na voljo tudi prvemu, ki pride mimo. Za obdelane podatke veljajo popolnoma drugačni kriteriji« (Schiller, 1980). Zato so se dežele, ki so slabo opremljene za zbiranje in obdelavo podatkov, znašle pred alternativo: ali naj si poskušajo priskrbeti (v mejah svojih možnosti) obdelane podatke (morda celo ustrezne njihovim lastnim interesom in potrebam, vsekakor pa ustrezne namenom tistih, ki so jih zbrali in obdelali), ali naj jih preplavijo valovi »surovih« podatkov, ki jih ne bodo sposobni praktično uporabiti. Lahko si je predstavljati, da ta alternativa postane še toliko bolj žgoča, ko se približa individualnemu potrošniku. Zato se imamo pravico vprašati, na kakšen način bi mogla »elektronska demokracija« spremeniti takšno stanje stvari na ravni množične potrošnje.

IV

»Svobodnjaška« predpostavka zatrjuje, da moreta razpoložljivost podatkov in informacijskega gradiva – nedvomno izboljšana s telematiko – ter »tržna logika« zagotoviti vsem enake možnosti. Toda telematika ustvarja možnosti postaviti na trg nove storitve in tudi nove posamične produkte, da bi si jih bilo mogoče neposredno nabaviti – storitve in produkte, ki so jih potrošniki doslej plačevali po splošnih tarifah ali pa posredno, po propagandnih poteh. To pomeni, da bo dostop do informacij, kljub nedvomnemu povečanju razpoložljivosti informacijskih gradiv, precej bolj kot v preteklosti odvisen od ekonomskih zmožnosti potrošnika: kdor bo več plačal, bo lahko več dobil, toda, narobe: kdor bo manj plačal, bo verjetno izključen iz informacijskih kanalov, ker bodo informacijska gradiva distribuirana v vedno večji meri izključno prek elektronskih naprav (to je vsebovano v »svobodnjaški« predpostavki, je celo eden njenih temeljev).

Še več, brž ko sežemo prek običajnih modelov kot so telefonski imeniki, železniški vezni redi, ceniki in meteorološka poročila, postaneta proučevanje in raba informacijskih gradiv s terminali vse prej kot lahka. Operacije se zapletajo v sorazmerju s potrebami, ki jih nameravamo zadovoljiti in torej tudi v razmerju s sestavo sporočila. To, kar je poklican storiti potrošnik brž, ko so opravljene najbolj elementarne operacije, je pravo pravo »potrošno delo«, ki zahteva dokajšnjo strokovnost in kulturno (posodobljeno) usposobljenost. Prav zato je v nekaterih primerih že predvideno, da s terminali rokujejo specializirani delavci.

Arhiviranje podatkov ni nikoli nevtravno početje, še posebej ne, kadar gre za uporabo novih tehnologij. Po eni strani je arhiviranje povezano s kriteriji, ki veljajo za zbiranje podatkov, po drugi pa s predvidevanji glede potrošnje in poleg tega seveda še z različnimi specifičnimi tehnikami kodificiranja, klasificiranja in obdelave. Kdor hodi v knjižnice pač ve,

kako determinirajoč dejavnik je katalog. Je mar mogoče soditi, da se bodo stvari spremenile ali poenostavile, ko bo šlo za telematiko ali banke podatkov? Kot opozarja Paolo Manacorda (1980) je »konceptualni model, ki nam omogoča, da iz neke izkušnje potegnemo določeno informacijo v informacijski družbi ponovno neposredno vključen v stroje in sicer z logičnimi modeli in ustreznimi softwarom«. In kdo je zadolžen za izdelavo teh modelov in tega softwarea?

Znanje v skladišču

Vsaka predpostavka, ki ne upošteva teh dejstev in problemov – in omenili smo le najbolj osnovne – služi izključno, kot pravita Nora in Minc (1978), za prikrivanje dejstva, da »bo v prihodnosti poudarek bolj na spretnosti najti in uporabiti znanje, kot pa na količini vskladiščenega znanja«. To je v popolnem nasprotju s »svobodnjaško« domnevo, ki temelji pretežno na količini podatkov in informacijskega gradiva, ki je na voljo na trgu.

V

Seveda pa vsakršna sestava sporočila predpostavlja operativne hipoteze. Ker gre za operacije, ki se dogajajo v jedru visoko tehnoložiranega komunikacijskega sistema, bo morala hipoteza dobivati čedalje močnejše značilnosti »modela«. »Svobodnjaške« predpostavke pa se niti ne poskušajo spoprijeti s to zahtevo ali pa morda jemljejo za golo dejstvo, da je vsak posameznik sposoben iz razpoložljivega gradiva izdelati svoj »model«.

Vemo, da so bila sporočila doslej sestavljena vedno »od zgoraj« in programirano distribuirana. Integracija različnih medijev in industrializacija produkcijskih procesov pa sta povzročila standardizacijo teh sporočil, celo v tistih specifičnih formatih, ki ciljajo na osvojitve specifičnih občinstev (in ki niso v protislovju s sporočili, namenjenimi univerzalnemu občinstvu). Množenje produktov in poti ter »tržna logika« – to vodi po drugi strani k oblikam »prepletene« potrošnje, kjer so premešana in zlita različna sporočila. In v tem izjemno kompleksnem okviru se mora težnja medijev, da bi vsilili nekatere »interpretativne poti« in nekatere pogoje potrošnje z namenom, da bi optimizirali naboj »sporočila«, spoprijeti z možnostjo potrošnikov, da izposlujejo, če uporabimo izraz Stuarta Halla (1975) »pomene v okviru dominantnih definicij, ki so jim bile ponujene«. »Produktivna veljavnost« potrošnje se izkaže prav na tej stopnji (v smislu, da je potrošnik na določen način v stanju, da proizvede svoje sporočilo za svoj namen); ali pa se proizvedejo »sistematična izkrivljanja« glede na namene »dobavitelja«. Toda, kot smo že zgoraj opozorili, ni prav lahko

ugotoviti, niti ne za posamične primere, kolikšen je dejanski »operativni prostor«, ki si ga lahko odrežeta občinstvo ali individualni potrošnik. V poprečju poskušajo ta prostor kolikor mogoče omejiti tako, da ponudijo interpretativne standarde in izdelajo »postopke« pričakovanj, da bi reproducirali potrošnjo. Ni lahko priti na sled samostojnim »iztirjanjem« potrošnikov.

Televizijsko naselje

Vprašajmo se, če ni nemara mogoče predpostaviti, da celota informacij in vizualnega gradiva, ki ga proizvajajo mediji na mednarodni ravni, tvori neke vrste »trajno ozadje«, pretkano s »hegemonističnimi opredelitvami«, v katerem »operativnemu prostoru« potrošnika grozi, da bo vedno ožji? Vprašanje se kot posebno nujno zastavlja v primeru, denimo, sedanjega velikanskega uživanja televizijskega programa v globalnem smislu; ali množitev kanalov in možnosti televizijskega gledalca, da nenehno prehaja od enega k drugemu kanalu to ozadje dejansko nevtralizirajo ali pa ga morda z možnostjo menjave in prepletanjem sporočil celo krepijo? »Elektronska demokracija« si prizadeva dati na razpolago »delce« informacij, ki jih bo potrošnik uporabil po svoje: ti delci pa bodo vseeno uporabljeni v okvirih tega ozadja – to pa ni pomembno samo za interpretacijo, ampak tudi za »modele« sporočanja. Po drugi strani pa spet ni dvoma, da družbene skupine in individualni potrošniki vselej izposlujejo pomene v razmerju do svoje izkušnje, svoje družbene prakse in svojih »pristojnosti«. Ali si s tem izposlovanjem pomena potrošniki omogočijo, da lahko oporekajo ozadju, ali pa morda obstaja tudi kakšen »operativni prostor« za avtonomno in alternativno sestavljanje sporočil?

Tu se postavlja vprašanje, kako naj potrošnik izdelava avtonomne in nepodrejene »modele«. Po »svobodnjaški« predpostavki bi se vprašanje razrešilo v prvi vrsti tako, da bi se predvidelo izginotje sporočila, ki nastaja »zgoraj« in potem še tako, da bi se sklicevali na razpoložljivost raznolikih informacijskih gradiv. Toda, rekli smo že, da ni ničesar, kar bi nas pooblašalo soditi, da se bodo dominantni viri in mediji odločili, da bodo na trgu videli samo »delce« informacije; prav narobe – zelo neverjetno je, da bi se to zgodilo. Poleg tega pa tudi ni za rabo že pripravljenih avtonomnih in alternativnih »modelov«. Najmanj, kar bo potrebno, bodo novi postopki in nova tveganja. Ali bo »tržna logika« zagotovila ustrezne pogoje za takšne preizkuse? Ali se bo domači okvir – privilegirani moment »svobodnjaške« domneve – izkazal kot najprimernejši za ta namen? In kakšne vrste preizkusi bodo mogoči in dovoljeni z informacijskim gradivom in podatki, ki so jih vedno zbirali in obdelovali drugi, pod nadzorstvom drugih in vedno z namenom, da bi šli na trgu v prodajo?

Nihče seveda ne more trditi, da je reševanje teh problemov lahka stvar; to, kar pa preseneča v »svobodnjaški« hipotezi – pa žal ne samo v njej – je, da jih niti ne upošteva. Vendar pa včasih morebitna rešitev enega problema prinaša nove. Nora in Minc (1978), na primer, predpostavljata, da »bi morala vsaka skupina, vsaka skupnost poskrbeti za zbiranje in obdelavo informacij, ki jih potrebuje«. To pa je nekaj, česar »elektronska demokracija«, temelječa na »tržni logiki, ne predvideva. Mimo tega pa vemo tudi, da komunikacijski postopki, ki so zaprti v lokalne okvire in ločeni od celote, trajno tvegajo, da bodo izločeni, potisnjeni v geto in pogosto degradirani. Če velja, da lokalne izkušnje ni mogoče »brati« zunaj soočanja z drugimi izkušnjami in s podatki globalne sinteze in če velja potemtakem, da mora biti lokalno sporočilo sestavljeno tudi iz drugod sestavljenih podatkov, tedaj nastopi še vrsta drugih problemov, ki daleč presega rešitve, kakršne nudi neka možna decentralizacija. Omenimo tu vsaj vprašanje razvidnosti specifičnih kriterijev produkcije in zbiranja podatkov, vprašanje nadzora arhivov in distribucijskih točk, vprašanje cirkuliranja modelov in operativnih izkušenj.

VI

Če kot perspektivno sprejmemo stabilizacijo razmerij med »sistemom« in »okoljem« prek postopnega prilagajanja »podsystemov«, tedaj lahko pristanemo na razdrobljenost komunikacijskih procesov, ločitev potrošnikov in producentov, komplementarnost med centralizirano proizvajanimi in distribuiranimi sporočili in, morebiti, na informacijsko gradivo v lokalni obdelavi.

Toda v tem primeru bi se »elektronska demokracija« zvedla le na nekoliko širši sistem distribucije programiranih storitev in na neko novo obliko nadzora nad konsenzom. Ali se v tej perspektivi ne bi zgodilo, da bi sporočila nazadnje označevalo le preobilje?

V celoti pa se ta podoba spremeni, če predpostavimo, da je mogoče ponovno vzpostaviti podobo realnosti na podlagi izdelave novih pravil in avtonomnih vrednot in s povečevanjem subjektivitete v skladu z družbeno reprodukcijo in postopki preobrazbene strategije. Sleherni preobrazbeni proces nujno izhaja iz nekega »preloma« v obstoječih ravnovesjih in zato vselej izbruhne iz določenega nesoglasja, ki izzove in hkrati odseva takšen »prelom«. Proces preobrazbe se razvija ob podpori alternativnih sporočil, ki zmorejo spremeniti družbena protislovja v »produktivna« dejanja in nikakor ne nameravajo teh protislovij izključiti.

V preteklosti so se velika »prelomna« gibanja zlivala z množicami v velikih zamahih, tako, da se je zdelo, da ponovna vzpostavitev podobe realnega nastaja z eno potezo, in je bila nadvse preprosta in sintetična. Danes pa so, kot je bilo že rečeno in ponovljeno, takšne sinteze ne samo neustrezne, ampak predvsem neuporabne: iztečejo se v izraze afazije.

Po drugi strani pa vsak proces preobrazbe narekuje tudi izdelavo alternativnih projektov, to pa terja od sestave sporočila za preobrazbo, da ima določeno spoznavno vrednost, pa tudi vrednost navodila, ki ustreza družbeni kompleksnosti, ki v njej živimo. Ali morda to pomeni, da mora biti znanje definitivno ločeno od imaginacije ali da se mora imaginacija vedno bolj približevati znanosti? Ali pa je morda sestavljanje kompleksnih podob neizogibno alternativno težnji k globalni podobi?

Pri obravnavanju vprašanj in problemov te vrste se morda lahko lotimo proučevanja možnosti nove »krožne cirkulacije«, tudi utemeljene na telematiki in elektroniki. Morda lahko poskusno sestavimo perspektivo »znanja, ki je povezano z identiteto skozi projekcije konkurenčnih identitet« (Habermas, 1976). Toda edini temelj takšnega projekta bi mogla biti, če spet navedemo Habermasa, »zavest, da obstajajo enake in splošne možnosti za udeležbo v komunikacijskih procesih« in »v procesih ustvarjanja norm in vrednot«.

Tu se ponovno pojavi zahteva po proučevanju vseh ravni procesov produkcije in potrošnje, z namenom, da bi ustvarili nov način produkcije informacij, nove načine selekcioniranja in sintetiziranja družbene izkušnje ter izražanja tako povpraševanja kot ponudbe. Tu moramo preizkušati nove načine izdelovanja konkurentnih »modelov«, ki pa jih je hkrati tudi mogoče primerjati in posplošiti, modelov ponovne vzpostavitve podobe realnosti, ki so povezani s potrebami in z načrti za intervencijo v družbene procese. Toda, ali ni najbolj bistveno, v tem primeru, izhajati iz virov in ne iz terminala, kakor se žal vse prepogosto še dogaja – in tega ne počno samo oboževalci elektronike in futurologi?

G. Cesareo, (1979). »The 'Form of Apparatus' in the Mass Media«. *Media, Culture & Society*, 1, 227–87.

J. Habermas, (1976). *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1979.

S. Hall, (1975). »The Structured Communication of Events«. *Paper prepared for the Unesco Department of Philosophy Conference on Communication Restraints*.

J. F. Lyotard, (1979). *La Condition Postmoderne*. Paris: Les Editions de Minuit, 1981.

P. M. Manacorda, (1980). »L'informatizzazione della società. Ikon (Milano), Nuova serie. N. 8/9, 137–45.

S. Nora, A. Minc, (1978). *L'Informatisation de la Société*. Paris: Editions du Seuil.

National Union of Journalists (Nuj), (1980). »Journalists & New Technology«. Report compiled by members of the Adm Committee of Technology.

W. J. Reichmann, (1961). *Use and Abuse of Statistics*. London: Methuen.

H. I. Schiller, (1980). »La comunicazione controllata: le banche dei dati«. Ikon (Milano), Nuova serie. N. 6, 93–109.

A. Smith, (1980). *Goodbye Gutenberg*. New York: Oxford University Press.

BOŠTJAN MARKIČ

IV. kongres politologov Jugoslavije

Kot številna druga strokovna združenja in društva, tako se tudi jugoslovanski politologi, ki so povezani v Zvezo združenj za politične vede Jugoslavije, občasno srečujejo na svojih kongresih. Pred nekaj leti, natančneje 1978. leta, so imeli svoj III. kongres in tedaj so izbrali za osrednjo temo svojih razmišljanj stanje političnih ved v Jugoslaviji. Mimo te, središčne teme, o kateri so takrat razpravljali na plenarnem zasedanju, pa so bila osišča, okoli katerih se je vrtil takratni III. kongres naslednje okrogle mize: o komuni, o odgovornosti in o vlogi politologa.

In kaj lahko rečemo o IV. kongresu jugoslovanskih politologov, ki je bil junija 1984 v Beogradu in ki je predmet tega našega zapisa? Za uvod morda obrobna ugotovitve, da je bil časovni razmak med III. in IV. kongresom – tudi s statističnega vidika – prevelik in da žgoča strokovna problematika terja normalno dinamiko odvijanja kongresov. Sicer bi po vsebinski strani – ne da bi delali silo – lahko zasledili v nekem smislu določeno kontinuiteto med obema politološkima kongresoma in tudi zasidranost v obravnavanju družbeno izostrenih in politološko teoretično izzivnih vprašanj. Če pojasnjujemo in razlagamo kontinuiteto med obema zadnjima politološkima kongresoma, pri tem vendarle ne mislimo (le) na ponavljanje nekaterih »večnih«, da ne rečemo oguljenih tem. V bistvu je šlo tudi za nadaljevanje nekaterih tem (na primer vloga politologa), saj je prav sedanjí čas navrgel glede tega vprašanja nekaj dilem, potrjevanj vloge politologa, pa tudi ugovorov, dvomov, podcenjevanj in je zato kongres upravičeno pronikal tudi v to problematiko. A propos kontinuitete: še

ena je kontinuiteta med obema kongresoma. Organizacijsko namreč nista bila najbolj bleščeče izpeljana; s tem nočemo reči, da ju je prežarjala improvizacija. A vendar, veliko je bilo še »notranjih rezerv«, da bi bila kongresa lahko boljše pripravljena.

Kakšna je bila izbira tem IV. kongresa politologov Jugoslavije? Temeljna tema kongresa, ki mu je dajala uvodno intonacijo, so bila *Protislovja in njihovo preseganje v političnem sistemu socialistične demokracije*. To temo so politologi obravnavali sicer v plenumu, vendar se je njena problematika razlivala tudi v druge teme, ki so bile obravnavane v okviru tako imenovanih okroglih miz. Za samo *izbiro* teme – protislovja in njihovo preseganje v političnem sistemu socialistične demokracije – pravzaprav ne bi bilo mogoče izreči kaj prida veljavnih ugovorov ali pomislekov. Res je sicer, da je to tematika, ki je v tej ali oni različici na dnevnem redu tudi v drugih družboslovnih jugoslovanskih srenjah (zlasti sociološki, pa tudi pravni in ekonomski). Jugoslovanski družboslovci so brez dvoma že dovolj ozaveščeni o protislovljih v naših družbi. Težave, ne le politološko teoretične, ampak (zlasti) tudi družbeno praktične, nastajajo takrat, ko so na vrsti pota in izvodi, kako protislovja presegrati.

Kako je temo zastavil J. Djordjević, ki je bil že po tradiciji – tudi to je svojska prvina kontinuitete politoloških kongresov – temeljni referent tudi na tem politološkem kongresu? Zasnoval jo je splošno teoretično, delno primerjalno in šele na koncu tudi aplikativno na naš samoupravni sistem. Djordjević se je v svojem prispevku osredinjal predvsem na protislovja v delovanju subjektivnih sil (zlasti ZKJ); dalje, kot je to sam opredelil, na dualizem odnosa med federacijo in federalnimi entami v jugoslovanskem samoupravnem federalizmu; pritegnilo ga je tudi protislovje med normativnim in dejanskim, med tistim, kar se predpisuje in tistim, kar se dejansko dogaja. Njegov credo je bilo samoupravljanje, ki je po svojem vplivu tudi učinkovit sistem družbe-

ne kontrole. Čeprav je uvodni referat prav zaradi tega, ker je bil pisan dokaj standardno akademsko, naravnost ponujal dopolnila s strani razpravljalcev, bi močno pretiravali, če bi se povzpeli v oceno, da je bila plenumska razprava zelo poglobljena, razvejana in problemska.

Naša ocena je, da je bil na splošno plenarni del v primerjavi z okroglimi mizami vsekakor slabokrvnejši del kongresa in da razprave, med njimi tudi nekatere precej »ad hoc« in v slabšalnem smislu »ex abrupto« predstavljene, pretežno vendarle niso poglobljene problematike tako, kot bi obravnava teme to zaslužila. Če bi plenarno razpravo želeli vsaj registrsko predstaviti, potem bi jo takole oznamovali: vloga države pri presejanju protislovij; težave pri empirični identifikaciji etatizma; »republikanizem«, regionalizem in lokalizem kot težko presegljiva protislovja v samoupravni družbi; pojavi (različnih) monopolov v družbi, od monopolov v ZKJ do monopolov v kadrovske politiki in v procesih odločanja.

In kako naj v tem prikazu presvetlimo okrogle mize na kongresnem politološkem srečanju? Okrogle mize so že tradicionalni mehanizem, takorekoč stalni organizacijski inventar za izmenjavo mnenj na številnih srečanjih, kongresih, zborovanjih in kar je še podobnih »simpozicijskih« prireditvah. Bržčas nismo v zmoti in se nam stvari v spomin ne zapisujejo zamegljeno in sprevideno, če pridemo na dan z ugotovitvijo, da so bile okrogle mize boljši, živahnejši, teoretično bolj poglobljen in po praktičnih posledicah koristnejši del kongresa. Tu je bila tudi na okroglih mizah vrsta politološko začinjenih misli.

Če preidemo k stvari: katere so bile okrogle mize? Njihov razpon je bil velik, vendar ne nefunkcionalen in v vsebinskem smislu vendarle tudi dopolnjujoč. Na okroglih mizah so bile tematizirane in tudi problematizirane – to lahko ugotovimo brez lažnega profesionalnega samozadovoljstva – nekatere nevalgicne točke jugoslovanskega »danes«: 1. odnos med politiko in ekonomijo, 2. demokracija in socializem, 3. politične institucije in samoupravljanje, 4. politične vede in položaj politologa v jugoslovanski družbi.

Izhodiščna teza okrogle mize o *odnosu med politiko in ekonomijo* je bila teza o »nespurni prevladi politike v ekonomskem sistemu«. Ta okrogla miza je bila tudi tista,

ki je še najbolj izhajala iz analize krize v Jugoslaviji. Če bi želeli dati kratko pregledno inventarizacijo vprašanj, ki se jih je dotikala ta okrogla miza, potem ne bi mogli mimo problema opredelitve samoupravne socialistične alternative kapitalizmu in etatističnemu modelu socializma, mimo različnih ekonomskih in političnih interesov pri uredničenju Programa stabilizacije. Okrogla miza je zarezala tudi v vprašanje učinkovitosti političnega sistema socialističnega samoupravljanja v odnosu na nakopičene gospodarske probleme. Včasih tudi dokaj subtilna razprava je razgaljala poizkuse neostatističnih rešitev, ki jih le prikrivajo samoupravne oblike. Zagrebški politolog B. Caratan, ki je dal uvodne akorde pri tej okrogli mizi, je med drugim podčrtal tudi samozadostnost kot pojav, ki (de)generira gospodarski sistem in diskusijo izvaltuje v smeri obravnavanja nacionalnih ekonomij in jugoslovanskega trga. Različnost profilov razpravljalcev (politologi, ekonomisti, pravniki, sociologi) na tej okrogli mizi je dala možnosti tudi za interdisciplinarni pristop. Takšen pristop je v znatni meri preprečeval, da bi se okrogla miza spremenila v »okrogli torzo«.

Okrogla miza *politične institucije in samoupravljanje* je bila ne le pravilno časovno »tempirana«, ampak tudi vsebinsko razgibana, tako da se je tu mnogim politologom »odprlo grlo« in so, vsaj nekateri, svoja dožnanja utemeljevali z rezultati empiričnega raziskovanja. Razprava se je vrtela zlasti okoli institucij v delegatskem sistemu, o vlogi izvršnih svetov družbenopolitičnih skupnosti, o škodljivosti in (praktični) nezajezljivosti različnih institucionalno vzporednih in nadomestnih odločanj. Prav zaradi vzporednih in nadomestnih odločanj v okviru »kvažiinstitucij« tudi pada mobilizacijska sposobnost sistema. »Odločanje« o že odločenih zadevah občana ne motivira, ga naravnost pasivizira in prvine mobilizacije sistema se skrčijo v svoje nasprotje: v demobilizacijo ljudi. Sarajevski politolog S. Tomić je kot dirigent te okrogle mize (ki je prispeval tudi uvodne teze) diskusijski orkester usmerjal tudi v odnos revolucija-institucija, v odnose med vsebino in obliko, v vprašanja samoupravne socializacije, v problematiko zaščite in uveljavitve samoupravnih vrednot, v to, kako (in če) vrednote samoupravne družbe tudi resnično presejajo v institucijah. Seveda je povsem drugotno vprašanje, ali bo

razprava, ki je »obsodila« pretirani normativizem in bujno razvijajoči se institucionalizem v naši družbi, tudi vplivala na dejanski razvoj v jugoslovanski družbi. Nekateri znaki (še) vedno kažejo, da po čudni inerciji institucionalno kar naprej vzhajamo, čeprav nam materialno ekonomski kvas tega res več ne dopušča.

Uvodne, za okroglo mizo *demokracija in socializem* (avtor J. Djordjević) načrtovane teze, so posegale v zgodovinske korenine demokracije in po zgodovinski poti pripeljale tudi do členitve odnosa med demokracijo in socializmom. Teze se proti koncu zlogoma prešle tudi na ožjo problematiko samoupravne demokracije in zarezale tudi v razliko med predstavniško, posredno demokracijo na eni in nestrankarsko, delegatsko demokracijo na drugi strani. Čeprav morda v tezah ni bilo čiste in jasne teoretične razčlenitve »participativne« demokracije napram delegatski demokraciji, bi lahko videli vrednost teh tez tudi v ponujanju in v vabljenju k nadaljnji teoretični in praktični operacionalizaciji pojma politične apatije, ki očitno – kot posledica naraščajočih državnih ukrepov, ko je občan v glavnem pasivni naslovljenec teh ukrepov – še kako trka tudi na zgradbo naše samoupravne družbe. Razpravljajski poudarki, ki so se navezovali na ponujene teze, so bile zlasti na pojavnih oblikah etatizma pri nas, na malodane neuničljivi razteznosti in »leviatanskosti« birokracije. Na rešetju je bila tudi vloga Zveze komunistov in to še zlasti, kako v sedanjih kriznih pogojih, ki nosijo s seboj tudi pojave neodgovornosti, pa tudi zmedenosti, zagotavljati nepaternalistično, a vendar smerodajno vlog zveze komunistov. Ker se je politološki kongres odvijal v času, ko so se vodile razprave o možnih spremembah političnega sistema, tudi ta razprava ni šla mimo politologov. Vendar nismo zasledili kakšnih globlje utemeljenih spreminjalnih predlogov, pa tudi ne zadržega razlikovanja na ustavobranitelje in ustavorazbremenitelje.

Okrogli mizi *Politične vede in položaj politologa v družbi* so dala pečat pismena razmišljanja beograjskih politologov S. Grozdanića in V. Stanovčića ter ljubljanskega politologa A. Bibiča. To okroglo mizo je oblikoval razmeroma širok pramen vprašanj. Izhajal je iz položaja politologa v družbi in problemov zaposlovanja politologov, se dotikal vloge (štirih) jugoslovanskih fa-

kultet za politične vede, reforme univerze in koncepcije politološkega študija. Na okrogli mizi vsekakor niso bila odveč opozarjanja, da so se politične vede v Jugoslaviji oblikovale in razvijale v skladu z razvojem samoupravne demokracije, da so se krepile z naraščajočimi družbenimi potrebami za znanstveno in kritično analizo družbenih gibanj, tako v svetu, kakor tudi v Jugoslaviji. Če bi dopuščali, da bi danes politične vede v Jugoslaviji izgubljale na pomenu, potem bi seveda bilo povsem legitimno vprašanje, znanilec kakšnih pojavov pri nas bi bil takšen proces. Seveda: dosti zavisi od družbenih razmer v Jugoslaviji, kakšna bo nadaljnja usoda političnih ved pri nas. Prav tako pa lahko zelo veliko za usodo politologije naredi tudi sami politologi. Kolikor manj bodo samo spremljevalci ali morebiti le samo tolmači procesov v naši družbi in kolikor bolj bodo aktivni dejavniki za demokratizacijo in deetatizacijo, za samoupravni federalizem, večja bo vloga politologije, težje jo bo odvirati na stranski tir in na družboslovno obrobje. Teze za to okroglo mizo so ponujale tudi razpravo o problemih objektivnosti v političnih vedah, o odnosu med vrednostnim in dejanskim v političnih vedah, o politični teoriji in politični ideologiji, o sodobnem pojmovanju Marxovega (in marksističnega) umevanja prispevka političnim vedam; razprava je tekla o vsakdanjem govoru in politoloških kategorijah ter o politično kulturni funkciji političnih ved.

Če bi na kratko ocenili delež slovenskih politologov na IV. kongresu, bi bila naša ocena umirjeno ugodna in sorazmerno pozitivna. Slovenski politologi so bili med moderatorji okroglih miz, pisci uvodnih tez in tudi razpravljajci. Kot aktivni udeleženci so se v anale IV. kongresa politologov vpisali: A. Bibič, B. Ferfila, B. Markič, G. Stanič, A. Vratuša, D. Zajc.

V času IV. kongresa je bila tudi skupščina Zveze združenj za politične vede Jugoslavije in na njej je bilo predstavljeno poročilo o delu od 1978. do 1984. leta. Prebiranje poročila je izkazalo, da je bilo med III. in IV. politološkim kongresom ne tako malo strokovnih razprav, med njimi na primer o politični kulturi, o federalizmu v svetu in pri nas, o uresničevanju kolektivnega dela in odgovornosti, o Marxovi teoriji politike, dela in svobode, o marksizmu in pravu v socializmu, o prispevku E. Kardelja k razvoju

teorije in prakse socialističnega samoupravljanja.

Mednarodna dejavnost Zveze združenj za politične vede Jugoslavije pa se je kazala predvsem v sodelovanju v Mednarodnem združenju za politične vede (IPSA) in v zvezi s tem še zlasti z udeležbo jugoslovanskih politologov na XI. kongresu IPSA v Moskvi (1979) in na XII. kongresu IPSA v Rio de Janeiru (1982), ko so jugoslovanski udeleženci nastopili tudi s pismenimi prispevki in izdali tudi publikaciji v angleščini *Politične vede v Jugoslaviji* in *Politična raziskovanja v Jugoslaviji*. Jugoslovanski politologi so bili tudi organizatorji sekcij in študijskih skupin (npr. o problematiki samoupravljanja, neuvrščeniosti, politične znanosti v deželah v razvoju itd.). Naj omenimo, da sta našo politologijo v obdobju med obema kongresoma zastopala v Izvršnem odboru IPSA Adolf Bibič (1976–1982) in Inge Perko-Šeparanović (od 1982) iz Zagreba. (Slednja tudi pripravlja, v sodelovanju z Zvezo združenj za politične vede Jugoslavije mednarodni posvet, na katerem bo tudi sodelovala IPSA na temo Interesi in politika). Ne bo odveč, če omenimo še okroglo mizo IPSA v Ljubljani 1979. leta o položaju in vlogi političnih ved v deželah v razvoju.

Na skupščini je bil ponovno izvoljen za predsednika Zveze združenj za politične vede Jugoslavije J. Djordjević. Če smo uvodoma v tem zapisu govorili o vsebinski konti-

nuiteti med III. in IV. politološkim kongresom in to ocenili kot pozitivno, je dolgoletna personalna kontinuiteta na funkciji predsednika Zveze združenj za politične vede Jugoslavije zbudila tudi nekaj resnih pomislekov. Vendar je na koncu prevladalo mnenje večine, da se Jovanu Djordjeviću poveri še enkratni mandat v trajanju dveh let, t. j. do prihodnje skupščine Zveze združenj za politične vede, ki bo po statutu leta 1986. Ni tudi utemeljenih razlogov, da se sedež Zveze združenj za politične vede Jugoslavije ne bi pričel seliti v posamezna republiška središča, kjer bi tudi (rotacijsko) »stoloval« redno menjajoči se predsednik Zveze združenj za politične vede Jugoslavije. Mimogrede bodi povedano, da take rešitve že poznajo nekatera druga strokovna združenja.

Čeprav se včasih nad jugoslovansko (slovensko) politologijo zgrinjajo temni oblaki in čeprav nekaterniki (tudi na Slovenskem) brezvezno opletajo z izrazi politologija in politologi, tudi v slabšalnem smislu in jim je to le obračun s politikom, ki jim (iz takšnih ali drugačnih razlogov) ni povšeči, je politologija pri nas dovolj vitalna. Tako je upravičeno pričakovati, da bo ne le dočkala tudi svoj V. kongres, ampak da bo tudi v obdobju med sedanjim in prihodnjim kongresom ustvarjalno poglobljala svoja teoretična spoznanja. Potem bo tudi možno ustvarjalno, ne da bi pri tem zapadali v samozavernost, komentirati politološko delo »izza kongresa«.

SIMO ELAKOVIĆ

Filozofija kot kritika družbe

(Izkušnje in skušnjave frankfurtske šole) izd. Logos, Split 1984

Naslov knjige Sima Elakovića *Filozofija kao kritika društva* (Filozofija kot kritika družbe) je vnaprejšnja pojasnitev njenega predmeta, podnaslov, »Iskustva i iskušenja Frankfurtske škole« (Izkušnje in skušnjave frankfurtske šole) pa na splošno opredeli ta filozofski angažma. Knjiga je nastala na podlagi doktorske naloge in analizira glavne izkušnje, dileme in aporije t. i. frankfurtskega kroga, zbranega okoli »Časopisa za socialno raziskovanje«, ki je vztrajal pri značilni možnosti filozofskega delovanja na podlagi Marxovih spodbud in napotkov.

Predmet te knjige niso stališča in preokupacije (filozofija, sociologija, politična ekonomija, estetika itn.) v celoti, ravno tako ne obravnava vseh predstavnikov te šole. Tudi ne analizira celotnega dela njenih najpomembnejših predstavnikov. Sam avtor opredeli nalogo te študije kot ugotavljanje filozofskega bistva in ambivalentnosti te šole. To nalogo uresničuje brez vnaprejšnjih predsodkov in s kritično osvetlitvijo temeljnih idej, razvojnih usmeritev, obdobij, vzponov in padcev te šole filozofskega delovanja (nikdar namreč ne gre zgolj za filozofijo).

Temeljno idejo te šole vidi v dosledni težnji rešiti in oživiti filozofijo, zlasti tisto filozofijo, ki bi rada presešla mišljenje in prišla do prevratniške sile v družbi. Prav v tej zahtevi združiti tradicionalno nalogo filozofije z novo, ki jo je naložil Marxov filozofski projekt, je po Elakoviću vir vseh protislovij te miselne usmeritve. Zato se raziskave v tej knjigi osredinjajo na ambivalentnost, protislovnost mišljenja pripadnikov frankfurtske šole in podlage takšnega delovanja, začetkov, razvoja in sprememb pri

njenih najvidnejših predstavnikov, Horkheimerju, Adornu in Marcuseju.

Pisec nakaže, da se protislovja te šole tja do njenih zadnjih poganjkov zapletajo in razrešujejo tudi pod pezo specifičnega nemškega zgodovinskega in kulturnega miljeja (nastanek in padec weimarske republike, nastop nacional-socializma, odnos do Oktobra). Še več, je neposredna kritična reakcija na nastop nemške revolucije in padec Nemčije v fašistično barbarstvo, splošne tendence kapitalizma, deformacije oktohrske revolucije za časa Stalina. Da bi pokazal te povezave, nakaže, čeprav ne analizira, retrospektivo nemške duhovne dediščine (filozofija samozavedanja, izostanek resnične socialne revolucije, poudarjanje radikalnih zahtev po emancipaciji, čaščenje države, krepitev pruske reakcije itn.). Med bistvene predpostavke za nastanek kritične teorije prišteva Elaković zastoj revolucionarne teorije, predvsem filozofije, Bernsteinov in Kautskyjev reformizem, Leninovo, Lukàsovo in Korschovo prizadevanje razviti Marxovo filozofijo, Husserlove ideje o krizi znanosti, Heideggrovo zahtevo po konkretni filozofiji, odkritje Marxovih *Ekonomsko-filozofskih rokopisov*.

Elaković loči tale obdobja v razvoju frankfurtske šole: *trideseta leta* (reafirmacija novega materializma kot uma emancipacije in proletariata in hkrati opiranje na tradicionalna filozofska prizadevanja); *štirideseta in petdeseta leta* (boj za socializem na kulturni ravnini skoz obračun s fašistično ideologijo in s stalinizmom in hkrati opustitev programa filozofsko-politekonomske kritike družbe); *šestdeseta leta* (ponovno afirmacija prvotnih temeljnih stremljenj, razvijanje filozofskih razsežnosti Marxove misli, toda tudi še regresija in beg v tradicionalno filozofijo).

Mislci frankfurtske šole so si določili za nalogo poiskati možnosti preseganja nemške dejanskosti, nemškega duha in položaja marksizma. Ta naloga je enoznačno opredelila tudi osnovno usmeritev njihove filozofije: kritika dane zavesti o dejanskosti, ideologije in kulture in še posebej same dejansko-

sti, zato da bi prišli do družbenozgodovinske osvobajajoče alternative. Pri opravljanju te naloge so ti misleci, tako vsi skupaj, kakor vsak zase, prehodili dolgo in protislovno pot, ki pa so jo opustili, ker so od kritike politične ekonomije kot osnovne oblike kritike prešli h kritiki kulture, tehnologije kot ideologije, razsvetljenstva kot racionalizacije prevladujočega principa, se vrnili v filozofsko obzorje in velikokrat padli v resignacijo. To je mogoče pojasniti s tem, da je njihov odnos do dejanskosti že od samega začetka oprt na ambivaletno vztrajanje pri tradicionalnem filozofskem impulzu in težnji preseganja filozofije v duhu Marxovega nauka o udejanjenju filozofije. Ta filozofija ali teorija hoče biti »intelektualna stran zgodovinskega procesa njegove (proletarske) emancipacije« oz. preseganja kapitalistične družbe. Vendar pa je po Elakovičevem mnenju prav prehod od dane družbe k novi vrh vsih skušnjav kritične teorije.

Druga poglobilna naloga teh mislecev je preraščanje filozofije v »novi materializem«, ki nujno pelje v kritiko. To nalogo sta postavila ravno Horkheimerjev »novi materializem« in Marcusejeva »ontološka« in »politična« negacija ter »aporije začetka« kot specifično stališče do tradicionalne filozofije.

Ena od osrednjih tem teh mislecev je pojem racionalnosti ali uma, ki pa je dojet na popolnoma nov način, t. j. kot kritična instanca. Ti misleci, zlasti Horkheimer in Marcuse, izhajajo iz prepričanja, da smo zdaj v obdobju, ko resnična teorija ni afirmativna, pač pa kritična. Kritično mišljenje je obrnjeno k prihodnosti, obrnjeno pa je k »izoblikovanju asociacije svobodnih ljudi«. Horkheimer je prepričan, da je dogmatična misel zmeraj »afirmacija obstoječe oblasti«, ker spregleda zgodovinskost dejanskosti. Marcuse pa je zahtevo po tej kritični instanci videl kot samo nujno novejšo evropske zgodovine. Po njegovem mnenju se je z zgodovinskimi razmerami, torej z buržoazno revolucijo in z nastankom preletariata, in ne šele z Marxovimi radikalnimi nalogami, ki jih je postavil pred misel (X. in XI. teza o Feurbachu), spremenil položaj za sleherno misel. »Od te stopnje naprej je sleherno mišljenje, ki ni zavest o koreniti lažnosti danih oblik življenja, napačno. Opuščanje tega vseobsegajočega pogoja ni le nemoralno, pač pa tudi zlagano«. (*Um i revolucija*, str. 14).

Vrnitev k Marxu, natančneje osvajanje Marxa, je potekalo prek Hegla, neposredni pogoj te vrnitve pa je bilo odkritje *Ekonomsko-filozofskih rokopisov*. Po Horkheimerju se kritična teorija mora distancirati od Hegla oz. njegovega prepričanja o učinkovitosti svetovnega duha v zgodovinskih gibanjih. Zavzemal se je za obnovo Marxovega postopka kot hkratne kritike zavesti in dejavnosti. Horkheimer si je prizadeval združiti teorijo in prakso, to združenje pa razume kot prežemanje filozofske dediščine z materialistično oz. razredno vsebino, natančneje z razumevanjem predpostavk proletarske emancipacije. To stališče nedvomno aktualizira Marxovo antropološko in revolucionarno stališče. Tudi Marcuse vidi v odnosu Hegel-Marx prvotno spodbudo kritične teorije, razume pa jo kot potrebo po prehodu od logosa »negacije« k logosu »revolucije« oz. kot prehod od filozofije k teoriji revolucije.

Horkheimer je odločilneje vplival na vzdušje v »Časopisu za socialno raziskovanje«, v Inštitutu in v tej usmeritvi nasploh, in sicer predvsem s kritiko akademizma, dogmatičnega marksizma in s projektom povezave med filozofijo in raziskovanjem. Njegovo prizadevanje je usmerjeno k premagovanju tradicionalne filozofije in dogmatičnega marksizma. Že leta 1930 je skušal uveljaviti program socialnofilozofskega raziskovanja oz. povezanost teorije in prakse. Prav zaradi tega Elakovič še posebej poudarja pomen njegovega nastopnega predavanja z naslovom »Sodobni položaj družbene filozofije in naloge Inštituta za socialno raziskovanje«. Bil je prvi iz tega kroga, ki je opozoril na bistvene omejitve univerzitetne filozofije: »Naša naloga ni raziskovati formalne zakone spoznavanja, ki so v bistvu povečini nepomembni, pač na materialna pričevanja o našem življenju in njegovem smislu«. V tem času je kazal nagnjenost in spoštovanje do Heideggra, ker je menil, da so Heideggrovo filozofijo motivirala »vsakdanja lastna doživljanja, ne pa intelektualni miki ali postilirane teorije«. V tem vidi Elakovič vir tistega vzgiba, ki je Horkheimerja pripeljal k marksizmu. Horkheimer je namreč s pomočjo tega dognal, da sodobna situacija terja, da se na podlagi filozofske formuliranih vprašanj organizirajo raziskovanja, ki bi združila filozofe in raziskovalce (sociologe, zgodovinarje, politekonome, psihologe in druge). Po

tej poti bi bilo mogoče premagati pozitivizem kot stalno pomanjkljivost sodobne znanosti in filozofije. Horkheimer je tudi zelo jasno povedal, da gre v sodobni teoriji in praksi prav za prehod od vladajoče, obstoječe dejanskosti k novi dejanskosti.

Po Horkheimerju sodita filozofska in družbena problematika skupaj, ta motiv pa vidi že v vsej nemški klasični filozofiji, predvsem pri Heglu. Torej mu gre za ponovno problematizacijo človekove eksistence, vendar tokrat z analizo razredov, države, človeške skupnosti, prava, naroda, kulture. Na tej podlagi pride Elaković do sklepa, da pomenita zasnova in razvoj družbene filozofije v tej usmeritvi tematiziranje »celotne materialne in duhovne kulture sploh«.

Horkheimer je svojo novo pozicijo oz. novi materializem razvil v spisu »Tradicionalna in kritična teorija«. Izhaja iz stališča, da materializem opredeljujejo praktične zahteve in konkretne zgodovinske naloge, povezane s človekovim življenjem. To je hkrati podlaga za preobrazbo filozofije v teorijo družbe oz. v kritiko družbe. Za tako razumljeno filozofijo je bistveno spoznati družbeno totalnost, predvsem njen ekonomski temelj. Prav zaradi tega hoče začeti z dejanskimi socialnimi raziskavami.

Do novega materializma pridemo tako kot pri Marxu s kritiko tradicionalne filozofije in dogmatičnega materializma. To Elakoviću omogoči poudariti neko bistveno stališče: *kritična teorija se od tradicionalne ne loči le po metodi, pač pa tudi po predmetu raziskovanja*. Horkheimer torej tudi sam kriterij resnice izpeljuje iz narave novega materializma, ne pa iz formalnih kriterijev ali koristnosti, pač pa iz odnosa do epohalnih interesov. Zato je premoč materializma (in Heglove dialektike) glede na abstraktno mišljenje tradicionalne teorije videl v zmožnosti ugotavljanja, kako je mišljenje povezano z nekim dejavnim procesom in okviru neke dobe. Zato lahko tradicionalni teoriji očita predvsem to, da se ne dokoplje do zgodovinske analize družbe.

Lahko bi rekli, da je ravno Horkheimer poudaril izhodišče kritične teorije, Marcuse in Adorno pa temu izhodišču data novo moč. Tudi po Marcuseju je filozofija pred novo nalogo, ki »ni več filozofska naloga«. Za realizacijo te transfilozofske naloge je pomembna celotnost naporov-vzgonov utopije, domišljije in imaginacije v znanosti in

filozofiji, umetniške fantazije. Temeljni kamen tega prizadevanja pa sta filozofija in politična ekonomija, ki med sabo povezani in posredovani tvorita materialistično kritiko. Adorno pa je prišel do spoznanja o bistveni povezavi med spoznavno teorijo in kritiko družbe, ki se pri njem kaže predvsem kot kritika ideologije.

Po Elakovićevem mnenju je Marcusejeva začetna pozicija nihanje med ontološko in politično negacijo. S spisom »Filozofija in kritična teorija« neposredno podpre Horkheimerjev filozofski program, saj tudi sam meni, da je glavna naloga in smoter kritične teorije izoblikovati asociacijo svobodnih producentov. Prav zaradi tega je po njegovem mnenju materialistična in revolucionarna. Dogajati pa se mora kot organsko prežemanje filozofije in ekonomske analize družbe.

Tako kot drugi frankfurtovci je tudi Marcuse iskal »nujni filozofski začetek«. To iskanje so določali revolucionarni motivi l. 1918, sodelovanje v revolucionarnih svetih, branje Marxa, zahteve po »konkretnem filozofiranju«, ki je bilo pod Heideggrovim vplivom. Na začetku je v Heideggrovemu delu videl razlog za zavračanje akademske filozofije oz. razlog za sprejemanje »konkretno filozofije. Po Elakoviću pa to konkretno filozofijo pojmuje kot odnos do konkretnega dogajanja, položaja in »konkretnozgodovinske strukture sodobnega bivanja«, natančneje kot odnos do same eksistence. Do te pozicije po Marcuseju ni mogoče priti iz obzorja posebnih znanosti, pač pa le iz obzorja filozofije. Prav skrb za eksistenco je tista, ki iz filozofije naredi »praktično znanost«. Pravzaprav gre za historični materializem, ki ga je takrat dojemal kot teorijo zgodovinskih postopkov, natančneje, kot »teorijo proletarske revolucije in revolucionarno kritiko meščanske družbe«. Problem začetka je torej rešil z revolucioniranjem filozofije, vendar ta postopek, ki si prizadeva preseči filozofijo, ostaja – po Elakovićevi dosledni presoji – v sferi filozofije in ga navdihujeta Heidegger in Kierkegaard. In za konec razlage Marcusejeve začetne filozofije Elaković sklene, da je to trajalo vse do odkritja *Ekonomsko-filozofskih rokopisov*. To delo je Marcuseju pomagalo dojeti nezadostnost oz. abstraktnost in praznost Heideggrovih kategorij (tubit, eksistenca, skrb).

Kritika celotnega življenjskega sklopa se je v tridesetih letih izražala v obliki kritike politične ekonomije, opirajoč se še na filozofijo. V štiridesetih letih se je kritika premnila proti kritiki kulture. Osnovno geslo je: *ohraniti kulturo kot sestavino gibanja za socialistično preobrazbo*. Ta premik je bil izraz svojevrstne nemoči, nekakšno pribežališče. Hkrati pa je bil izraz eksistenčnega položaja teh mislecev (izgon iz Nemčije, preselitev v Francijo in nato v ZDA), kar se je kazalo v ezopovskem jeziku, scientističnem govoru, apolitičnosti, ogibanju besedi »materialistično« ipd. A kljub temu to obdobje ni bilo neplodno – tu je šlo za boj za socializem na ravni kulture. Elaković opozarja, da je do podobnega razvoja v tem obdobju prišlo tudi pri Lukacsu.

Ta premik h kritiki kulture je začetek novih iskanj in tavanj ob vprašanju, kaj je temeljni predmet kritike. V tem obdobju so predvsem iskali korenine, vzroke in možnosti upora proti gospostvu (Herrschaft) stvari, šlo je za kritiko sleherne oblike avtoritarnosti (države, družine, osebnosti) v sodobni družbi oz. vladajočega načela življenja. Na to usmeritev je vplivala predvsem potreba po globljem razumevanju fašizma in stalinizma in odporu proti njima. Horkheimer je v tistem času kritiziral tudi meščanski individualizem in stališče »narodne skupnosti« kot izhodišče fašistične ideologije. Naslednji predmet kritike je bilo razsvetljenstvo. To kritiko sta opravila skupaj Horkheimer in Adorno, in sicer z gledišča racionalističnega gospostva nad naravo. To gospostvo nad naravo je po njunem mnenju bistveni vidik kapitalističnega produkcijskega načina. Razsvetljski ideal napredka sta zaradi tega dojemala kot pot k novemu barbarstvu. To so glavne teze *Dialektike razsvetljenstva*. Na njihovo izoblikovanje je vplival tudi vpogled v ameriški način življenja. Po njunem mnenju se je torej pokazalo, da se je razsvetljenstvo preobrazilo v pozitivno znanost. Pod vplivom teh stališč sta Horkheimer in Adorno zanemarila razredni boj in poudarila boj med človekom in naravo, s tem pa sta objektivno opustila postopek in predmet »konkretne filozofije« iz tridesetih let. Tudi Marcuse se v določenem obdobju loti kritike tehnologije kot ideologije, ker je v njej videl korenine sodobnega postvarjenja in gospostva.

V zadnjih obdobjih njihovega razvoja so

se v nekem smislu vrnili k prvotnemu programu kritike družbe po Marxovem zgledu in iskali odgovor na vprašanje o subjektu revolucionarnih sprememb. Zato je Elaković šestdeseta leta opredelil kot »zaključni del loka kritične teorije«, ker se kritična teorija vrne tja, od koder je hotela izhajati, namreč v filozofsko transcendenco sveta. V tem vidi vir cele vrste njenih prodornih dognanj, a tudi njene nemoči in resignacije. Res je, da je Elaković vrnitev k filozofiji po opravljeni razvojni poti teh filozofov jemal tudi kot izraz potrebe po poudarjanju in afirmaciji področja bistvenega filozofskega mišljenja, ki je bilo v marksizmu pogosto zanemarjeno. Tako je, denimo, opozoril, da je Adorno, ki ga je to spodbudilo, v zadnjih obdobjih obnovil nekatere prvotne teme kritičnega mišljenja (kritika politične ekonomije, kritika idealizma in dogmatičnega materializma). Zato se je njegova knjiga *Negativna dialektika* bolj kot kateri koli spis frankfurtovcev iz tega obdobja uspešno vključevala v programska stališča iz obdobja tridesetih let, ki so takrat že nastopala kot herojsko obdobje kritične teorije. Adorno je šlo za to, da se dialektika uresniči kot kritika duha, ki je postal sestavina vladajočih sil oz. ki je postal pozitiven, medtem ko je po njegovem mnenju povsem jasno, da ima duh eno samo izbiro: biti negativen in tako ohraniti filozofsko samozavest. Utopija se mu nakazuje kot edina priložnost za takšno možnost. Duh lahko nastopi tudi kot samokritika, s tem pa tudi kot bistveni pogoj za proletarsko emancipacijo.

Eden osnovnih virov za nihanja, tavanja in resignacije teh mislecev je po Elakovićevem mnenju v odsotnosti trdne organske povezave z delavskim gibanjem. Kajti določene prednosti, »ki jih je mogoče doseči z analizo, ki ni neposredno politično angažirana, se izničijo zaradi odsotnosti organske povezanosti s konkretnimi oblikami boja delavskega razreda« (str. 89). In še naprej, ta ločenost od delavskih bojev je vplivala na to, da temelja odpora ne vidijo v razredu, pač pa v posamezniku, da so zadržani do organiziranega delavskega gibanja in da opustijo politekonomsko kritiko in preidejo k filozofski kritiki družbe. Prav to pa so tudi viri za resignacije različnih oblik: odpovedovanje proletariatu (Marcuse), čakanje na boljše čase (Adorno), religiozno upanje na nekaj povsem drugega (Horkheimer). Elaković

seveda ve, da to niso edini razlogi za te resignacije. Druge razloge bi bilo treba poiskati v nepreseženih ambivalentnih razmerah, položaju nemškega intelektualca, razočaranju ob ameriškem načinu življenja in nepreseženih zastojih socializma.

Ratko Nešković

MIODRAG JOVIČIĆ

Veliki ustavni sistemi

Elementi za jedno uporedno ustavno pravo.
— Beograd, UIRO Svetozar Marković, 1984.
str. 790.

V nekaj zadnjih letih je avtorica teh vrstic spremljala in komentirala več študij jugoslovanskih avtorjev, ki obravnavajo aktualne probleme sodobne jugoslovanske in svetovne prakse: od problema ustavnega in političnega sistema prek vprašanja teorije in prakse partije do mednarodnih odnosov in delavskega gibanja. Ekonomski in politični problemi, s katerimi se soočata tako ves svet kakor tudi Jugoslavija, so pustili sledove zaskrbljenosti in negotovosti pri sodobnikih, čemur se niso izognili niti raziskovalci. Zdi se, da se je v času splošne negotovosti ustrežnejše ukvarjati z *ad hoc* raziskavami, ki rešujejo tekoče probleme na mikro ravni, ognejo pa se prizadevanju po ponovni opredelitvi nekaterih stališč glede globalnih vprašanj in iskanju rešitev. Kakor da bi se sistematično, celovito v teoretskem smislu akademsko obravnavanje družbenih problemov pustilo (odložilo?) za ugodnejše čase.

Zato bi se ognila uhojeni praksi v takšnih primerih in nekaterim pravilom ocenjevanja raziskovalnih del, ki se jih držim, namreč temu, da raziskovalno delo ocenim šele po vsestranski argumentaciji, in začela ta tekst o knjigi profesorja Jovičića s pozitivno oceno: ta študija je izjemen prispevek k jugoslovanski vedi v ustavnem pravu, če pa upoštevamo njeno komparativno naravo, bi lahko z gotovostjo predpostavili, da jo bodo obravnavali tudi v drugih deželah. Študija, ki jo sestavlja komparativno raziskovanje sedmih ustavnih sistemov, ni le sinteza dolgoletnega dela profesorja Jovičića na področ-

ju teorije ustavnega prava, vprašanja ustavnosti in zakonitosti, pač pa tudi določena stopnja zrelosti jugoslovanske vede, ki si kljub kopici težav (mednje je treba šteti tudi zdajšnje ekonomske in družbene težave) prizadeva teoretsko osvetliti jugoslovanske izkušnje in jih soočiti z izkušnjami drugih dežel. Takšne primerjave so lahko koristne celo takrat, kadar družba ni pripravljena v določenem obdobju sprejeti določene rešitve, ki jih je preizkusila praksa drugih dežel, ki pa niso v nasprotju z osnovami in načeli družbenoekonomske ureditve naše dežele niti z razglašenimi strateškimi političnimi cilji. Spoznanje o konkretnih rešitvah lahko prispeva k odstranjevanju različnih družbenih neracionalnosti, čeprav je na globalni ravni kakor tudi pri posamezniku težko nadoknaditi zgubljeni čas: ta problem se še bolj zaostri v obdobju hitrih tehnoloških sprememb, ko se časovne sekvence še bolj zgostijo.

Študija profesorja Jovičića je glede na obsežnost problema in časovno obdobje, ki ga zajema, izredno zapletena, to velja tudi za raven teorije ustavnosti. Če bi taksinomično navajali vse probleme, bi nekatere poudarili bolj, in sicer na škodo drugih. Avtor se je opiral na primarne vire (ustavne tekste) in na obsežno sekundarno literaturo, ki zajema tako klasična dela s tega področja kakor tudi pomembna dela tujih in domačih avtorjev, objavljenih po drugi svetovni vojni. Avtor ne absolutizira značaja in vloge ustave v sodobnem času. Njegovo osnovno stališče bi lahko opredelili kot kritični realizem, ki pa razodeva določeno zaskrbljenost zaradi ogrožajočega delovanja tistih sil — ne glede na to, ali gre za zlorabo oblasti pri državnih organih ali pa politično dejavnost organiziranih ali neorganiziranih političnih skupin —, ki ogrožajo delovanje in smisel zakonitosti, s tem pa tudi samo ustavo kot najvišji zakon. Z avtorjevimi besedami: »Demokracija je danes povsod po svetu ogrožena.«

Idealne realizacije ustavnih načel ni bilo v zgodovini, toda gre za to, da se vse bolj zaostrije vprašanje, kako se s pravno regulacijo ogniti novim vidikom zlorabe in izigravanja prava. Svečana oblika in deklarativnost ustave ne zadoščata za reševanje vse bolj zapletenih problemov delovanja družbe, navadni občan zgublja zaupanje v praktično izvajanje ustavnosti, ustavno pravosodje (v tistih sistemih, kjer deluje kot organ za

nadzor ustavnosti) je pogosto tako neučinkovito, da že meji na pravno razsulo. Avtor se je ukvarjal s problemi, s katerimi se ustavnost sooča v teoriji in praksi, zato se je odločil za generični pristop, kar je omogočilo, da raziskava ustavnih sistemov postane celovita in da poseže v razvojno dinamiko in dinamiko sprememb ustavnega sistema. Osnovna uporabljena raziskovalna metoda je eksegetska, pomožna metoda pa je sociološka, to pa omogoča verifikacijo ne le pravne statike (ustavnih norm), pač pa tudi dinamike (njihove praktične uporabe). Obstojече inštitucije so predmet interpretacije, toda avtorja je vodila predvsem misel, kako pokazati razvojne težnje novih odnosov med posameznimi segmenti pravnega in političnega sistema. Raziskovalca so bolj zanimale spremembe teh inštitucij, njihov obseg, njihova narava in napoved vplivov teh sprememb na delovanje ustavnega sistema v celoti kot pa pozitivistični pristop iz učbenikov ustavnega prava. V »Predgovoru« k študiji je avtor naštel osnovna merila: kaj zajema kategorija »Ustavni sistem«, katera merila so določala izbiro določenih ustavnih sistemov, ki so bili vključeni v skupino »velikih ustavnih sistemov«. Avtor je poudaril interdisciplinarnost kot pogoj za preučevanje ustavnih sistemov, kajti ni mogoče priti do temeljnih teoretskih spoznanj in plodnih hipotez, če vede o ustavnem pravu ne povežemo s sorodnimi disciplinami, predvsem s teorijo političnega sistema. »Ustavni in politični sistemi se dotikajo, dopolnjujejo in prepletajo« (str. 3), je poudaril M. Jovičič.

Poglavitne značilnosti velikih ustavnih sistemov, kot jih je opredelil M. Jovičič, so te: 1. velikost ali število prebivalstva, 2. zgodovinsko merilo – prispevek k razvoju ustavnosti, 3. z vidika praktičnega izvajanja ustavnega prava je najpomembnejše merilo vpliv ustavnega sistema, in sicer tako v sedanjosti kakor tudi v preteklosti, na konstituiranje ustavnih sistemov drugih dežel. Tretje merilo je avtor takole opredelil: »Neki ustavni sistem je lahko veliki ustavni sistem, če je bil na čelu družine ustavnih sistemov ali če je vsaj vplival na njihovo izoblikovanje z nekaterimi načeli ali institucijami« (str. 5). Številni avtorji prava so opustili kvantifikacijo kot posebno metodo, ker se za njo lahko skrivajo različni ideološki in politični razlogi, kot je razvidno iz različnih rasističnih teorij iz 19. in 20. stoletja.

Študija »Veliki ustavni sistemi« je razdeljena na dva dela. V prvem delu avtor obravnava ustavne sisteme sedmih dežel (str. 11–327), in sicer skoz zgodovino ustavnosti določene dežele, nato osnovna vprašanja – odnos med posameznimi oblikami oblasti, odnos centralnih organov oblasti do lokalne samouprave, narava in oblika delovanja političnih strank. V drugem delu študije, ki je po obsegu krajši, zato pa glede na teoretske ocene pomembnejši, avtor obravnava osnovne probleme ustavnosti tako, da normativno sooča z dejanskim (str. 329–446). V zadnjem delu študije so navedeni celotni ustavni teksti, in sicer po vrsti: ustavni akti Združenega kraljestva (od Magnae cartae iz 1215 do zakona o plemiških stopnjah iz 1958), Ustava ZDA iz 1787, francoska ustava in Deklaracija o človeških in državljskih pravicah iz 1789, švicarska ustava iz 1789, veljavna ustava ZSSR z dne 7. oktobra 1977 (prevod je bil pri nas prvič objavljen), Ustava Ljudske republike Kitajske s 4. decembra 1982 (prevod prvič objavljen), ustava Indije iz 1950 (447–668). S tehničnega vidika so te ustave koncipirane različno; vendar njihova reprezentativna izbira zadošča merilom različnih političnih sistemov, ki obstajajo danes na svetu.

Ustavni sistemi in ustavnost so široko področje, ki odpira vrsto vprašanj, od vprašanja pravne in politične teorije ter doktrine do najbolj konkretnih vprašanj, ki zadevajo prakso (na primer oblika organizacije volitev). V obdobju po drugi svetovni vojni se pojavijo nove težnje v praksi ustavnosti, ki vplivajo na pojmovanje ustavnega sistema in na njegovo delovanje. Avtor posebej opozarja na odnos med centralno oblastjo in decentraliziranimi enotami v sestavljenih državah. Glede na to, da je federacija po svoji osnovni intenci kompromis, ki se lahko modificira glede na ekonomske in druge družbene spremembe, je eno od aktualnih vprašanj prav vprašanje, ki zadeva prakso federalizma – kako uskladiti uresničevanje suverenosti lokalnih enot, ne da bi to vplivalo na učinkovitost odločanja? Univerzalnega odgovora ni, praksa pa opozarja na težave pri nastajanju velikih gospodarskih in tehnoloških sistemov. Zato pisec opozarja na težnjo po spreminjanju dvojnega federalizma v kooperativni. Avtor primerja ustavi Sovjetske zveze iz 1936 in 1977, vendar obstaja ta težnja tudi v meščanskih sistemih. Ne da bi

zanikovali klasična načela politične legitimnosti in enakopravnosti vseh nosilcev politične suverenosti v okviru istih političnih pravic, je vendarle upravičeno pokazati, da so rešitve v danih ustavah sestavljenih držav zastarele in neustrezne. V neposredni zvezi s prejšnjim vprašanjem je tudi vprašanje samouprave, ki ga avtor obravnava v okviru vsakega posameznega ustavnega sistema. Specifičnosti posameznih dežel ne spodbijajo splošne sodbe o krizi lokalne samouprave zaradi pretirane centralizacije oblasti. Proces centralizacije je delno pogojevala funkcionalna delitev pristojnosti organov uprave, bolj pa je izraz težnje nosilcev politične moči po uveljavitvi nadzora nad družbo, pogosto prav s pomočjo tistih pravnih orodij, ki naj bi varovali neodvisnost in legalnost delovanja lokalnih organov samouprave. Značilen zgled so referendumi, ki so bili sprva zamišljeni kot najbolj demokratične oblike množičnega opredeljevanja do bistvenih družbenih vprašanj, ki pa se lahko spremenijo v orodja manipulacije. Probleme lokalne samouprave v sedmih ustavnih sistemih (lahko bi sklepali tudi o drugih) je avtor zgoščeno ocenil takole: »Struktura in političnoteritorialna razdelitev lokalne samouprave sta v mnogih državah zastareli in ne ustrezata sodobnim potrebam. Enote lokalne samouprave so v glavnem majhne in revne, brez zadostnih finančnih sredstev (...). Tudi če so ta sredstva zagotovljena, jih daje država, s čimer dobi pravico nadzorovati njihovo porabo. Zato prihaja do vse večje stopnje državnega nadzora nad delom lokalne samouprave; s čimer ta izgublja veliko atributov resnične samoupravnosti. Vse skupaj pelje k pojemanju pravega zanimanja občanov za obstoj in dejavnost lokalne samouprave« (str. 372).

Če je zgodovinski začetek demokracije v majhnih lokalnih skupnostih, potem je eden od pglavlitnih problemov, s katerimi se

soočajo sodobne demokracije, problem velikih skupnosti. Velikanska rast prebivalstva, urbanizacija, ki ju spremlja krepitev centralnih organov uprave v škodo organov lokalne samouprave, nista v skladu s funkcionalnimi rešitvami, vključenimi v pozitivne predpise. Sodobne družbe niso našle ustrezne oblike in orodij za demokratično reševanje družbenih problemov, kar je okrepilo moč in vpliv velikega birokratskega aparata. Zato se je vse bolj zaostri la delitev na »velika« družbena vprašanja, ki jih rešuje centralna uprava, in »majhna«, ki jih rešujejo lokalne enote samouprave. Avtor je poudaril to delitev: »Zaradi (...) tehničnih ovir pri zborovanju večjega števila občanov na enem kraju je uporaba te oblike neposredne demokracije možna le v majhnih političnoteritorialnih enotah, predvsem v enotah lokalne samouprave. Zato prihaja do zborov občanov kot telesa, ki opravlja najvišjo oblast v okviru sistema lokalne samouprave le v treh meščanskih državah: v Švici, Veliki Britaniji in ZDA. Takšna zborovanja so tudi v posameznih švicarskih kantonih kot federalnih enotah z majhnim številom prebivalstva« (str. 414).

Druga bistvena vprašanja ustavnosti, od temeljev političnega sistema do ustavnotehničnih vprašanj v sedmih zapletenih ustavnih sistemih, bi lahko obravnavali v posebni razpravi. Kolikor se nam je posrečilo opozoriti reprezentativne probleme in avtorjeve sklepe o njih, lahko ugotovimo, da je ta študija zapolnila veliko praznino v jugoslovanski vedi o ustavnem pravu. Teme in problemi, s katerimi se ukvarja profesor Jovičić v tej študiji, so naši vsakdanji problemi, s katerimi se bomo še dolgo srečevali. Nauk, ki je podlaga sodobne ustavnosti, čeprav nanj pogosto pozabljajo, je tale: dosledno izvajanje ustavnosti in zakonitosti v praksi je branik pred politično samovoljo.

Dubravka Stajić

Aktualna vprašanja socializma, št. 12/1984

(Aktualna pitanja socijalizma – zapis ob tematski številki o človekovih pravicah in svoboščinah)

Decembrska številka teoretično-politične revije Aktualna vprašanja socializma, ki jo izdaja NIRO Komunist v Beogradu v sedmih tujih jezikih, je v celoti posvečena pomembni temi, ki postaja v sodobnem svetu vse bolj aktualna in neredko tudi povod za ideološke in drugačne spopade med državami in narodi – namreč uresničevanju človekovih pravic in svoboščin.

Uredništvo se je odzvalo potrebi, da tuji javnosti, kateri je revija tudi namenjena in ki izraža vse večje zanimanje za te probleme in tudi načine, kako jih rešujemo v Jugoslaviji – predstavi najširši koncept uresničevanja pravic in svoboščin v samoupravni socialistični družbi; naloge se je lotilo tako, da je k pisanju za ta tematski zvezek pritegnilo večje število najbolj kompetentnih avtorjev, vidnih znanstvenih in javnih delavcev iz vse države, ki so poskusili problematiko osvetliti iz več zornih kotov.

U uvodnem prispevku *Milana Matiča* je razgrnjen najširši teoretski okvir specifične jugoslovanske koncepcije o človekovih pravicah in svoboščinah, ki je zasnovan in tudi neposredno izhaja iz bistva socialističnih samoupravnih demokratičnih odnosov, ki dajejo delovnemu človeku pogoje za aktivno pozicijo v neposrednem uresničevanju teh pravic, svoboščin in odgovornosti. Ker so z njimi odpravljene vse oblike eksploatacije in samovolje, ustvarja delovni človek in državljani s svojim delom tudi vse pogoje za vsestranski razvoj in svobodno izražanje in varstvo svoje osebnosti in za spoštovanje človeškega dostojanstva.

O pravici do samoupravljanja kot temeljni pravici samoupravnega socializma raz-

pravlja *Ivan Kristan*, ki predvsem poudarja, da temelji ta pravica na družbeni lastnini sredstev za proizvodnjo, ki je spremenila konstitucionalno podlago za prisvajanje presežnega dela – kajti temelj tega prilasčanja ni več lastnina, marveč samo delo, skladno z zakonitostmi in stopnjo zgodovinskega razvoja proizvodjalnih sil.

Akademik *Jovan Đorđević* je v svojem prispevku za tematski zvezek z naslovom Svoboščine in človekove pravice podal teoretično opredelitev teh pojmov v zgodovinskem razvoju; pri tem je posebno pozornost namenil analizi marksističnega pojmovanja svobode, za katero ugotavlja, da ni bila nekakšna naravno ali družbeno darilo človeku, marveč rezultat dolgotrajnega boja, v katerem je izbojevanje pravice do samoupravljanja prvi odločilni korak na poti k uresničitvi popolne svobode.

Pisec *Vladimir Prvulović* v svojem razčlenjevanju pravice do svobode v samoupravni družbi posebej poudarja, da lahko na poligonu človekovih pravic in svoboščin naša družbena ureditev najbolje afirmira vse svoje prednosti kot najbolj humana in najbolj demokratična družba v dosedanji zgodovini civilizacije.

Samoupravljanje kot dejavnik razvoja in uresničevanja človekovih pravic je skupna tema dveh avtorjev: *V. Štambuka* in *D. Mirčeva*; v njem sta izostrila misel, da pravica do samoupravljanja – četudi je temeljna pravica v našem sistemu – ni nekakšna posebna, od vseh drugih ločena pravica, ni avtonomna v odnosu do vseh drugih pravic in svoboščin, marveč je bistveno vgrajena, integrirana z vsemi drugimi pravicami.

Koča Jončić se ukvarja s problematiko uresničevanja pravic in svoboščin narodnosti v Jugoslaviji in podaja širok pregled kazalcev, ki pričajo o dejanski kvaliteti življenja narodnosti v jugoslovanski skupnosti; te uživajo – v primerjavi z mnogimi drugimi državami v svetu – vse tiste pravice in svoboščine kot drugi državljani SFRJ, razen tega pa še nekatere posebne, izvedene pra-

vice, ki so jim ustavno zagotovljene kot specifične pravice.

Vse večja aktualnost problematike urešničevanja verskih svoboščin in pravic v sodobnem svetu je razlog za naraščajoče zanimanje tuje javnosti za to, kako te probleme rešuje samoupravna družba; zato prispevek *Radovana Samardžića* osvetljuje vse relevantne dejavnike, ki določajo položaj verskih skupnosti v Jugoslaviji. Gre za ustavno zagotovljeno svobodo veroizpovedi oz. neverovanja vsakega posameznika in sistemu, v katerem je cerkev ločena od države in v katerem je zagotovljen enakopraven položaj vseh verskih skupnosti in ustvarjeni pogoji za odpravljanje vseh oblik nestrpnosti in diskriminacije, zasnovanih na religiji ali predsodkih; pogoji torej, ki zagotavljajo tolerančnost in koeksistenco med različnimi religioznimi skupnostmi v multikonfesionalni in multinacionalni skupnosti jugoslovanske družbe.

O pravici do dela in varnosti pri delu kot temeljni človekovi pravici pišeta v tej številki avtorja *V. Brajić* in *Daniilo Ž. Marković*, varstvo pravic in svoboščin delavcev migrantov v mnogih tujih državah pa je predmet znanstvene pozornosti avtorja *R. Milovanovića*. Temeljni namen tega prispevka je odgovoriti na vprašanje: kako zavarovati in utrditi pravice, ki bodo zagotavljale spoštovanje človekove osebnosti ne glede na državne meje – in to v svetu, v katerem so ekonomske in drugačne migracije realnost, in pa to, kako Jugoslavija gleda na te probleme in kaj je že storila v mednarodni skupnosti, da se razrešujejo in izboljšujejo pogoji eksistence delavcev migrantov v okoljih zunaj domovine.

V zadnjem delu tematske številke je v prispevku Marije Đorđević podan obširnejši pregled dolgoletne dejavnosti Jugoslavije v Komisiji OZN za pravice človeka.

Nadežda Tomić

Miodrag Zečević: Zajednički interesi u federaciji, Privredni pregled, Beograd 1984, recenzenta: J. Đorđević in M. Čuković, str. 218

Zečević se v svoji študiji dotika izjemno aktualne in tudi izzivne teme, ki je še zlasti v obdobju zadnjega leta valovila ne samo strokovna mnenja jugoslovanskih družboslovcov, ampak tudi družbenopolitične prakse. Avtor, ki se že vrsto let ukvarja s problemi političnega sistema socialističnega samoupravljanja, še posebej pa s problemi jugoslovanskega federalizma (tudi s primerjalno pravnimi vidiki federalizma), je svoje delo razdelil v štiri poglavja.

V prvem poglavju govori o opredeljevanju, preoblikovanju in uresničevanju skupnih interesov v SFRJ. Pisca strokovno privlačijo prvine skupništva (»zajedništva«) v zamisli jugoslovanskega federalizma ter še zlasti novi poudarki v skupništvu. Družbeno omogočanje pluralizma samoupravnih interesov in spoštovanje takšnega pluralizma v praksi zahteva preseganje metod kot so majorizacija v odločanju in vsiljevanje enih interesov na račun drugih. Zečevića posebej zaposluje nevarnost, ki jo izkazuje »interes državne birokracije«, ki se osamosvaja in v zvezi s tehnokracijo predstavlja močno družbeno silo. Zečević postavlja tudi zanimivo tezo, da sta pluralizem interesov in kompromis kot metoda razreševanja interesov in preseganje različnih interesov družbena antipoda in tako očitno pojmuje kompromis v slabšalnem smislu. Po Zečeviću kompromis kot metoda pomeni, da izza njega stoji zaprta družbena skupnost. Izhod vidi v samoupravnem pluralizmu interesov, ki upošteva odgovornost samoupravnih subjektov; izhod je po Zečeviću v demokratični komunikaciji in v tolerantnem upoštevanju interesov drugih.

Avtorjevo analitično misel privlači zlasti vloga republik in avtonomnih pokrajin pri uresničevanju skupnih interesov. Temeljna značilnost neposrednega sodelovanja repu-

blik in avtonomnih pokrajin je v tem, da institucionalno niso vnaprej določene in opredeljene oblike povezovanja. To daje federalnim enotam v jugoslovanski samoupravni federaciji tudi širok manevrski prostor in napolnjuje vsebino našega federalizma na neprisiljen način.

Drugo poglavje Zečevićeve knjige se ustavlja ob organizaciji federacije (Skupščina SFRJ, predsedstvo SFRJ, Zvezni izvršni svet, zvezni organi državne uprave, družbeni sveti, ustavno sodstvo Jugoslavije) in je tako to poglavje pretežno organizacijske in institucionalne narave.

Tretje poglavje razčlenja pravni sistem in odgovornost. Avtorjevo temeljno izhodišče je, da ima naša družba zelo zapleten pravni sistem in v tej zvezi govori celo o posebnih »mini pravnih« sistemih občin in organizacij združenega dela. Kar se tiče odgovornosti, Zečević presoja, da pri nas ni problem v konceptu instituta odgovornosti, temveč v dejanskem odnosu do odgovornosti. Pragmatizem, oportunitizem in subjektivizem so postavili pod vprašaj samo vsebino socialistične samoupravne odgovornosti.

Sklepno poglavje knjige se dotika uresničevanja politične organizacije na ravni federacije. V tem delu študije pisca privlači tema racionalnosti in učinkovitosti političnega sistema. Posebno pozornost daje tudi vprašanju konsenza (soglasja) in opozarja na dileme in različne možne izpeljanke tega načela, ki izvirajo iz različnega vrednotenja konsenza v jugoslovanski družbi.

Skupštinski izbori v Jugoslaviji, 1942–1982, Zbornik, izdal Institut za politične studije, Beograd 1984, uredila M. Matic in M. Damjanović, str. 590

Empirična študija Skupščinske volitve v Jugoslaviji 1942–1982 je rezultat raziskovalnega dela v okviru projekta Problemi organizacije in upravljanja v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja. V knjigi teoretične projekcije volilnega sistema Jugoslavije ocenjujejo z retrospektivnega vidika

štirih desetletij. V tem časovnem obdobju se razpon teoretičnih zamisli volilnega sistema pne od instrumentalno etastičnih in plebiscitarno demokratičnih volitev vse do volitev v delegatskem sistemu, ki so del samoupravnega odločanja. V obravnavanem zborniku, v katerem je sodelovala vrsta uveljavljenih jugoslovanskih družboslovcev iz različnih znanstveno raziskovalnih središč Jugoslavije, so (z različno teoretično prepričljivostjo in empiričnim ozadjem) prikazane temeljne zamisli volilnega sistema. Knjiga se ne spušta le v normativna načela volitev, temveč avtorje analitično priteguje tudi volilna praksa. Posebna pozornost je v zborniku posvečena temeljnemu subjektu v volilnem procesu, to je delovnim ljudem in občanom; prav tako ni zanemarjena tudi vloga družbenopolitičnih organizacij v volilnem procesu. Odlika študije je tudi v analizi sestave skupščin, in to ne s formalnega vidika, temveč z zornega kota slojevske, poklicne strukture, z vidika zamenljivosti in rotacije. Izstopa analiza družbeno demografskih obeležij skupščine, kar vsekakor daje knjigi sociološko-politološko vrednost. Ugotavljamo tedaj, da knjiga ni pisana pozitivistično. Ne vrednotijo se le volitve v našem sistemu, temveč so, vsaj delno, zajeti tudi komparativni vidiki volilnih procesov. Glede na to, da bo pri nas spet kmalu »volilno leto«, so družbene pozornosti vredne tudi številne dileme v knjigi, ki se tičejo bodočega urejanja volilnega procesa in ki bodo – kar sploh ni slabo, če želimo razvijati razpravo o volilni problematiki – morda izzvale tudi nasprotujoče si odmeve.

V zborniku o različnih pogledih na volilni sistem in volilni proces pišejo J. Djordjevič (Volitve v socializmu); M. Miljević (Volilni sistem v vojnem obdobju 1942–1945); S. Tomić (Volitve v času revolucionarnega etatizma 1945–1953 ter Delavsko samoupravljanje in volitve 1954–1963); M. Višnjik (Normativno urejevanje volitev 1945–1982); V. Tomić (Teritorialno in funkcionalno načelo v volilnem sistemu); D. Prodanović (Mandat v jugoslovanskem volilnem sistemu); I. Šiber (Motivacijski vidiki volitev); M. Matic (Družbenopolitične organizacije v skupščinskih volitvah); M. Damjanović (Položaj in vloga volilcev v volilnem sistemu in procesu); S. Pegan (Od zaželenih osebnih lastnosti do dejanske vloge delegatov); D. Mirčev (Kadrovska politika, volitve in

socialna sestava skupščin); M. Matic (Skupščinske volitve v Jugoslaviji 1942–1982 – povzetek). Ni odveč opozoriti, da delo obsega sicer selektivno, a v celoti dovolj zaokroženo bibliografijo, ki je delo M. Jovanovića.

Delovni značaj volitev, demonopolizacija kadrovske politike, večja stopnja družbenega nadzora temeljne delegatske ravnine nad dogajanjem v volilnem procesu in v procesih delegatskega odločanja, poudarek na fazi kandidiranja – to so nekatere izmed temeljnih prvin demokratizacije volitev glede na tradicionalne volilne sisteme, na kar je zelo argumentirano in z empiričnimi podatki opozorjeno tudi v pričujočem zborniku Skupščinske volitve v Jugoslaviji 1942–1982.

M. Vujičić: Skupštinski sistem velikog grada – sa posebnim osvrtom na Beograd, Savremena administracija, Beograd 1984, recenzent P. Nikolić, str. 220

M. Vujičić, doktor političnih ved, se je pisanja knjige lotil s primerjalno političnega vidika. Uvodna razmišljanja posveti pomenu mest v razvoju družbe in v krajši zgodovinski retrospektivi presvetli nastanek in razvoj mest od antike, prek razvoja mest v fevdalizmu, do industrijskega mesta in mesta držav v razvoju. Pri sodobnih problemih velikih mest se pomudi ob tezi, da prihaja v njih do bistvenih prestrukturiranja. Sekundarne, a posebej terciarne dejavnosti postajajo v mestu prevladujoče gospodarske aktivnosti; vzporedno s spremembami v gospodarski aktivnosti v mestih narašča družbena in finančna moč posebnih družbenih slojev, ki se medsebojno povezujejo in organizirajo. Avtor posebej izdvaja bistvena obeležja mest v socialistični družbi. Ena izmed piščevih osrednjih podmen je v tem, da je dosednji razvoj mest v socialistični družbeni skupnosti imel pretežno kvantitativne značilnosti razvoja in to v težnji, da bi dosegli splošno raven materialne razvitosti. Vujičić opozarja, da so številna mesta v socialističnih državah nekritično in mehanično prenašala izkušnje in rešitve iz splošnega razvoja industrijskega mesta iz meščanskih družb. Ne gre tudi mimo ugotovitve, da se v ne tako redkih mestih socialističnih držav srečamo z rešitvami, ki ustrezajo birokratski in centralistični zamisli mesta kot so monumentalnost, odtujenost, določena vrsta segregacije stanovanj. Po mnenju našega avtorja je prava perspek-

tiva mesta v socializmu, da se človeku kot posamezniku, kot občanu in kot meščanu vrne družbena in osebna varnost, da človeka aktivno vključimo v politične in druge družbene svobodne aktivnosti, da človeku povrnemo zavest o pripadnosti človeški skupnosti.

Vujičić se v nadaljevanju svojega besedila pomudi pri organizaciji posameznih velikih mest (Londona, New Yorka, Moskve, Varšave, Kaira, New Delhija), osredno pozornost pa posveti skupščinskemu sistemu in možnostim realizacije skupščinskega sistema v velikem mestu. Drugi, v količinskem pogledu širši del knjige, pa je pravzaprav monografska študija o skupščinskem sistemu mesta Beograda. Izhajajoč iz kratkega zgodovinskega razvoja politično teritorialne organizacije Beograda, preide avtor na sodob-

no družbenopolitično organizacijo Beograda, pri čemer vključi v svojo družboslovno analizo predvsem delovanje skupščine mesta Beograda, Izvršnega sveta, položaj upravnih organov in sodstva. Avtor ne prezre tudi problematike skupščinskega sistema v mestu Beogradu in odnosov tega sistema z odnosi v republikli SR Srbiji.

V sklepnih mislih avtor posebej poudrta ugotovitev, da svojske značilnosti velikih mest in njihove politične implikacije dobivajo nova kvaliteta obeležja, ki velika mesta bistveno izdvajajo iz poprečnih urbanističnih rešitev. Avtor sodi, da je demokratična reforma politične organizacije družbeni velelnik za vsa velika mesta. Avtorjev credo je več demokracije, več samostojnosti, več decentralizacije in več aktivnega odločanja prebivalcev o usodi svojega mesta.

Naše teme (Zagreb)
št. 9/1984

Vidiki: IZTOK SIMONITI: Trajne določnice bližnjevzhodne krize; DANILO PEŠIĆ, SANJA ŽIKIĆ: Boj proti privatizaciji rudnikov; DAMIR GRUBIŠA: Inovacije avantgarde v razvoju; STIPE POJATINA: Novi val klerikalizma; MLADEN GLEDEC: Koliko nas stane nevarnost v cestnem prometu *Družbena reprodukcija v snovanju V. Bakarića:* Prispevki za »okroglo mizo«: Mirjana Poček-Matić, Živojin Račković, Jakov Sirotković, Zorka Zović-Svoboda, Bogomil Ferfila, Kiro Hadživasiljev, Rikard Štajner, Ivan Vlahović, Stipe Orešković; *Pogledi:* IVICA GRETIĆ: Soodvisnost ekonomskega in političnega sistema socialističnega samoupravljanja; *Socializem in mesto:* OGNJEN ČALDAROVIĆ: Sociologija in »socialistično mesto«; MELITA RICHTER: Socialistično mesto ali mesto socializma; *Sociološke teme:* FRANE ADAM, DARKA PODMENIK: Sociologija kot uporabna znanost? *Ideologija:* ERVIN PERATONER: Bonapartizem, fašizem in integralni konservativizem; *Recenzije in prikazi knjig.*

Pregled (Sarajevo)
št. 10/1984

Članki: DRAGOJE ŽARKOVIĆ: Socializem in tržišče; VLADO PULJIZ: Jugoslovanska družba in podeželje; HAJRUDIN ĐURIĆ: Obči pogled na razmere v Bosni in Hercegovini v 19. stoletju (do 1878); MILVOJE ERIĆ: Bosna in Hercegovina v fevdalizmu; SAFET ŠERIFOVIĆ: Mesto Jugoslavije in Bosne in Hercegovine v luči gospodarskih gibanj v svetu; *Mednarodni pregled:* MLADEN MATIĆ: Kje je konec iransko-iraške vojne? *Prevod:* LESZEK KOLAKOWSKI: Bog neuspešnih – teodi-

ceja; *Pogledi:* ARIF TANOVIĆ: Videnje Kitajske Marka Ostojića; *Prikazi.*

Pogledi (Split)
št. 3/1984

Aktualnosti: ERMA IVOŠ: Ali gre v ameriški družbi za nov spopad vrednot? *Družbena funkcija športa:* TENA MARTINIĆ: Šport kot model vedenja v družbi; LJUBODRAG SIMONOVIĆ: Šport – zabava, manipulacija, religija, ustvarjalnost? RADOVAN MARJANOVIĆ: O nekaterih predpostavkah za razpravljanje o športu nasploh in posebej o njegovi družbeni funkciji; ŽELJKO MATAJA: Prispevek k opredelitvi družbene funkcije športa; CHRISTIAN GRAF von ROCKOW: Šport, družba, politika; SRĐAN VRCAN: Ponovno o športu in politiki; WILHELM HOPF: Učinek, delo, rekord; KREŠIMIR PETROVIĆ: Nasilje v športu – segment nasilja v sodobnem svetu; GRZEGORZ MŁODZIKOWSKI: Univerzalne vrednote športa; DRAGAŠ KOKOVIĆ: Šport kot fenomen in sodobna kultura; MILAN NIKOLIĆ: Izpolnjena naloga našega časa; ULRIKE PREKOP: Šport in olimpijske igre kot pozitivizem v praksi: Pierre de Coubertin; *Eseji:* DAG STRPIĆ: Elementi Bakarićevega marksizma; *Prikazi.*

Savremenost (Novi Sad)
št. 10–11/1984

V žarišču: Politični sistem in stabilizacija (prispevki z razprave v Novem Sadu junija 1984); *Pogledi in mnenja:* TOMISLAV Ž. NIKOLIĆ: Socializem in zakoni konkurence; SAVA TUBIĆ: Subjektiviteta delavskega razreda in spremembe v političnem sistemu; RADIŠA JOVANOVIĆ: Družbena moč delavskega razreda v samoupravnem

sistemu; DRAGOJE ŽARKOVIĆ: Vzroki krize gospodarskega sistema in inflacija pri nas; MILADIN BOVAN: Sedanji sistem cen in njegova nujna izpopolnitev; BRANKO KRSTIN, MIRKO KAPLANOVIĆ, DANILO TOMIĆ: Pšenica kot dejavnik mednarodnih ekonomskih odnosov; *Refleksije*: MILOJE PETROVIĆ: Sartre in psihoanaliza; BELA FOGARAŠI: O zadovoljevanju potreb; FRANCE VREG: Javno mnenje in organizirana zavest; JANKO DRČA: Marksistični temelji vzgoje in izobraževanja; DANILO TOMIĆ: Proces samoupravne integracije; DOBRILO ARANITOVIĆ: Jugoslovanska kritika stalinizma (izbrana bibliografija – 1. del).

Opredeljenja (Sarajevo)
št. 10/1984

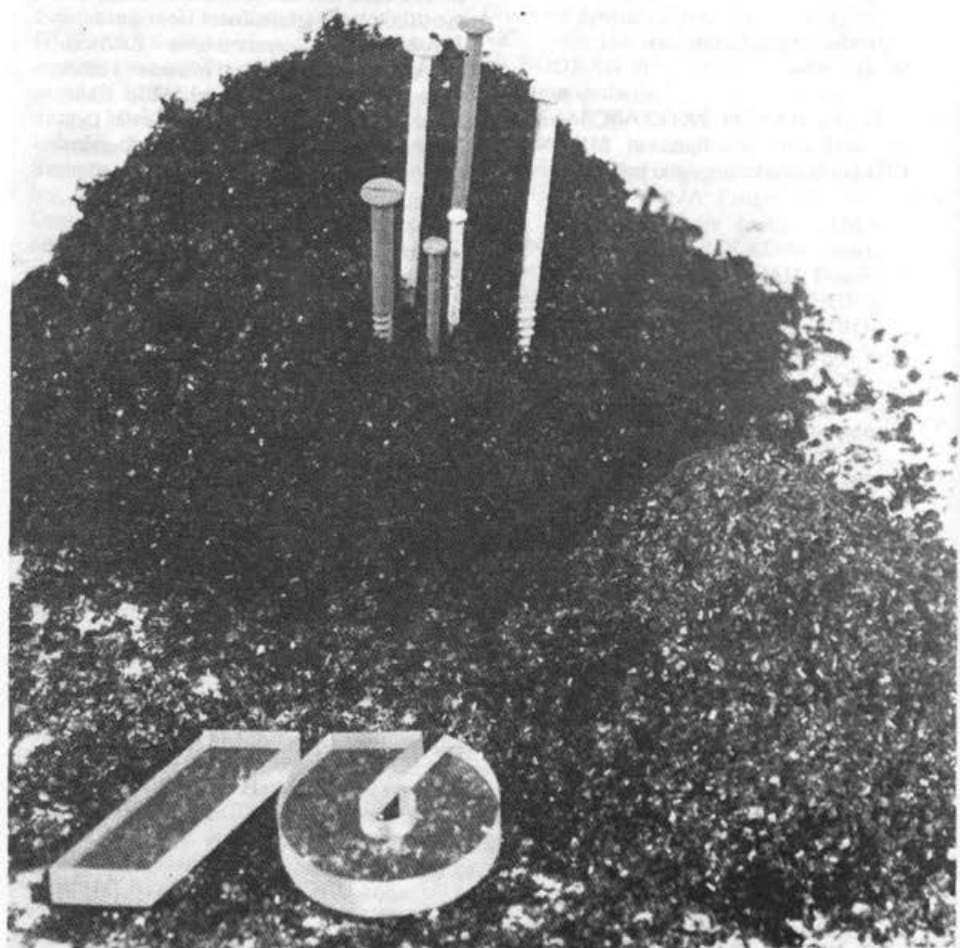
Članki: RANKO PETKOVIĆ: Varnost in sodelovanje na Balkanu; MILENKO ČUKOVIĆ: Nekateri vidiki prihodnosti me-

sta; MIRKO PEJANOVIĆ: Revolucionarno bistvo in ustvarjalne možnosti zveze komunistov v premagovanju težav družbeno-ekonomskega razvoja Jugoslavije; DAMJAN ŠEČKOVIĆ: Združeno delo med etatizmom in samoupravljanjem; KASIM TRNKA: Samoupravno sporazumevanje o združevanju dela in sredstev; BORKO KRSTIĆ: Nekatera vprašanja samoupravnega združevanja dela in sredstev; MILAN Đ. PLAVŠIĆ: Neizogibnost zavestnega usmerjanja družbeno-ekonomskega razvoja in upoštevanja zakona vrednosti tudi v samoupravno organiziranem blagovnem gospodarstvu; MILOŠ NIKOLIĆ: Marksistično izobraževanje, razmere, problemi, perspektive; DRAGOLJUB KRNETA: Ocenjevanje učinkov v marksističnem izobraževanju; *Vzroki in posledice oportunističnega v ZKJ*: razpravljali so – Faud Muhić, Miroslav Jančić, Stojan Tomić, Franjo Kožul, Mišo Kulić, Miodrag Živanović, Mitar Miljanović, Dragan Pantić, Komnen Pijevac, Nijaz Duraković; *Prikazi*.

Sodelujte z nami in ostanite na vrhu

70

ljubljska banka

UDC 323.1:329(497.1) KPJ

PLETERSKI, dr. Janko: Some Attitudes of the Yugoslav Communist Party towards the Problem of Nations

Teorija in praksa, Ljubljana 1984, Vol. XXI, No. 12, p. 1353-1366

Conclusions of the KPJ's 3rd State Conference in 1924, led the Party to take a more realistic attitude towards the national problem in Yugoslavia (particularly in comparison with the conception, according to which Yugoslav nations were considered as elements of a future uniform Yugoslav nation – a conception held by the Social Democratic Parties before the First World War). Using four passages from the manuscript of his future book, the author displays the development of the conception of the Yugoslav revolution, its attitude towards nations and the reflections it had in the internal structure of the Party. The first passage deals with the conclusions of the 4th State Conference in 1934, according to which – within in Yugoslav Communist Party – individual Communist Parties in Slovenia, Croatia, and later Macedonia, should be established; the second passage points to the relationship: revolution – nation at the very time in 1937, when the Communist Parties of Slovenia and Croatia were actually established; in the third part the conditions leading to the establishment of the Communist party of Macedonia, and the role played by Tito in it, are revealed; the fourth passage sheds light on the importance of the establishment of the Communist party in Serbia in 1945.

UDC 354(497.1)

ČERNE dr. France: An essay on socio-economic anatomy (and genesis) of federalism (and antifederalism) in Yugoslavia

Teorija in praksa, Ljubljana 1984, Vol. XXI, No. 12, p. 1423-1439

The author of the article tries to support his central thesis: the Federal Republic of Yugoslavia, as the association of nations and nationalities with equal rights, is the only way of its existence (and even survival) as a state. In this context, he firmly believes that the AVNOJ's federalization was and has to be some sort of guard, preserving its essence, although that does not mean, that there has to be no changes and that there is nothing to be improved. At the same time, he argues that the lack of right understanding of those changes, has resulted in the strengthening of etatism of republics and provinces – as defederalisation – on the one hand, and, as reaction, to it the reinforcement of centralised etatism (as defederalization also) on the other. In the central part of his political and economic analysis the author tries to develop the idea according to which not appropriately selfmanaged institutionalization of social ownership and in adequate distribution of national income must inevitably lead to wrong socio-political development of federal social-organization. In the last part of the article, the author elaborates some basic propositions, as to how reaffirm and further develop the Yugoslav federal socio-economic order.

UDC 323.1:329(497.1) KPJ

UDK 323.1:329(497.1) KPJ

PLETERSKI, dr. Janko: Nekaj okoliščin v zvezi s pojmovanjem odnosa KPJ do narodov
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 12, str. 1353–1366

S sklepi III. državne konference KPJ leta 1924 je prišla partija do bistveno stvarnejšega pogleda na nacionalno vprašanje v Jugoslaviji (v primerjavi z nazorom socialdemokratskih strank pred prvo svetovno vojno – da so naši narodi le elementi bodoče enotne jugoslovanske nacije). S štirimi odlomki rokopisa za knjigo prikaže avtor razvoj koncepcije jugoslovanske revolucije v odnosu do narodov in kako se je to odražalo v notranji strukturi partije. Prvi se nanaša na sklep IV. državne konference (1934), da je treba znotraj KPJ ustanoviti KP Hrvatske, Slovenije in kasneje tudi Makedonije; drugi obravnava razmerje med revolucijo in nacijo v času dejanske ustanovitve KP Hrvatske in KS Slovenije leta 1937; tretji razkriva okoliščine za nastanek KP Makedonije (1943) in Titovo vlogo pri tem; četrti osvetli pomen ustanovitve KP Srbije (maja 1945).

UDK 354(497.1)

ČERNE dr. France: Poskus socioekonomske anatomije (in geneze) federalizma (oziroma protifederalizma pri nas)
Teorija in praksa, Ljubljana 1984, let. XXI, št. 12, str. 1423–1439

Avtor v članku poskuša dokazati, da je federativna ureditev jugoslovanske države kot enakopravne skupnosti narodov in narodnosti edina možna oblika obstoja Jugoslavije. Pri čemer meni, da je t. i. avnojski federalizem še vedno izhodišče za uveljavljanje njegove osnovne vsebine, čeprav hkrati opozarja, da je nadaljnji razvoj ustvaril nove razmere za njegovo dopolnjevanje. Hkrati pa ugotavlja, da je prišlo prav zaradi politično ekonomskega nerazumevanja spremenjenih razmer do poskusov defederalizacije bodisi s krepitvijo republiških in pokrajinskih etatizmov na eni strani, in kot reakcija na to, do okrepitve centralističnega – unitarističnega etatizma na drugi strani. Avtor to tezo podpira s političnoekonomsko analizo deformiranja družbene lastnine ter odnosov v delitvi narodnega dohodka oziroma presežnega produkta. Na koncu članka avtor podaja svoj konkretni predlog za nadaljno izpopolnitev naše federativne družbenoekonomske ureditve.

AVTORJEV UGOVOR PROTI LEKTURI

V Teoriji in praksi št. 10/1984 smo objavili članek Daše Bole-Kosmač »Družbena vloga žensk — le žensko vprašanje?« Po izidu zvezka je avtorica poslala uredništvu ugovor proti preveč samovoljnemu posegu lektorja v njeno besedilo. Konkretno navaja lektorjevo neustrezno spreminjanje časov, oseb, opuščanje delov stavkov, spreminjanje aktivne glagolske oblike v pasivno itn. Trdi tudi, da je lektor nekatere veljavne izraze neustrezno spreminjal, npr. »javni sektor« v »javno lastnino«, družbene »trende« v »smeri«, ženske kot družbeni »subjekt« v »osebek«, »probleme« (v smislu problematike) v »težave«, »raziskovalne organizacije« v »organizacije raziskovalcev«; navaja še nekaj drugih takih »izboljšav«. Reči moramo, da ima avtorica večinoma prav in se ji zaradi neustreznega spreminjanja teksta opravičujemo. Naše sodelavce-lektorje bomo na to opozorili in seveda tudi v uredništvu pazljiveje preverjali avtorske prispevke po lekturi.

Uredništvo

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Osrednja tema prihodnje številke: Raziskovalna dejavnost v Sloveniji in vloga ZK; prispevke so pripravili: Zvone Filipovič, Robert Blinc, Ciril Baškovič, Gojko Stanič, Adolf Bibič, Boris Frlec, Tomaž Kalin, Andrej Kirn, Mauricio Olenik, Franci Grbec, Janez Stanovnik in Iztok Winkler

Anton Vratuša: Načela se preverjajo v praksi (ob 10-letnici Mednarodnega centra za podjetja v družbeni lastnini v deželah v razvoju)

Janko Jerl: Manjšinske punktacije (2)

Miloš Mikeš: Različnost, mnogovrstnost, pluralizem

Fuad Muhić: O odnosu med državnim in partijskim federalizmom

Umberto Ceroni: Univerza in kriza

Bogomil Ferfila: Blagovnost in neblagovnost (normativna naturalnost) družbene lastnine in samoupravljanja

Jože Šter: Grobarji: socialistična morala

Nikola Krstić: Dva aspekta družbeno-gospodarskih odnosov v zrelem varstvu